

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

DEĞİŞEN DÜNYADA İRANLI KADINLARIN HAK VE ÖZGÜRLÜK
ARAYIŞI: MANİSA'DA YAŞAYAN İRANLI KADINLAR ÖRNEĞİ

Deniz Türkü YAVAŞ

Doç. Dr. Huriye TEKİN ÖNÜR

MANİSA-2023

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

DEĞİŞEN DÜNYADA İRANLI KADINLARIN HAK VE ÖZGÜRLÜK
ARAYIŞI: MANİSA'DA YAŞAYAN İRANLI KADINLAR ÖRNEĞİ

Deniz Türkü YAVAŞ

Doç. Dr. Huriye TEKİN ÖNÜR

MANİSA-2023

TEZ ONAY SAYFASI

TEZ VERİ GİRİŞ VE YAYINLAMA İZİN FORMU

YEMİN METNİ

Yüksek lisans olarak sunduğum “Değişen Dünyada İranlı Kadınların Hak ve Özgürlük Arayışı: Manisa’da Yaşayan İranlı Kadınlar Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05.07.2023

Deniz Türkü YAVAŞ

ÖZET

Değişen Dünyada İranlı Kadınların Hak ve Özgürlük Arayışı: Manisa’da Yaşayan İranlı Kadınlar Örneği

11 Şubat 1979’de gerçekleşen ve Şah döneminin sona erip İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla sonuçlanan İran devrimi, sadece siyasi olarak değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel etkileri yönüyle de halen tartışılmaktadır. Devrimden kısa bir zaman sonra başlayan ve sekiz yıl boyunca devam eden İran-İrak savaşının 1988’de sona ermesiyle, devrimin İran halkı üzerindeki etkileri daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. 1990’ların başında Doğu Bloğunun dağılmasının da etkisiyle farklı toplumlarda başlayan özgürlük tartışmaları, devrimin yeni yüzünü ancak hisseden İran halkının itiraz ve tepkilerini ifade etmeleri açısından toplumsal şartların elverişli olması anlamına gelmiş, dünyada genel olarak yaygınlaşan özgürlük söylemleri İran halkının protesto gösterileri için fırsat oluşturmuştur. İran’da başlayan bu sivil itaatsizliğin en önemli aktörlerinden biri de kadınlar olmuştur. Özellikle, eğitim seviyesi nispeten yüksek olan kadınların bazıları İran’daki baskı rejimine direnmeyi seçerken, bazıları da daha özgür olduğunu düşündükleri ülkelere göç etme yolunu seçmişlerdir. 2014-2018 yılları arasında Türkiye’de İranlı göçmen sayısı yaklaşık dört katına ulaşmıştır. 2018 yılında Türkiye’ye gelen 176.355 göçmenin 2.773’ü İranlı göçmenlerden oluşmaktadır. İranlı göçmenlerin ikamet ettikleri illerden olan Manisa’da da benzeri bir durum söz konusudur. İşte bu çalışmanın amacı, Manisa’da yaşayan İranlı kadınlar örneğinden yola çıkarak “hak ve özgürlük” arayışının gerekçesini oluşturan toplumsal şartların kadınlar tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaktır.

Bu amaçla gerçekleştirilen araştırmada Manisa ilinde yaşayan 10 İranlı kadın katılımcı ile nitel araştırma kapsamında derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşmelerde elde edilen veriler tematik olarak analiz edilmiştir. Bu analizin sonunda İranlı kadınların ülkelerindeki siyasi rejimin baskıcı niteliğinden ötürü özgürlük arayışına yöneldikleri ve Türkiye’ye bu arayışın neticesinde göç ettikleri, İran’da özellikle giyim, evlilik ve çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığına maruz kaldıkları, Türkiye’de kadın olmanın görece daha özgür olmayı içerse de bunun Avrupa ülkeleri ölçüsünde olmadığını düşündükleri bulgularına erişilmiştir.

ABSTRACT

The Research for Rights and Freedom of Iranian Women in the Changing World: Based on the example of Iranian Women Living in Manisa

The Iranian revolution, which took place on February 11, 1979, and resulted in the end of the Shah period and the establishment of the Islamic Republic of Iran, is still being discussed not only politically but also in terms of its social and cultural effects. With the end of the Iran-Iraq war, which started shortly after the revolution and continued for eight years, in 1988, the effects of the revolution on the Iranian people began to be felt more. The freedom debates that started in different societies with the effect of the disintegration of the Eastern Bloc in the early 1990s meant that the social conditions were favourable for the Iranian people, who only felt the new face of the revolution, to express their objections and reactions. One of the most important actors of this civil disobedience that started in Iran has been women. In particular, some of the women with relatively high levels of education chose to resist the oppressive regime in Iran, while others chose to migrate to countries, they thought were freer. Number of Iranian immigrants in Turkey has reached nearly quadrupled between 2014 and 2018. Out of 176.355 immigrants who migrated to Turkey in 2018, 2773 consists of Iranian immigrants. There is a similar situation in Manisa, which is in the provinces where Iranian immigrants reside. The aim of this study is to reveal how the social conditions that constitute the reason for the search for “rights and freedom” are perceived by women, based on the example of Iranian women living in Manisa. In-depth interviews were conducted with 10 Iranian participant women, who live in Manisa, within the scope of qualitative research. The data obtained from the interviews were analyzed thematically. At the end of analysis, it was seen that Iranian women tended to seek freedom due to the oppressive nature of the political government in their country. It was analyzed that they migrated to Turkey as a result of their seeking for freedom, because they were exposed to gender discrimination especially in clothing, marriage and working life in Iran. It has been reached that they think being a woman in Turkey is more free compared to Iran, but it isn't possible at the level of European countries.

TEŞEKKÜR,

Araştırmamın her aşamasında bilgi ve deneyimleri ile bana ışık tutarak yolumu aydınlatan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Huriye TEKİN ÖNÜR'e, yüksek lisans eğitimim boyunca desteklerini esirgemeyen dostlarım Mine, Özlem ve Beniz'e her zaman tüm imkanları ile arkamda durarak bana cesaret veren sevgili annem Şükran, babam Halil'e ve bu yaşa kadar yetişmemde en büyük katkıya sahip olan anneannem Vesile AKCAN'a yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Deniz Türkü YAVAŞ

Manisa 05.07.2023

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN DEVRİMİNİN TEMEL NEDENLERİ

1.1. İRAN DEVRİMİNİN SOSYO-EKONOMİK, SOSYO-POLİTİK VE SOSYO-KÜLTÜREL NEDENLERİ

1.1.1. Devrimin Sosyo-Ekonomik Nedenleri.....	5
1.1.1.1. Tütün Boykotu ve Anayasa Devrimi	5
1.1.1.2. Petrol İmtiyazı ve Anglo-Persian Oil Company	7
1.1.1.3. Beyaz Devrim ile Gelen Toprak Reformu	9
1.1.1.4. İstikrarsız Ekonomi	10

1.1.2. SOSYO-POLİTİK NEDENLER

1.1.2.1. Jeopolitik Önem.....	11
1.1.2.2. ABD'nin İnsan Hakları Politikası.....	12
1.1.2.3. ABD'ye Verilen Haklar	13
1.1.2.4. Şah ve İsrail Görüşmeleri	15
1.1.2.5. Hanedanın Güçsüzlüğü, İktidarın Meşruluğu Sorunu	16

1.1.3. SOSYO-KÜLTÜREL NEDENLER

1.1.3.1. Yerel Seçim Yasası	17
1.1.3.2. Savak (Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar- Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü) ve Baskıcı Rejim.....	18

1.2. DEVRİM SÜRECİ.....	22
-------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

DEVRİM SONRASI İRAN'DA KADININ DEĞİŞEN KONUMU

2.1. DEVRİM ÖNCESİ İRAN'DA KADININ TEMEL HAKLARINA DAİR DEĞERLENDİRME

28

2.2. SİVİL HAKLAR BAĞLAMINDA KADIN

2.2.1. Evlenme	29
2.2.1.1. Mut'a- Sigh	31
2.2.1.2. Devrim Sonrası Dönemde Evlilik	33
2.2.1.3. Boşanma.....	37
2.2.2. Eğitim.....	37

2.2.3. Miras Hakkı	39
2.2.4. İletişim Özgürlüğü.....	40
2.2.4.1. İnternet	42
2.2.4.2. Radyo- Televizyon Yayıncılığı.....	46
2.2.4.3. İran'daki Kadın Yazarlar	46
2.3. SİYASİ HAKLAR BAĞLAMINDA KADIN	
2.3.1. Seçme Hakkı.....	47
2.3.2. Seçilme Hakkı	48
2.4. SOSYAL HAKLAR BAĞLAMINDA KADIN	
2.4.1. Çalışma Hakları.....	52
2.4.2. Kılık-Kıyafet Kuralları	53
2.5. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ-EŞİTSİZLİĞİ BAKIMINDAN DÜNYA'DA VE İRAN'DA KADIN	55
2.6. KÜLTÜREL FEMİNİZM PERSPEKTİFİNDEN İRAN'DA KADIN HAREKETLERİ	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANİSA'DA YAŞAYAN İRANLI KADINLAR: ARAŞTIRMA BULGULARI VE DEĞERLENDİRME

3.1. ARAŞTIRMA HAKKINDA.....	68
3.1.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi	68
3.1.2. Araştırmanın Yöntemi	69
3.1.3. Araştırmanın Örneklemi	70
3.1.4. Araştırmada Etik İlkeler	70
3.2. LİTERATÜR ÖZETİ	71
3.3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI.....	74
3.3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri	74
3.3.2. Temalara Göre Bulgular ve Tartışma	75
3.3.2.1. Göç Teması.....	75
3.3.2.2. İran'da Kadın Olma Teması.....	82
3.3.2.3. Türkiye'de İranlı Kadın Olma Teması.....	85
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA	90
EK-1	96

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BP	British Petrol
CIA	Central Intelligence Agency- Amerika İstihbarat Örgütü
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
SAVAK	İran Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STMA	Sosyalizm ve Toplumsal Mücadele Ansiklopedisi
VPN	Virtual Privite Network- Sanal Özel Ağ
WSPU	Birleşik Krallık Kadınların Sosyal ve Politik Birliği

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo-2: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi

GİRİŞ

İran İslam Cumhuriyeti hem jeopolitik önemi ile hem de siyasi uygulamaları ile bölgede yer alan önemli aktörlerden biridir. İran’da uygulanan İslami rejim bir çok konuda tartışmalara neden olmakla birlikte , bir çok araştırmancının da odak noktası olmuştur. Varolan rejimin ülke içerisinde uyguladığı politikalar tüm halkı etkilemekle birlikte, toplumda varolan İranlı kadınları da yakından ilgilendirmektedir. Uygulanan politikaların kadınlar üzerindeki etkileri erkeklere kıyasla daha yoğun olmaktadır. Bu araştırma da; hem literatürde varolan boşluğu doldurma, hem de İranlı kadınların ülkeleri olan İran’da ve Türkiye’de yaşadıkları kadınlık deneyimlerini anlamak, kadınların hak ve özgürlük bağlamında fikirlerini öğrenmek açısından önem taşımaktadır. Araştırma, İranlı kadınların İran’daki ve Türkiye’deki yaşam deneyimlerine; ekonomik, kültürel ve sosyo-politik bağlamda odaklanmıştır. Çalışmada özellikle devrim sonrası yaşanan değişimlerin; kadınlara nasıl bir hayat kurguladığı, beklentilerini ne ölçüde karşıladığı ya da karşılamadığı, tüm bunların İranlı kadınların Türkiye’ye göç etmesinde bir etkisi olup olmadığı üzerine odaklanmıştır. Araştırmada örneklem tercihi; Manisa merkez ilçelerde yaşayan ve hayatının bir kısmını İran’da geçirmiş İran vatandaşı kadınlar olarak yapılmıştır. Nitel araştırma olması nedeniyle bellibir örneklem hesabına gidilmemiş, araştırma doygunluğa ulaşıncaya kadar görüşmelere devam edilmiştir. Sonucunda örneklem grubu 10 kişiden oluşmuştur.

Çalışma özellikle İranlı sığınmacı ve şartlı mülteci kadınların; yaşadıkları Manisa iline entegrasyonlarının sağlanması açısından öneme sahiptir. Bununla birlikte çalışmanın; İranlı kadınların; hak ve özgürlük beklentileri ile ilgili yeni araştırmalar yapılmasında ve literatürdeki boşlukların doldurulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma 3 ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İran’ı devrime hazırlayan nedenler gruplandırılarak sunulmuştur. Bu gruplar; sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve sosyo-kültürel nedenleri kapsamaktadır. Sosyo-ekonomik nedenlere baktığımızda devrimi hazırlayan nedenlerden biri istikrarsız ekonomi olmuştur. Bununla birlikte verilen imtiyazlar (özellikle petrol alanında) halkın yoğun tepkisi ile karşılaşmıştır.Devrimi hazırlayan temel taşlardan biri şüphesiz; İran İslam Devleti’nin uyguladığı ekonomik politikaların halk nezdinde bir karşılığı olmamasıdır.

Bir diğ er neden ise sosyo-politik nedenlerdir. Burada uygulanan politikaların halkta büyük tepkiler yarattığını görmek mümkündür. Jeopolitik öneminin yanı sıra, Şah Rıza Pehlevi'nin yaptığı ikili görüşmeler de İran halkının tepkisini çekmiştir. Bununla birlikte ABD'ye verilen üst düzey haklarda halkın karşı durmasına neden olmuştur. Görüldüğü  zere İran devrimine giden süreçte bir çok soyo-politik neden bulunmaktadır. Buna ek olarak dönemin güçsüz ve istikrarsız hanedanlığı da devrimin gerçekleŐmesini kolaylaŐtırmıŐtır.

Devrimin gerçekleŐmesini sağlayan bir diğ er neden ise sosyo-kültürel nedenlerdir. Devrim  ncesi döneme bakıldığında kadınların yine özgürlük ve hak arayışı içinde olduğu görülmektedir. Devrime giden süreçte kültürel faktörler önemli rol oynamıştır. Kadınlar devrim sonrası kendilerine kurgulanacak hayattan habersiz olarak kültürel nedenlerden dolayı devrim öncesi tepkilerini göstermişlerdir. Özellikle SAVAK'a karşı olan tepkiler, baskıcı rejime karşı olan tepkiler birikerek devrim sürecini hazırlamıŐ, karşı gösterilerin zeminini oluşturmuştur.

Devrim süreci bu faktörler doğrultusunda gerçekleşmiş olup, İran halkının büyük çoğunluğunun kurguladığı gibi sonuçlanmamıŐtır. Kurulan İran İslam Cumhuriyeti uygulamalarına ilk olarak kadınların özgürlük alanlarından başlamıştır. Devrimin gerçekleşmesi ile uygulanmaya başlanan politikalar, kadınların tüm yaşam Őeklini değiştirmiştir. Araştırmanın ikinci b l  nde konunun daha iyi kavranması adına, devrim öncesi süreçte kadınların konumlarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Devrim  ncesinde İran'daki kadın haklarının bir değerlendirmesi yapılmıştır. Burada değerlendirilen haklar sivil ve sosyal haklardır. Burada toplumsal cinsiyet eşitliği-eşitsizliği bakımından dünyadaki ve İran'daki kadının konumu değerlendirilmiştir.

Çalışma kültürel feminizm bağlamında ele alınmıştır. Kadınların doğası gereği daha barıŐıl olması itibari ile, İran'da kamusal alanda kadınlara açılacak daha geniş alanların ülke çapında daha olumlu etkiler yaratacağı düşünülmektedir. İranlı kadınlar hayatın her yerinde varlığını gösterirse bugün yaşadıkları sorunlar ve onları göç etmeye iten nedenler ortadan kalkacaktır.

Araştırma aynı zamanda İran'daki kadın hareketlerine de odaklanmaktadır. Devrimin gerçekleŐmesinden itibaren kadınlar farklı dönemlerde ve farklı yöntemler ile direnişlerini sürdürmüŐlerdir. Özellikle günümüzde devam eden kadın hareketleri, medyanın da aktif kullanımı ile dünyanın her yerinde bilinmektedir.

Araştırmada    nc  b l  m; araştırmanın bulgularını ve değerlendirme kısmını kapsamaktadır; bulgular 3 ana baŐlık altında toplanmaktadır. Bununla birlikte

katılımcıların demografik özelliklerine yer verilmiştir. 3 Ana bulgu incelendiğinde bunların; göç teması, İran’da kadın olma teması ve Türkiye’de İranlı kadın olma teması olduğunu görülmektedir. İranlı kadınların her iki ülkedeki yaşam deneyimleri sunulmuştur araştırmada.

Sonuç olarak İranlı kadınların ülkelerinden ayrılmalarının temelinde yatan nedenin “kadın olmak” ile ilgili olduğun görülmüştür. Devrim sonrası yeni kurulan sistemin kadınları her alanda ikincilleştirdiği, erkeklerden geri bir alana ittiği görülmektedir. Çalışmada bu durumun nedenleri ve sonuçları detaylı bir biçimde irdelenmiştir. Araştırmaya katılan katılımcılar; Türkiye’yi İran’a kıyasla görece daha özgür bir ülke olarak tanımlamaktadır. Buradaki özgürlük anlayışı özellikle giyim üzerine odaklanmıştır. Kadınlar Türkiye’yi görece daha özgür olarak tanımlasalar da bu özgürlük anlayışının Avrupa standartlarında olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların çoğu Türkiye’yi transit ülke olarak görmektedir. Araştırman bu alanda detaylı bilgileri kapsamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İRAN DEVRİMİNİN SOSYO-EKONOMİK, SOSYO-POLİTİK VE SOSYO-KÜLTÜREL TEMELLERİ

1.1.1. Devrimin Sosyo-Ekonomik Nedenleri

1979'da İran İslam Devrimi'ne geniş halk kitlelerinin verdiği destek, büyük ölçüde, devrim öncesi dönemde uygulanan ekonomi politikalarından farklı toplum kesimlerinin doğrudan zarar görmüş olmasıyla ilgilidir. Öte yandan, bazı siyasi yöneticilerin Batılı ülkelere verdikleri ekonomik ayrıcalıkların, İran halkında ülke kaynaklarının yabancılara peşkeş çekilmesi olarak karşılık bulması ve şiddetli tepkilere neden olması (Karadeniz, 2011: 108) devrime giden sürecin sosyo-ekonomik nedenlerinin temel çerçevesini oluşturmuştur. Aşağıda bu çerçevenin içini dolduran hususlara yer verilmeye çalışılmıştır.

1.1.1.1. Tütün Boykotu ve Anayasa Devrimi

XIX. yüzyılın ikinci yarısında verilmeye başlanan tütün imtiyazı, Sancar'ın çalışmasında (2016: 62) bahsettiği üzere, İran içerisinde yerli burjuvazi niteliği kazanan kesimin yanı sıra, tüccarların ve köylünün de tepkisini çekmiştir. 1890 yılında İran tütünlerinin satış, üretim ve ihracatının İngiliz sermayedarı Major Talbot'a verilmesiyle, daha önce verilen imtiyazları da göz önüne alan halk tepkisi en üst düzeye ulaşmıştır (Karadeniz, 2011: 103). Aydınların, reformistlerin, ulema ve işsiz kalacak olan işçilerin verdiği yoğun tepkinin nedenleri daha önceki süreçlere dayanmaktadır.

Karadeniz çalışmasında (2011: 106); 1872 yılında Hüseyin Han'ın müsteşarlığından Londra elçiliğine atanan Malkum Han'ın, yurtdışında iyi eğitim gördüğü ve İran'da yüksek birçok görevde yer aldığını belirterek, Britanya ve İran arasında köprü görevi gördüğünü ve Londra elçiliğine atanması ile beklediği fırsatı yakalayan Malkum Han'ın, ilk olarak petrol ve madenler konusunda Londra'ya imtiyazlar verdiğini açıklamıştır. "Sadrazam Mirza Hüseyin Han ile birlikte Reuter'den yüklü miktarda rüşvet alan Malkum Han, petrol ve madenlerin dahil olduğu İran'ın bütün kaynaklarının yetmiş yıllığına Yahudi asıllı İngiliz sermayedara verilmesini sağlamıştır." (Zevki, 1372: 58-50 aktaran Karadeniz, 2011: 107). Bunun aksine bir başka araştırmacı olan Garthwaite (2011: 189); Nasırüddin Şah'ın verdiği

doğal kaynakları kullanma imtiyazına karşılık Reuter'in İran'da demiryollarını inşa edeceği, banka kuracağı ve projeler geliştireceği bilgisini vermektedir. Londra'da gizli tutulan anlaşmanın, dönemin Şah'ı Nasırüddin Şah'ın İran'a geri gelmesi ile ortaya çıkarak halk tarafından tepkiye maruz kaldığının altını çizen Karadeniz (2011: 108), bu sürecin sonrasında 1889 yılına gelindiğinde Malkum Han'ın, elli yıllığına İran'daki şans oyunları ve bilet satışlarını içeren bir piyango imtiyazı da sağladığını vurgulamıştır. Rusya ve ulemanın yoğun tepkisi ile karşılaşan anlaşma lağvedilmiştir. Geniş bir çalışma olan Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi'nde bahsedildiği üzere (1998: 1343); Nasırüddin Şah'ın Malkum Han etkisiyle verdiği telgraf ve demiryolu imtiyazlarını da göz önüne alan halk tepkisi son olarak Tütün İmtiyazı ile en üst noktaya ulaşarak, Şiraz'da büyük kitlesel gösterilerin başlamasını sağlamıştır. Gösteriler İngiltere'nin kurduğu telgraf hattı ile diğer şehirlere hızla yayılmış ve halkın her kesimden insan katılmıştır. Müslüman olmayan azınlıkların da dahil olduğu gösteriler yerel ulemanın önderliğinde devam etmiştir.

Tütün protestosunda ön saflarda yer alan ulema, gösteriler sırasında sadece imtiyaz verilen devletlere karşı tepki göstermemekte, aynı zamanda ulusal çıkarları göz ardı ederek korumayan despot rejime de ayaklanmaktaydı. Bunun yanında ulema, Merci-i Taklid Ayetullah Şirazi'nin verdiği fetva ile tütün kullanımının dinen günah olduğunu bildirerek boykotun niteliğini değiştirmiş ve ayaklanmayı "Tütün içmeme boykotuna" dönüştürmüştür (Sancar, 2016: 63). Protestolar sonucu verilen imtiyazları geri çekmek zorunda kalan Kaçar Hanedanı, dış borç ile karşı karşıya kalmakla birlikte bu borçlanmayı yıllar içerisinde arttırmıştır. Bir başka bilgi ise bu dönemde etkin olan Muzafferedin Şah'ın hastalığından dolayı 1900-1905 arası tedavi için 3 kere Avrupa'ya seyahat ettiğini ve bu seyahatler için Rusya'dan borç alınarak karşılığında imtiyazlar verildiğidir (Garthwaite, 2005: 192). Karadeniz ise çalışmasında (2019: 234); alınan dış borcun, yeni borçlara imkan tanıdığını vurgulamış, 1902'de dış borçları ödemek için Rusya'dan alınan borcun, Rusya'ya verilen "*Gümrük Vergisi İmtiyazını*" sağladığını belirtmiştir. Britanya'ya verilen imtiyazlar sırasında örgütlenen aydın, tüccar, ulema tekrar ittifak kurarak harekete geçmiştir. Ulemanın bu ayaklanmada da önderliği üstlendiğini açıklayan Sancar (2016: 63), ulemanın Tahran sokaklarında toplumsal devrim ile din ve geleneklerin tehlikeye girdiğine vurgu yapan vaazlar verdiğini ve bu sayede kitleleri çevresine topladığını da eklemiştir.

İmtiyazlara karşı başlayan Tütün Boykotu, İran'daki din adamlarının siyasi hayatta daha etkin rol alması ve Şah yönetimini kısıtlaması açısından önem

taşımaktadır. Aynı zamanda ilerleyen süreçte Tütün Boykotu ve sonrasında gelişen olaylar, 1979'da gerçekleşecek İran İslam Devrimi'nin ilk ayağı olarak değerlendirilmektedir (Sancar, 2016: 63).

Buna ek olarak Wright çalışmasında (2001: 41) devrimi, bu girişimlerin devamı olarak görmüş; “Devrim, evrimsel girişimlerin sürekli engellenmesi sonucu, güç dağılımını sağlayacak bir diğer alternatif olarak benimsendi.” şeklinde açıklamıştır.

Ayaklanmalar sonucu Şah, İran tarihindeki ilk meclisi toplamak için 1906'da çağrı yaparak ilk parlamentoyu toplamıştır. “Yapılan seçim ile 60 azası Tahran'dan olmak üzere 156 azalı İran'ın ilk meclisi teşekkül etmiş ve 7 Ekim'de Şah'ın açılış konuşması ile faaliyete başlamıştır” (Ersoy, 2016: 12).

Anayasa Devrimi olarak adlandırılacak bu dönem, İran'ın en özgür dönemlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. ABD ile İran'ın ilişki kurmasının sonucu Rus birliklerinin Tahran'a yürümesi ve meclisin fesh edilmesi ile 1911 yılında Anayasa Devrim'i son bulmuştur.

Anayasa Devrimi her ne kadar modern aydın kesimin istemleri ile gerçekleşmişse de ulemanın bu süreç içindeki etkinliğinin bir kanıtı olarak anayasa hükümleri gösterilebilir. Anayasanın birinci maddesi İmami Şiiliğin devlet dini olduğunu belirtiyordu. Ayrıca ikinci madde 5 ulemadan oluşan bir denetleme görevini yürüteceğini belirtiyordu (Marshall Susan, 1984: 499'dan aktaran Sancar, 2016: 66).

Bu sayede ulema Şah'a karşı bir güç elde etmiş oldu.

1.1.1.2. Petrol İmtiyazı ve Anglo-Persian Oil Company

“İngiltere'nin İran'daki petrol macerası 1855 yılına kadar uzanmaktadır” (Bolat, 2013: 58). İran'da petrol arama çalışmalarına İngiltere ilk defa bu yıllarda başlamıştır. 1872 yılında petrol arama çalışmaları devam ederken Sadrazam Mirza Han ve Londra elçisi Malkum Han sayesinde, İngiliz sermayedar olan Baron Julius de Reuter, petrol ve maden araştırma konusunda bu güne kadar görülmemiş büyüklükte imtiyazlara sahip olmuştur. Bu imtiyazlar sayesinde şirket, İran'ın tüm bölgelerinde petrol ve maden arama hakkı elde ettiği gibi, bu madenlerin bulunması durumunda kazanılacak gelirlerin sadece %16'sının İran payına düşeceğini belirtilmiştir. Rusya ve ulemanın büyük tepkisi ile karşılaşan İran hükümeti anlaşmayı yürürlükten kaldırmıştır.

Önceki dönemde tüm imtiyaz ve çalışmalara rağmen petrol bulunamayan İran'da, STMA'da açıklandığı üzere (1988: 1343), 1901 yılına gelindiğinde tekrar

arama çalışmaları yapmak üzere başka bir İngiliz sermayedarı olan William Knox D'arcy imtiyazlar elde etmiştir. Hatta Yerasimos (2010: 124); zamanla D'Arcy'nin sermayesinin tükenmesiyle Burmah Oil Company'den yardım istediğini belirtmiştir. Daha önceki imtiyazlardaki gibi, elde edilen kârın paylaşımında eşitsizlik yaşanan bu anlaşmada, İran'a %16'lık bir hak sağlanmaktaydı ve İran'ın bu anlaşmayı kabul etmesindeki amaç; dış borçlarını ödeme sürecinde rahatlık kazanacağı düşüncesi etkili olmuştur. 1902 yılında başlayan petrol ve maden arama çalışmaları 14 Nisan 1908 yılında petrolün bulunması ile başarıya ulaşmıştır. 1909 yılında İran petrollerinde büyük haklara sahip olacak olan Anglo-Persian Oil Company kuruldu. 1914 yılında Britanya, kurulan petrol şirketinin büyük hissedarı olarak devam ederken, anlaşmada geçen %16'lık İran'a düşen pay tartışmalara neden olmakla birlikte; 1929 yılında şirketin ekonomik kriz bahanesi ile İran'ın payını daha da düşürmesi ile tepkiler giderek artmıştır. Bunun sonucunda 1933'te anlaşma revize edilmiştir (Bolat, 2013: 62). "Tüm olumsuz yanlarına rağmen anlaşmanın yenilenmesi İran'ın petrol satışlarından elde ettiği gelirin artmasını sağlamıştır" (Beck, 1974: 123-151 aktaran Bolat, 2013: 64).

İngilizlerin zenginlik içinde yaşadığı bu dönemde, petrolün asıl sahibi olan İranlıların sefalet içerisinde yaşamaları ve Britanya'nın şirketlerde İranlılara istihdam sağlamaması halkın tepki vermesine yol açmıştır. STMA'da (1988: 1345), Muhammed Rıza Şah'ın tahta geçtiği 1941 yılında, babasının kurduğu baskıcı yönetimi yumuşattığı ve bu sayede güçlenen ideolojilerin 1947 seçimlerinde yabancılara karşı verilen imtiyazlara karşı olduklarını dile getirme şansı bulduklarının altı çizilmiştir. 1949 yılında İran'ın hisseleri ile ilgili ek bir anlaşma yapılsa da tatmin olmayan meclis, bu anlaşmayı onaylamamıştır. 1949 yılında yapılan seçimlerde Milliyetçi Cephe güçlenmiş, devam eden imtiyaz görüşmelerine karşı üniversite öğrencilerinin başlattığı tepkilerden yararlanarak millileştirme hareketine başlamıştır.

"Batı yanlısı politikalara karşı çıkarak petrolün millileştirmesini savunan Musaddık Hükümeti ilk dönemlerinde Kaşani gibi bazı önemli ulemanın desteğini almayı başarmıştır" (Sancar, 1991: 72).

İran petrolünün millileştirilmesi ile İngiltere'nin çıkarlarını tehlikeye sokan Musaddık Hükümeti, Fekri'nin (2011: 171) ve Toğa'nın (2015: 4) çalışmalarında işaret ettikleri gibi; 1953 yılında CIA ve İngiliz İstihbarat Örgütü'nün düzenlediği "Operasyon Ajax" ile devrilmiştir. Ülkenin birçok bölgesinde başlayan ve Musaddık Hükümeti'ni destekleyen gösteriler, özellikle Komünist Tudeh Partisi tarafından

desteklenmiştir. Sovyet Rusya'nın da desteğini alan Musaddık yanlısı gösteriler, ulemanın ve Şah'ın tepkisine neden olmuştur. Musaddık hükümeti darbe ile indirilene kadar yurtdışına kaçmış olan Şah, geri döndükten sonra yoğun bir baskı politikası izlemiştir. Döndükten sonra iktidarı tekrar elde etmiş olsa da Şah'ın meşruluğu bu süreçte ortadan kalkmıştır. Süreç sonrası yaptığı reform çalışmaları ile meşruluğunu tekrar elde etmek isteyen Şah, aynı zamanda güvenlik güçlerini bu süreçte etkin olarak kullanmaya çalışmıştır (Garthwaite, 2011: 222). “Amaç, Musaddık tipi Batı çıkarlarını zedeleyebilecek bir hareketin doğmasını engellemek ve rejimi tehdit eden sol örgütleri yok etmektir. Bu dönemde binlerce insan tutuklandı, işkence gördü ve öldürüldü” (Sancar, 2016: 72). 1979'da gerçekleşecek olan İran Devrimi'ne giden süreçte, Şah'ın uyguladığı bu baskı politikasının etkileri görülmektedir.

Musaddık'ın devrilmesinden sonra yeni Başbakan General Zahidi'nin atanması ile birlikte Britanya'yla tekrar görüşmeler başlamış ve yeniden düzenlenen pay oranları ile anlaşma yenilenmiştir.

“Yapılan anlaşma İran açısından 1951 öncesi koşullara göre oldukça kârlı, Musaddık'ın ideallerine göreyse İran'a kalacak olan diğer %50'lik kârın yabacılara verilmesi anlamına geliyordu. Ancak Musaddık yerine gelen idarenin Batı'ya olan bağlılığı dikkate alındığında bu sonuç onlar açısından önemli bir kazanç olarak değerlendirilmişti.” (Bolat, 2013: 73)

1955 yılında ismi değiştirilerek The British Petroleum Company (kısaca BP) olan şirket 1978 yılına kadar faaliyetine devam etmiş, devrim ile birlikte etkinliği sona eren şirketin döneminde İran petrolleri üzerinde yüksek haklara sahip olması İran toplumunda bugüne kadar devam eden bir Batı düşmanlığına yol açmıştır. Bu düşmanlık etikelerini devrim sürecindeki söylemlerde de göstermiştir.

1.1.1.3. Beyaz Devrim ile Gelen Toprak Reformu

Musaddık dönemi sonrası baskı politikalarının uygulandığı süreçte ulema yoğun bir çalışma içerisindeydi. İran'da bu dönemde Şah yönetiminin karşısında tek güçlü kesim olarak kalan ruhani sınıf siyasete karışmıyordu. Şah'ın İran'ı geliştirmek ve modernleştirmek adına başlattığı “sosyal ve ekonomik kalkınma projesi” olarak tanımlanan reform çalışmaları; yurttaşlık hakkı, kadın hakları, eğitim hakkı, sosyal güvenlik gibi hakların yanı sıra ekonomi politikalarını da içeriyordu. Şah'ın reformu yapmasındaki amacı köyden kente göç ile oluşan işsiz nüfusu sanayiye kanallı etme planıydı. Aynı zamanda köylüye dağıtılacak olan toprak ile köylünün Şah'ı

destekleyeceği ve böylece zaman zaman etkin olmaya çalışan toprak ağalarının gücünün kırılacağı düşünülüyordu (Garthwaite, 2011: 229). Ekonomik anlamda en önemli değişim olarak görülen toprak reformu;

“... toplumun geniş kesimi tarafından eleştirilene maruz kalmıştır. “İran’ı ve İran toplumunu modernleştirmek için yürürlüğe konulan reform paketi, geleneksel olarak İran’ın siyasal, toplumsal yaşamında büyük önem taşıyan küçük ve orta sınıfsın, toprak sahiplerinin ve ulemanın tepkisini çekmiştir” (Mokhtarpour, 2012: 55)

Çoğunlukla ulemanın karşı çıktığı bu ekonomik reforma tepki gösterilmesinin nedenini Sancar çalışmasında (2016: 73): “Ulemanın muhafazakâr ve anti-reformist kanadının temsilcisi ve tek merci-i taklid olan Brucerdi, Toprak Reformu tasarısında muhalefet etmekte gecikmedi. Brucerdi, Behbehani’ye yazdığı bir mektupta toprak reformunun özel mülkiyetin sınırlandırılması anlamına geldiğini, bunun da İslam’ın ilahi hukukuna aykırı olduğunu belirtiyor ve muhalefet etmeye çağırıyordu.” şeklinde açıklamıştır.

Ulemanın toprak reformuna bu denli karşı çıkmasında İslami temeller neden olarak gösterilse de, ulemanın büyük kesiminin toprak sahibi olması, muhalefetlerinin sebebi açısından önem taşımaktadır. Toprak sahibi olmayan ulemanın karşı çıkma nedeni ise; gelirlerinin büyük kısmını toprak sahiplerinden karşılaması, vakıflarının büyük topraklara sahip olması ve faaliyetlerini buradan finanse etmeleri etkilidir.

1.1.1.4. İstikrarsız Ekonomi

İran’da 1960’ların başında gözlemlenen bir diğer durum şiddetli enflasyon oranlarıydı. Fekri (2011: 166); enflasyon oranlarının 1960’ların ortalarında sıfırlandığı fakat 70’lerin başında yeniden arttığını belirtmektedir. Ev kiralарının artması, askeri harcamaların arttırılması, tarım ürünlerinin yüksek fiyatlardan satışı halkta huzursuzluk yaratmıştır. Reformlar için yapılan zamların alt kesimi etkilemesi ve saraydaki yaşamın lüks içinde devam etmesi de halkın tepkisine neden olmuş, yaşanacak değişimlerde kitlelerin etkili olmasını sağlamıştır.

“70’li yılların ortasında petrol fiyatlarının yükselmesi sonucunda yaşanan toplumsal hareketlilik şehirleşmenin hızlanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, şehirli yoksul kesimlerin toplumsal sürece katılmaları yanında, geniş halk kitlelerinin “orta sınıf” kimliğini kazanmaları sonucunu da doğurmuştur. Söz konusu orta sınıf, 70’li yılların sosyo-kültürel ve sosyo-politik değişim ve dönüşümlerinde etkin bir rol oynamıştır.” (Fekri, 2011: 140-141)

Bu görüşe ek olarak Cleveland (2008: 468); 1973'teki petrol fiyatlarındaki artışın alt ve orta kesimlere zarar verirken, İran'daki bazı iş adamlarının ve yabancı şirketlerin bu durumdan yararlanarak zenginleştiğini belirtmiştir. Onların yanı sıra hanedanlığın da, bu dönemde büyük paralar elde ederek zenginlik içerisinde yaşadıklarını belirtmiştir.

Başka bir konuya değinen Sancar (2016: 132); yapılan kalkınma projelerinde petrol gelirlerinin kullanıldığını, yapılan alt yapı çalışmaları ile ticaretin kolaylaştığını fakat gelirler ile çoğulcu bir yapı yerine monarşik devletin desteklendiğini belirtmiştir. Üst kesimlerin devlet politikalarını etkileyemediğini belirten Sancar (2016: 140) bunun nedenini Rantiye devlet¹ anlayışı ile açıklamıştır: “Bu duruma karşı çıkabilecek güçte olması beklenen üst sınıflar ise siyasal güçsüzlük ve somut çıkar beklentileri nedeniyle hiçbir zaman rejimin niteliğine karşı çıkamamışlardır.”

1.1.2. SOSYO-POLİTİK NEDENLER

1.1.2.1. Jeopolitik Önem

I.Dünya Savaşı sırasında yaşanan tecrübeler lojistik olarak İran'ın jeopolitik konumunun önemini ortaya koymuştur. SSCB ve ABD arasında stratejik bir konumda olan İran, Batılı devletler tarafından önem teşkil etmekteydi. Bununla birlikte geniş petrol yataklarının bulunduğu Basra Körfezi'ne olan yakınlığı da İran'ın önemini arttırıyordu (Taflioğlu, 2013: 632). ABD'nin SSCB'yi çerçeveleme politikasının bir ayağı olarak 1955 yılında Türkiye ve Irak arasında kurulan ve daha sonrasında Birleşik Krallık ve Pakistan'ın da dahil olduğu Bağdat Paktı², 1958 yılında İran tarafından imzalanmıştır (Dursun, 1991: 447). Sovyet Rusya'sının Ortadoğu'da etki kurmasını ve yayılmacı politikasını engellemek amacıyla kurulan birliğe İran'ın da dahil olması, daha önce kapatılan Tudeh Partisi ile kendini siyasi anlamda ifade edecek alan bulamayan ülkedeki sol grupların tepkisine neden olmuştur. Aynı şekilde bölgedeki bir diğer güç olan Nasr'a karşı bu pakta üye olması da doğru bulunmamıştı. Devrime

¹ Rantiye Devlet anlayışı: Genellikle Ortadoğu'da görülen gelirinin çoğunu petrolden elde eden devletler için kullanılır. Bu durumda devlet vergi üzerinden gelire ihtiyaç duymaz bu da halk tabakalarının desteğine gereksinimi olmamasının sağlar. (Geniş bilgi için bkz: Serpil Sancar, **Din, Siyaset ve Kadın İran Devrimi**, Nika Yayınları, Ankara, 1991, s. 139.)

² Bağdat Paktı, bölgesel niteliğe sahip siyasal ve askeri boyutu olan bir örgütlenmedir. . (Geniş bilgi için bkz: Mehmet Hasgüler ve Mehmet B. Uludağ, **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 387-389.)

giden süreçte, İran jeopolitiğinin bu konudaki önemini Fekri şu şekilde açıklamaktadır (2011: 173):

“Ancak bu gelişme (devrim) sadece İran’ın içsel dinamikleriyle bağlantılı olmayıp, İran’ın dışında ve bölgelerde cereyan eden Amerika’nın anti-sosyalist ve Anti-Sovyet politikalarının –yeşil kuşak projesi- etkisi altında anlaşılmalıdır. Bu çerçevede, yukarıda da sözü edilen 1953 tecrübeleri bağlamında, devrimci kadrolar Şah’lık yönetimini ve dinsel kurumu birbirine karşı kullanma şansı yakalamıştır.”

Buna ek olarak 1987 yılındaki ABD-İran silah alışverişini de İran’ın jeopolitik önemi üzerinden değerlendiren Sander (1994: 494), “İran’ın ABD’ye yaklaşmasının nedeni, 2.000 km uzunluğunda ortak bir sınıra sahip bulundugu. Sovyetler Birliği’nden korkusu ve ABD’nin bu devleti Basra Körfezi’nin dışında tutmak isteğinin İran’ın çıkarlarıyla uyuşmasıydı.” şeklinde ifade etmiştir. Yapılan çalışmaların ortak noktası incelendiğinde İran’ın jeopolitik öneminin Sovyetler’e olan yakınlığından kaynaklandığı görülmektedir.

1.1.2.2 ABD’nin İnsan Hakları Politikaları

Devrime giden süreci açıklarken bir çok araştırmacı Jimmy Carter’ın “İnsan Hakları Politikası’nın” önemini vurgulamıştır. Bilgiç’in bahsettiği üzere (2014: 192-193); 1977 yılında Carter’ın başa geçmesi ile ABD dış politikasında insan haklarının öneminin yükseldiği ve bir çok araştırmacı için İnsan Hakları Politikası’nın başlangıcının bu dönem olarak kabul edildiği söylenmektedir. Çalışmasının devamında ise bu politikanın aslında Jimmy Carter’ın seçilmesiyle ortaya çıkmadığını, sadece uygulamada öncelik kazandığını belirtmektedir. Buna paralel olarak; 1977 sonrası Amerikan dış politikasının insan haklarına odaklandığını ve bunun salt insan haklarına verilen önemden değil başka sebeplerden kaynaklandığını vurgulamıştır. Özellikle Vietnam savaşı sonrası Amerikan halkının ölen insanlar için sokaklara dökülerek gösteriler yapması, Carter hükümetini insan haklarına önem veren bir politika izlemeye itmiştir. Savaştan gelen askerlerin yaşadığı Vietnam sendromu, Nixon’nun döneminde yaşanan Watergate skandalı ve yapılan savaş yatırımları da ABD’nin uluslararası arenada ki imajını zedelemiş ve bu politikanın uygulanmasında etkili olmuştur (Fekri, 2011: 164).

Bir başka konu ise Carter’ın İran’a yönelik tutumudur;

Gerald Ford'un Carter'e karşı seçimleri kazanması için Şah'ın sağladığı mali destek ve çabalar, Carter ile olan ilişkilerinin çerçevesini zaten belirlemiştir. Nitekim Şah'ın Carter'e karşı Ford'u desteklemesi, Şah'ın İran halkına uyguladığı baskıcı politikalarına karşı Carter'in izlediği karşıt ve eleştirel tutum biçiminde kendini göstermiştir. (Fekri, 2011: 164-165)

Bu politika üzerinden ABD, İran'ın insan hakları ihlallerini öne sürerek hükümeti desteklemeyi bırakmış, bu durum da muhaliflere güç kazandırmıştır. 1977'de insan haklarının İran'da uygulanması için Uluslararası Af Örgütü gibi kurumların devreye girdiğini belirten Cleveland (2008: 469), muhaliflerin durumunu çalışmasında şu şekilde aktarmıştır:

“Washington'la ilişkilerini ve Amerikan silahları almasını tehlikeye atmak istemeyen şah polis kontrollerini gevşetti, siyasal muhaliflerin yargılanmalarına reformlar getirdi ve 300 kadar siyasal tutukluyu salıverdi. Rejimin politikalarındaki bu küçük değişimler, muhalefete sesini yükseltmesi adına cesaret verdi.”

Humeyni bu durumun önemli bir fırsat olduğunu vurgulayarak, muhaliflerin bu durumu değerlendirmesini istemiştir.

1.1.2.3. ABD'ye Verilen Haklar

İran tarihinde yabancı ülkelere, farklı şekillerde ve zaman dilimlerinde ayrıcalıklar verildiği görülmektedir. Yabancı ülkelere verilen imtiyazların halkın birleşmesinde önemli rol oynadığı ve tüccarlar, sol gruplar, ulema gibi bir çok toplumsal grubun farklı nedenlerle tepkisine yol açtığı görülmektedir. Devrim öncesi tüm kitleleri birleştiren ortak payda anti-emperyalizmdir. “İran Devrimi'nin anti-emperyalist yüzü, devrime katılan ve onu destekleyen tüm toplumsal ve siyasal güçlerin ortaklaşa görebildikleri tek yüzüydü” (STMA, 1985: 1339). Bu nedenle devrime giden süreçte halkı ortak paydada birleştiren bu hakları incelemek önemlidir.

I. Dünya Savaşı öncesi Rıza Şah, Almanya ile yakın ilişkiler yürütmekteydi ve ülke içerisinde bir çok Alman teknisyen bulunmaktaydı. Garthwaite (2011: 212), bu yaklaşmanın nedeni olarak; Şah'ın SSCB ve Britanya'ya karşı bir denge kurmak olduğunu işaret ederken, Cleveland (2008: 214) bu durumu Şah'ın petrol şirketlerinin etkinliğini azaltmak, hatta tamamen ortadan kaldırmak için gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Almanya'nın SSCB'yi işgali ile Şah tarafsızlığını ilan etmiş, Britanya ve SSCB, Şah'a Alman teknisyenleri ülkesinden çıkarması için baskı uygulamıştır.

1941 Yılında SSCB ve Britanya'nın İran'ı işgali, Rıza Şah'ın tahttan inerek oğlu Muhammed Rıza Şah'ın başa geçmesi ile sonuçlanmıştır. Alman ordularının çekilmesinden yararlanan bu iki ülkeye, 1943 yılında ABD'de katılmış ve düzenlenen Tahran Konferansı'nda İran'ın toprak bütünlüğünün tanınacağı duyurulmuştur (Taflıoğlu, 2013: 633). Her ne kadar İran'ın toprak bütünlüğünün tanındığı konferansta belirtilse de, zaman içerisinde İran'ın iç işlerine müdahaleler başlamış buradaki öncülüğü de ABD üstlenmiştir. Bunun en belirgin göstergesi; ekonomik olarak zorluk çeken ve yüksek enflasyon ile karşı karşıya kalan İran'a bu süreçte mali danışman olarak Amerikalı uzmanların atanması olmuştur (Garthwait, 2011: 213). Savaş sonrası dönemde de ekonomik olarak istikrarı sağlayamayan İran rejimi, ABD'den ekonomik yardımlar talep etmiştir. ABD'nin bu dönemde yardımlar karşılığında İran'dan beklentisi, İran'ın, ABD'nin bölgedeki gücü haline gelerek komünizm tehdidine karşı kurulan bölgesel örgütlere dahil olması olmuştur. "NATO üyesi olmamasına rağmen NATO askeri uzman ve danışmanları, İran'a gönderilmiştir" (Muhammedi, 1377: 95 aktaran Taflıoğlu, 2013b: 633). Buradaki amaç İran ordusunu NATO'ya uygun eğiterek, komünizm tehdidine karşı tedbir almaktır. "Şah, petrol zengini körfezde ABD'nin en güçlü müttefikiydi; ülkesinin ABD çıkarlarını koruması ve Sovyet serüvenciliğinin cesaretini kırması için milyarlarca dolarlık Amerikan silahı almıştı" (Cleveland, 2011: 468).

1953'te yaşanan Mussaddık darbesinin CIA destekli olması, ülkedeki ABD etkisini daha net hissetmiştir. Şah'ın burada ABD ile ilişkilerini geliştirmekteki amacı Batılılaşmak iken, ABD'nin amacı; Ortadoğu'da çıkarlarını koruyan bir müttefik devlet oluşturmaktır (Tanilli, 1992: 166). Bu dönemde bir diğer önemli gelişme; Eisenhower Doktrini'nin³ İran tarafından imzalanması olmuştur. 1957 Yılında imzalanan doktrin ile ilgili Hobsbawn (2003: 289 aktaran Taflıoğlu, 2013: 636) "Bu aynı zamanda Amerikan askeri endüstrisinin bu ülke pazarlarındaki mutlak üstünlüğü anlamına geliyordu." demiştir. Özellikle bu doktrin sol grupların muhalefeti ile karşı karşıya kalmıştır.

³ Eisenhower Doktrini: "Ortadoğu ülkelerine ekonomik ve askeri destek sağlanmasının yanı sıra sosyalist bloktan herhangi bir devletin bu devletlere saldırıda bulunması ve bölge devletlerinin istemesi halinde Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılması kararlaştırılmıştır." (Geniş bilgi için bkz: Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2004.)

Irak, 1958’de Bağdat Paktı’ndan ayrıldığında, İran’ın önemi ABD için daha da artmış ve ABD’li askerler zaman kaybetmeden İran’a gelerek anlaşmalar imzalamıştır (Griffith, 1978: 376-377 aktaran Taflıoğlu, 2013: 638). Darbe sonrası Şah’ın tekrar başa geçmesi ile ABD’den aldığı desteklerin devam etmesi, ülkede bir çok yabancının varlığını gerektirmiştir.

İranlılar 1964’te ABD’yle imzalanan ve Şah’ın onayladığı Kuvvetler Statüsü Anlaşması’na⁴ karşı çıkmak amacıyla bir kez daha birleştiler. Bu anlaşmayla Amerikan personeline ülkede bazı ayrıcalıklar tanınması, Kaçar döneminin nefret edilen kapitülasyonlarını ve milli egemenliğin kaybını hatırlatıyordu (Garthwait, 2011: 227).

Şah’ın ABD etkisi altında kaldığının en somut örneklerinden biri de; Musaddık darbesi sonrası uyguladığı baskı politikaları ve saldırgan tavrının, ABD eliyle engellenmesi olmuştur. Halka uyguladığı politikalara karşı ABD’nin mali ve uzman desteğini çekmesi ile Şah, ABD politikalarına geri dönmüş, bu olayla birlikte artık halkın gözünde sömürgeci İngiltere’nin yerini ABD almıştır (Garthwait, 2011: 231). İran’da 1977 yılına gelindiğinde 60.000’in üzerinde yabancı bulunduğu belirtilmektedir (Cleveland, 2011: 469).

Humeyni bu dönemde toplayıcı ve öncü bir güç olarak varolmayı başarmıştır. Etkinliği bugün de devam eden “Ne Doğu Ne Batı İslam Cumhuriyeti” sloganı toplumun tüm kesimlerini kapsayarak ortak paydada buluşturmuştur. Sosyalist, milliyetçi, dini grupların Humeyni’yi lider olarak kabul etmesinde Humeyni’nin ulusal bağımsızlık söylemi etkilidir (Fekri, 2011: 171).

1.1.2.4. Şah ve İsrail Görüşmeleri

II. Dünya Savaşı’nın son bulması, ardından da 1948 yılında İsrail’in kurulması bölge ülkeleri açısından önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. “İsrail Devleti’nin kurulması sonucunda İsrail, Filistin ve Arap devletleri arasında bir husumet doğar. İsrail ile Arap ülkeleri arasında çatışmalar başlar. 15 Mayıs 1948 günü İsrail Devleti’nin kuruluşunu hazmedemeyen Arap ülkeleri, (Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak) İsrail’e savaş açarlar ve Arap-İsrail Savaşları başlar” (Kaştan, 2007: 1800). Durumun hassas olduğu bu dönemde Şah’ın İsrail ile olan ilişkileri hem bölgedeki

⁴ Kuvvetler Statüsü Anlaşması, Orijinal adıyla SOFA (Status of Forces Agreement): NATO taraf ülkelerinin, birbirlerinin topraklarında bulundurdıkları askeri personele uygunacak özel hukuki kurallardır. Bazı durumlar için NATO ülkeleri dışındaki ülkeler ile de imzalanmıştır.

Ülkelerin tepkilerine yol açarken; bir yandan da İran halkının, özellikle de ulemanın yoğun öfkesine neden olmuştur. Savaşın sona ermesi ile birlikte İran hükümeti siyasi ve ekonomik olarak istikrarı sağlayamamış, bu nedenle de daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi ABD’den borç alarak bu durumu düzeltmeye çalışmıştır. İsrail Devleti’nin kuruluşunu ilan etmesi sonrası ABD etkisindeki şah’ın bir tepki vermediği ve diğer Arap ülkelerine katılmadığı görülmektedir. Tam aksine İsrail’le görüşmelere başlayan şah’ın bunu yapmasında bazı etkenler olduğu görülmektedir. Öncelikle İsrail’e geçmek isteyen Yahudilerin (zellikle Irak’takilerin), İran üzerinden geçme talepleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İran’da yaşayan Yahudilerin de geçmek istemesi veya geçmese bile İsrail ile ticari bağ kurmak istedikleri görülmektedir (Taflıoğlu, 2013b: 640). Bir başka önemli faktör ise; bu dönemde şah’ın Irak ile yaşadığı sınır sorunlarından kaynaklı bölgede yakınılaşacak bir g araması ve bunun en güçlü adayının İsrail olmasıdır.

şah 1950 yılında İsrail’i resmen tanımış ve muhalefetin üst düzeyde tepkisine maruz kalmıştır. 1957 Yılında İsrail’e petrol satmaya başlayan şah, toplumun tepkisini çekmemek adına bu görüşmeleri gizl şekilde yürütmüştür. Humeyni bu yakınılaşmaya karşı tepkisini net bir biçimde dile geitirmiş, fakat sürgüne gönderilmesi ile gösterdiği tepki ve söylemleri etkisini yitirmiştir.

Son olarak 1973 yılında Arap-İsrail savaşının patlak vermesi ile şah, ülke içerisindeki karşıt grupları sakinleştirmek için Suriye ve Mısır gibi ülkelere yardımda bulunmuş, bununla birlikte İsrail’e de mühimmat satışlarına devam etmiştir (Mehdevi, 1380: 442 aktaran Taflıoğlu, 2013: 641). Bu durum ulemanın tepkisini çektiği kadar, ülke içerisindeki sol gruplarında tepkisini de çekerek; gerek ülkenin Amerika etkisinde kalması, gerekse Filistin’in içinde bırakıldığı durum eleştirilmiştir.

1.1.2.5. Hanedanın Güçsüzlüğü, İktidarın Meşruluğu Sorunu

nceki bölümlerde açıklanan nedenlerin yanı sıra devrimin alt yapısını olşturan bir diğer önemli neden hanedanın kendi içerisindeki güçsüz yapısıdır. Cleveland (2008: 468), her ne kadar güçlü bir devlet yapısı izilse de, hanedanın güçsüzlüğünü şu şekilde belirtmektedir: “En güçlü anında bile monarşik mutlakiyetin yapısında çatlaklar görülüyordu.” çalışmasının devamında, özellikle 1973 yılında petrol fiyatlarına yapılan yüksek zamların şah ve çevresindeki büyük şirket sahiplerinin refah ve zenginlik içerisinde yaşamasını sağlarken, kentli orta sınıfın

enflasyonla mücadele etmesine yol açtığını ve ilk muhalefet tepkilerinin bu orta sınıftan geldiğini vurgulamıştır (2008: 469). Bundan farklı olarak Fekri; petrol zammı ile elde edilen gelirin reformlara yatırıldığını belirtmiş, hanedanın güçsüzlüğünün bir diğer nedeni olarak da muhalif sol grupları işaret etmiştir. “Pehlevi döneminde (iki ayrı dönemde 1920-1941 ve 1953-1979) rejim, bir taraftan yukarıdan kapitalist ilişkilerin geliştirilmesine yoğunlaşırken, diğer yandan sosyolizmin ideolojik etkinliği ile mücadele etmiştir.” (2011: 91)

Şah 1975 sonrası yaptığı reformlar ile hem muhalif grupları, ulemayı ve çarşı esnafını kontrol altına almaya çalışırken, bir yandan da günlük İslami hayata müdahale etmiştir. Cleveland (2008: 468) özellikle dini kurumlara yapılan saldırıların ve takvim değişikliğinin ulema ve tüccarlar da büyük tepkilere neden olduğunu açıklamış, devletin totaliter görüntüsüne karşı bu tepkileri güçlü karşılayamadığını belirtmiştir.

Aynı zamanda Sancar çalışmasında; Pehlevi hanedanlığının gücünü *geleneksel* ve *karizmatik* temellere dayandırmaya çalıştığını belirtmiş ve Şah’ın, Şii’liğe dayalı bir meşrutiyeti yeterli görmediğini açıklamıştır. Buna bağlı olarak Şah’ın gerçekleştirdiği uygulamaların başarısızlığını ve daha sonrasında bu durumun muhalefet güçleri tarafından nasıl yorumlandığını şu şekilde açıklamıştır: “Pehlevi monarşisinin diktatörlük rejimi, bütün çabalara rağmen, meşrutiyet temeli çok zayıf bir iktidar olarak varolmuş, meşru olmayan iktidar, devrim öncesi dönemde dinsel muhalefetin çabalarıyla gayri meşru bir iktidar haline dönüşmüştür” (Sancar, 2016: 134).

1.1.3. SOSYO-KÜLTÜREL NEDENLER

1.1.3.1. Yerel Seçim Yasası

Şah’ın ekonomik ve modernleşme reformlarının bir diğer aşaması toplumsal hayatın düzenlenmesi üzerinedir. “Şah’ın bu reform paketini ilan etmesinin amacı; İran toplumundaki feodal yapıyı bozup toplum içinde hızlı bir modernleşme gerçekleştirme isteği idi” (Edi, 2019: 737). Reform paketinde özellikle dikkat çeken başlıklar; kadınlara ve gayrimüslim azınlıklara seçme ve seçilme hakkının verilerek siyasete katılımlarının sağlanmasıydı. Baskı dönemi sonrası yok olan liberal ve sol

kesimin boşluğunu dolduran ulema, Beyaz Devrim⁵ adıyla sunulan bu reformlara oldukça tepkiliydi. Kadınların ve gayrimüslimlerin oy kullanmaları dini kesimi doğrudan etkilemese de, savundukları İslami düzene uygun düşmemektedir. Dini kesimler yapılması ön görülen bu reformları Batı emperyalizmi olarak değerlendirmektedir. “Batı tipi reformculuğun ulema için anlamı İslam’ın saygınlığını ve gücünü yitirmesiydi. Ulema’nın bu dönemdeki muhalefetine popüler sözleri böylece ‘din elden gidiyor’ vurgusunu taşımaktaydı” (Sancar, 2016: 76). Sancar’ın çalışmasını destekleyen bir diğer çalışma olan Kurtuluş’un (2005: 564) araştırmasında ise bunlara ek olarak; muhalefetin temsilcisi konumunda olan Ayetullah Humeyni’nin, bu reformlar ile birlikte hükümetle arasındaki çekişmenin doruk noktaya ulaştığı gözlemlenmiştir. “Ülke çapında başlayan ve “Onbeş Hurdad” denilen ayaklanmanın hükümet tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı ve yüzlerce insan öldürüldüğü” belirtilmiştir (Kurtuluş, 2005: 565-566), Ayaklanmaların bastırılması sırasında kullanılan yöntemler ve SAVAK müdahaleleri halkın bir çok kesiminin de muhalefete katılmasını sağlamıştır. Özellikle olaylar sonrasında ayaklanmanın bastırılması ile birlikte yargılamaların başlaması ve yargılananların içinde Humeyni’nin idam ile yargılanıyor olması 1979 devrimine giden süreçte önem arz etmiştir. Olaylar sonrası Humeyni Türkiye’ye sürgüne gönderilmiştir. Sancar çalışmasında (2016: 77), 1963 yılında yaşanan ayaklanmanın devrimin bir provasını olduğunu belirtmiştir. Wright ise bu konuyu şu şekilde açıklamıştır: “Devrim bu nedenlerle daha önceki girişimlerin bir uzantısıydı. Devrim, evrimsel girişimlerin sürekli engellenmesi sonucu, güç dağılımını sağlayacak bir diğer alternatif olarak benimsendi” (2001: 41).

1.1.3.2 SAVAK (Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar- Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü) ve Baskıcı Rejim

SAVAK, kuruluş amacı itibariyle de, devrimin gerçekleşmesinde halkı birleştirmedeki yüksek etkisiyle de akademik anlamda bir çok araştırmanın konusu olmuştur. Kurulduğu 1957 yılından itibaren, ülke içerisindeki gruplara uyguladığı baskı ve işkenceler ile tarihte önemli bir yer tutan SAVAK, aynı zamanda devrimden sonra da etkinliğini devam ettirmiş, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

1953 Yılında gerçekleşen ve Musaddık’ın iktidardan indirilmesi ile son bulan AJAX Operasyonu’nun başarıya ulaşmasıyla, Şah 16 Ağustos’ta ayrıldığı İran’a geri

⁵Ak-Devrim olarakta bilinmektedir.

dönme imkanını bulmuştur. Şah tahta tekrar çıkması ile birlikte güvenliğini sağlamak ve aynı tecrübeyi tekrar yaşamamak, iktidarını kaybetmemek için orduyu genişletmiştir. “Muhammed Rıza Şah’ın 1953’te tahta tekrar çıkmasının hemen ardından ilan edilen sıkı yönetim, başta Tudeh ve Milli Cephe’nin liderleriyle üyeleri olmak üzere bütün muhalefeti ezme imkanı sağladı” (Garthwait, 2011: 226). Aynı zamanda Tanilli’nin de çalışmasında (1992: 166) bahsettiği gibi Şah, bu dönemde siyasi gruplar dışında kendisine karşı çıkan öğrenciler, yazarlar gibi aydın gruplarını da ‘esrar bulundurma’ bahanesi ile kurşuna dizerek halkın öfkesini kazanmaya devam etmiştir. Şah bu uygulamaları gerçekleştirirken ABD ve İsrail’den çeşitli şekillerde yardım almıştır. 1957 yılında Şah’ın General Timur Bahtiyar’a verdiği yetki ile kurulan ve iktidarın en etkili baskı aracı olan SAVAK, İsrail ve ABD’den gelen askerlerin verdiği özel eğitimler ile yetiştirilmiştir.

Aslen 1940’lardan itibaren İran ordusu, ABD desteği ile eğitilmekteydi fakat SAVAK’ın asıl kurulma amacı içerideki siyasi muhalifleri susturmak olarak belirlenmiştir (Sancar, 2016: 134). Bu nedenle tepki ordudan çok SAVAK üzerinde yoğunlaşmıştır.

Şah’ın, ülkeden kaçtıktan 3 gün sonra kendi halkının talebi ile değil de ABD ve İngiliz İstihbarat’ı destekli darbe sayesinde tekrar tahta çıkması; halkın gözünde meşruluğunu tamamen yitirmesine sebep olmuştur. Şah halkın gözündeki meşruluğunu tekrar kazanmak için halka reform paketleri sunmuş (Beyaz Devrim) , bunun yanında iktidarını SAVAK ile güvenlik altına almış; bu sayede farklı muhalif grupları bastırmayı amaçlamıştır. “Şah mollaların etkisini kırmak için güçlü bir polis örgütünün yeterli olacağını sanıyordu” (Tanilli, 1992: 167).

SAVAK’ın baskıcı uygulamalarının özellikle din adamları ve sol öğrenci gruplarının üzerinde yoğunlaşması Bozarslan’ın da (2010: 82) değindiği gibi bu grupların sert bir denetim altında tutulmasına neden oluyor ve tepki görüyordu. SAVAK’ın kuruluşundan itibaren devrime kadar giden süreçte farklı kesimlere önemli müdahaleleri bulunmaktadır. 1962 Yılında Şah’ın otokrasisine karşı gösteriler yapan Tahran Üniversite’si öğrencileri sert müdahaleler ile karşılaşmıştır. Önceki bölümlerde nedenlerinin açıklandığı üzere 1963 yılında Beyaz Devrim’e karşı yükselen muhalif seslerin bastırılmasında da SAVAK etkin rol oynamıştır. Bugün bile sayısı net olmamakla birlikte güvenlik güçleri tarafından binlerce kişinin bu gösterilerde öldürüldüğü bilinmektedir. Son olarak Şah’a 1965 yılında suikast girişiminde bulunulması ve bu girişimin başarısız olması sonucu Şah, ülke içerisindeki önlemleri

üst düzeye çıkarmış, bu hamlesi de gerilla örgütlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Garthwait, 2011: 227).

Carter'ın İnsan Hakları politikasını uygulaması ve bu konuda uluslararası toplumun farklı araçlarla yaptığı baskıların SAVAK'ın etkisini azalttığı görülmektedir. İnsan hakları ihlallerinin üst düzeye ulaşması ile İran üzerinde oluşan dış bakılar SAVAK'ın karizmasının sarsılmasında önemli rol oynamıştır (Sancar, 2016: 168). Şah'ın yine bu dönemde yani 1975 yılında tek parti sistemine geçmesi, tüm kurumları kontrol altına almak istediğini gösterse de Garthwait'in araştırmasında (2011: 222), bu durumun başarısızlıkla sonuçlanması şu şekilde açıklanmaktadır: “Şah bütün resmi kurumları kontrol etmeye çalışsa da bunu başaramayacağı toplumsal süreçler vardı. SAVAK, bireyleri ve sivil toplumsal grupları sıkı gözetim altına almıştı ama devlet geniş toplumsal kesimleri ve demografik değişimleri fazla kontrol edemiyordu.”

Fekri'ye göre (2011: 166), orta sınıfın bu devrime destek vermesinde SAVAK'ın etkisi önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü Şah'ın 70'lerin ortalarında ki yüksek enflasyon sorununu bazar esnafına yükleyerek çözme çabasında SAVAK kullanılıyor ve yüksek cezalar kesiyordu. Şah'ın askeri bir darbe sonucu tahtta tekrar gelmesi ekonomi alanında başarısız olmasına ve bunun gibi halkı karşısında alacak uygulamalar yapmasına neden oluyordu. Orta sınıfın rejimden aldığı bu yara, neden devrime etkin destek verdiğini açıklar niteliktedir.

Şah'ın düşünce özgürlüğünü kısıtladığı somut örneklerden biri olarak değerlendirilen uygulama; tek parti sistemine geçerek “*Yeniden Doğuş Partisi'ni*” (*Hizb-i Rastakhiz*) kurmasıdır. Halkı bu partiye üye olmaya dayatması ve tek parti sistemi ile ilgili siyasi muhaliflerin söylemlerini görmezden gelmesi Şah'ın siyasi özgürlüğü yok saydığını göstermektedir. Sancar (2011: 138), bu baskının halkın her kesimini birleştirmedeki etkisini şu şekilde açıklamıştır: “Tek parti döneminin politikaları gerçekte bazarın, dinsel kuruluşların, sermaye kesiminin ve örgütsüz kitlelerin çıplak baskı ve zor ile karşı karşıya bırakılmasından başka bir amaca hizmet etmemiştir.”

Humeyni sürgünde bulunmasına rağmen; Şah'ın SAVAK aracılığıyla halka uyguladığı baskıya karşı halka çağrıda bulunmuştur. Halkın yaşadıkları baskıyı dünyaya duyurmasını isteyen Humeyni, bu talebiyle Şah'ın üzerindeki İnsan Hakları Politikası'ndan doğan baskıyı kullanmak istemiş, uluslararası toplumun desteğini almayı hedeflemiştir. Özellikle oğlu Mustafa'nın cenazesinde bu talebini topluma

duyurma fırsatı yakalamıştır. Irak'tan gizlice getirilen ses kayıtları, Humeyni destekçileri tarafından cenaze sırasında dağıtılarak halka ulaştırılmıştır. Fekri çalışmasında (2011: 168) , cenaze sırasında dağıtılan ses kayıtlarına SAVAK'ın müdahale etmediğini belirtmektedir.

Protestoların en üst düzeye tırmadığı 1978 yılına kadar göstericiler, bir çok baskı ve zorla karşılaşmalarına rağmen saldırgan tavırlarda bulunmuyor, Amerikalılara bile saldırmıyordu. Fakat kitle gösterilerinde yaşanan ölümler, ve halk arasında kulaktan kulağa dolaşan söylentiler toplumu Şah'a karşı daha da öfkeliendirmekteydi. STMA'da(1998: 1352) bu duruma en önemli örneklerden birisi olarak "*Sinema Yangını*" gösterilmektedir. Muhafızların özellikle de Şah'ın eylemi olarak gösterilen sinema yangını yüzlerce kişinin ölümüyle sonuçlanmış ve ses getirmiş bir olaydır. Muhafızların üzerine yıkılmaya çalışılan bu eylemin devlet eliyle ve SAVAK aracılığı ile yapıldığı düşüncesinin toplumda yaygınlaşması ile SAVAK saygınlığını tamamen kaybettiği belirtilmiştir. Çitlioğlu (2015: 41) bu durumu açıklarken "Olaydan bir süre sonra Humeyni'ye karşı tepki oluşturmak isteyen Şah'ın SAVAK aracılığı ile bu kundaclamayı planladığı öğrenildiğinde, Şah ve monarşik iktidarın otoritesi önemli ölçüde sarsılmıştır." ifadelerini kullanmış ve aslında halk arasında yaygınlaşan düşüncelerin doğru olduğunu belirtmiştir.

Hareketin tehlikeli boyuta doğru yaklaştığını düşünen Şah, gidişatı durdurmak için başarılı olabileceğini düşündüğü bazı önlemler almıştır. "İran'da giderek gelişen muhalefeti susturmak için, Şah ve Başbakanı Şerif Emami, 1978 yılının sonunda SAVAK'ın yüksek düzey yöneticilerini görevden uzaklaştırıp çok sayıda tutukluyu salıvermişse de hareket hız ve gücünden pek bir şey kaybetmemiştir" (Sander, 1996: 495). Tüm bu toplumu sakinleştirme çalışmalarına ek olarak Fekri (2011: 176), dini grupları sakinleştirmek için kadın çalışmaları bakanlıklarının durdurulduğunu, Humeyni'nin ülkeye dönüşüne izin verildiğini belirtmiştir. İktidara karşı saldırgan söylemlerinin devam etmesi ile Humeyni, Fransaya'ya sürgüne gönderilmiş ve devrimin gerçekleşeceği güne kadar da burada ikamet etmiştir.

SAVAK'ın güçlü yapısına rağmen, silahsız sokak gösterilerinde iktidarı koruyamamasının ve devrimin gerçekleşmesinin nedeni Sancar tarafından açıklanmıştır. Sancar (2016: 135), bu durumun nedenini 2 faktöre bağlamıştır: Bunlardan ilki Rıza Şah'ın askeri bir darbe ile iktidara gelmiş olması ve tekrar yaşanmaması için aldığı önlemdir. Rıza Şah, orduyu doğrudan kendine bağlamış ve kendi başlarına karar verme yetisinden yoksun bırakmıştı. Muhammed Rıza Şah'ta,

SAVAK konusunda aynı şekilde davranmış bu da Şah'ın ayaklanmalar yüzünden yurt dışına çıktığı dönemde SAVAK'ın başı boş kalmasına neden olmuştur. “Şah'ın uyguladığı “güçleneni ez” politikası sonucu güçsüz, güvencesiz birer ‘araç’ olmaktan başka bir şey değillerdi.” İkinci bir neden ise SAVAK içerisindeki alt kademelerin toplum içinde yetişmesi ve çevresel faktörlerden etkilenmeleri idi. Dini söylemlerden etkilenmeleri ve sempati beslemeleri muhaliflere karşı duruşlarda etkili olmaktaydı.

SAVAK'ın bu süreçte bu kadar etkili olması toplumun tüm kesimlerini etkileyen uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Toplumun tamamına karşı farklı kanallarla uygulanan şiddetin sonucunda halk, Fransa sürgünündeki Humeyni'nin hareketi içerisinde birleşmiştir.

1.2. DEVRİM SÜRECİ

Önceki bölümlerde, 1979 yılında İran'da yaşanacak olan devrimin temellerini oluşturan ekonomik, kültürel ve politik gerekçeler aktarılmıştır. Bununla birlikte devrim bir anda gerçekleşmemiştir. Humeyni'nin milyonların karşılaması ile ülkeye döndüğü 1 Şubat 1979 gününe kadar geçen süreçte devrimin rengini ve kişiliğini oluşturan bazı önemli noktalar bulunmaktadır.

İran'da 1963 yılında gündemi sarsan yeni reform paketinin, halk arasında tartışmalara yol açtığı ve halk ayaklanması başlattığı bilinmektedir. Daha sonralarında bu ayaklanmayı araştırmacılar “İran Devrimi'nin Provası” olarak nitelendirmişlerdir. Bu süreci etkileyen önemli aktörlerden bir tanesi Humeyni'dir. Humeyni daha sonraları İran Devrimi'nin lideri olarak, tüm dünyaya adını duyuracaktır. Humeyni'nin tüm halkın liderine dönüşmesi ve yıllarca tartışılacak olan düşüncelerinin temeli, içinde doğduğu aileye kadar uzanmaktadır. Humeyni'nin devlete karşı olan tutumunda 5 aylıkken babasının öldürülemediği ve bunun devlet emri ile gerçekleştirilmiş olması STMA'da (1998: 1348) şu şekilde açıklanmaktadır: “ Küçük yaşta tanınmış bir din adamı olan babasının yerel bir toprak ağası tarafından öldürülüşü ve cinayetin bizzat Şah Rıza'nın emriyle işlendiği kanısı, bütün hayatını etkileyecekti”. Humeyni, yurtiçi ve yurtdışında aldığı eğitimler sonrası yerleştiği Kom kentinde fıkıh ve ahlak dersleri veren önemli bir din adamıydı ve düşünceleri ile çevresinde 1.000'e yakın medrese öğrencisini toplamıştı. Beyaz Devrim sonrası Humeyni verdiği fetvalar ile ayaklanmaları desteklemiş, Şah'a karşı olan tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur. Humeyni'nin Şah karşıtı görüşleri ve bunun halkta da karşılık bulması ile Şah,

Humeyni'nin ve öğrencilerin bulunduğu Kom kentine SAVAK komandolarını göndermiş ve öğrencilerin ölümüne neden olmuştur. 20 Mart sonrası yaşanan bu olaydan sonra Humeyni tutuklanmış, kısa süre sonra salınmış ancak 5 Haziran'da tekrar tutuklanmıştır. Edi (2019: 737) bu tutuklanmalar karşısında, aşure törenleri için bir araya gelen halkın ayaklanma girişimlerinde bulunduğunu belirtmiştir. Bu halk ayaklanmalarının bastırılma evresinde yine yüzlerce İran'lı ölmüştür. Halkı galeyana getirdiği düşünülen Humeyni önce 1964 yılında Türkiye'ye sürgüne gönderilmiş, burada da propaganda yaptığı gerekçesiyle bir yıl kaldıktan sonra Necef'e sürülmüştür. Şah bunun karşılığında halkın sakinleşmesini beklese de halk hareketleri dönemin ekonomik vb koşullarından dolayı devam etmiştir.

1977 Yılında İran'ın gidişatından rahatsız olan yazar, gazeteci, çeşitli siyasiler hükümete dilekçeler ile başvurmaya başlamışlardır. Çeşitli aydınların yolladığı bu açık mektuplarda belli ortak özellikler bulunmaktaydı. "Talepler arasında yasaklanmış *Yazarlar Loncası*'nın yeniden kurulması, insan hakları konusunu denetleyecek bir *Hukukçular Derneği*'nin kurulması vb. vardı" (STMA, 1998: 1352). Humeyni, halka gidişatın iyi olmadığını ve bunu Şah'a karşı fırsata çevirmeleri gerektiğine dair söylemlerine devam etmiş ve halkı etkilemeyi başarmıştır. Fekri çalışmasında (2011: 168), bu açık mektupların ve Humeyni'nin halka yaptığı çağrıların halk nezdinde karşılık bulduğuna örnek olarak Humeyni'nin büyük oğlu Mustafa'nın cenazesinde yaşanan, Humeyni'ye ait gizli ses kayıtlarının halka dağıtılmasını göstermiştir.

Devrime giden süreçte yaşanan tüm bu ve benzeri ayaklanmalarda halkın tüm kesimleri açısından Humeyni'nin bu kadar ön plana çıkmasının en önemli nedenlerinden biri, Şah'ın resmi bir yayın organında yayınladığı yazı olarak görülmektedir. "Humeyni'yi bütün İran'a tanıtan ve lider konumuna yerleşmesini sağlayan en önemli etken, Humeyni'ye yönelik 7 Ocak 1978'de *Ettelaat* gazetesinde sövgü dolu bir makalenin yayınlanmasıdır" (Fekri, 2011: 169). Şah'ın yayınlattığı bu makalede Humeyni, bir ajan olarak tanıtılıyor hatta Hintli olduğu belirtiliyordu. Buna ek olarak Garthwait çalışmasında (2011: 233), yayınlanan makalede mollalar için "*siyah ama kırmızı*" olarak nitelenirildiklerini açıklamıştır. Makaleye göre mollalar Marksistlerdi ve bunu gizlemektedirler. Makalenin yayınlanmasının ardından Kom'da yürüyüşler başladı. "Devrimin ilk kıvılcımı orta sınıftan değil öğrencilerden, üstelik lise okuyan laik öğrencilerden değil medrese öğrencilerinden geldi" (Garthwait, 2011: 233). Yürüşün bir diğer önemli özelliği Şah'a karşı halkın her kesimi; din adamları, esnaf, aydınların katılmış olmasıdır. Fekri (2011: 143) daha sonrasında bunu;

Şah'a karşı yapılmış ilk politik yürüyüş olarak değerlendirecek ve halkla din adamlarının Şah yönetimine karşı birlik olduğu ilk hareket olarak değerlendirecektir. Bu grupların içerisinde kadınların aktif olarak rol aldıkları unutulmamalıdır. Farklı sebeplerden dolayı halkın katıldığı bu ayaklanmada “İslamiyetçi kadınların yanısıra dinci olmayan çeşitli sınıflardan kadınlar da, İslami kurallara uygun biçimde örtünmeyi, nefret duydukları Şah rejimine karşı protestonun bir aracı olarak gördüler ve kitlesel olarak Şah karşıtı gösterilere katıldılar. İranlı kadınlar için örtünmek, çador giymek başkaldırının sembolüydü” (STMA, 1998: 1338). Kom kentinde başlayan ve medrese öğrencilerinin yoğunlukta olduğu yürüyüşlere kolluk güçlerinin açtığı ateş sonucu çok sayıda ölüm ve yaralanma oldu. Yoğunlukla Şi'a geleneğine sahip olan halk, gelenek gereği ölenlerin yad edilmesi için, cenazelerin 40. Gününde Tebriz'de toplanmış ve halk yine devlet güçlerinin saldırılarına maruz kalmıştır. Humeyni'ni bu süreçte Şah'ın halka karşı kullandığı askeri gücü bünyesine alan hamleleri bulunmaktaydı. “Askerlerle doğrudan bir çatışmanın önüne geçmek amacıyla fetva ayınlayan Humeyni, askeri birliklerle doğrudan karşı karşıya gelinmemesini, geldiğinde de şiddetle karşılık vermek yerine çiçekler ve sevgi sözcükleriyle mukabele edilmesini öğütlemişti” (Cantürk, 2012: 48).

Ağustos ayında yaşanan ve olayları körükleyecek olan önemli bir olay ise Abadan'da çıkan sinema yangınıdır. Rex sineması olarak bilinen bir salonda, Edi'nin araştırmasına (2019: 739) göre; 347 kişi yanarak can vermiştir. Şah salonda çıkan yangın için muhalefet gruplarını ve mollaları suçlasa da halk buna inanmamış, kanıtlar da yangını SAVAK bağlantılı ajanların çıkardığını göstermiştir. Şahibeli sinema katliamı sonrası halk, sorumlu gördükleri Şah'a karşı giderek büyüyen bir öfke ile gösterilere devam etmiştir. Şah önlem amaçlı Irak hükümetine baskı yaparak Humeyni'nin Fransa'ya sürgün edilmesini sağlamış aynı zamanda da ülke içerisinde sıkı yönetim önlemleri almaya başlamıştır.

Garthwait (2011: 233). 1978'in sonbaharına kadar halkın önünde bir lider olmadığını savunmuştur. Fakat daha yaygın bir görüş olarak Fekri (2011: 172); aslında bu devrimin iki başlı bir hareket olarak devam ettiğine çalışmasında yer vermiştir. Dini grupların yanısıra devrime liderlik eden bir diğer grubun ise sosyalistler olduğuna değinilmiştir. STMA (1998: 1352), özellikle 1970'lerin ikinci yarısından sonra sivil halk mücadelesiyle eş zamanlı olarak farklı sol grupların da gerilla faaliyeti yürüttüğünü belirtmiştir. Aynı zamanda sol gruplar ile dini grupların yakınlaşmasında ve birlikte hareket etmesinin önemli bir nedeni olarak Fekri (2011: 173);

Afganistan’da çıkan ayaklanmalar için Şah’ın komünistleri suçlamasını göstermiştir. Buna ek olarak devrim öncesinde ve sonrasında devrimin yüzü olarak Humeyni’nin ortaya çıkmasında ve halkın lider olarak Humeyni’yi kabul etmesinin önemli sebepleri vardır. İslam devrimi sonrası yeni rejim her ne kadar sola karşı baskılar uygulamış, toplu idamlar gerçekleştirmiş olsa da devrim öncesi dönemde Humeyni aslında devrimin lideri konumuna yerleşmişti. Halkın gözünde Humeyni’yi diğerlerinden ayıran bazı özellikler bulunmaktaydı. Humeyni’nin halkın gözündeki yeri: “Siyasi örgütlenmeden yoksun kendiliğinden ortaya çıkmış bir başkaldırı olmanın yanı sıra, kendisini hem dış tahakkümden hem de iç siyasetten koparmak isteyen bir hareketti bu” (Afary ve Anderson, 2015: 282) şeklinde aktarılmıştır. Aynı zamanda Humeyni’nin lider olarak görülmesinin temelinde Sancar’a (2016: 141) göre; devrimin gerçekleşmesi durumunda yeni kurulacak düzene dair halkın inanacağı tek yeni düzen tasarısının Humeyni ve çevresindekiler tarafından tasarlanmış olmasıdır. Bu durum halk arasında Humeyni’nin daha güven verici ve karizmatik bir lider konumuna dönüşmesinde önem taşımaktadır. Aynı zamanda Humeyni fıkıh, hukuk, ahlak gibi alanlarda dersler almış bir din bilgini olmasının yanında “*Ayetullah*⁶” ünvanına sahiptir.

İran toplumunun büyük çoğunluğu Şia inancına sahiptir. Bu inanç; sadece peygamber soyundan gelenlerin yani Hz.Ali’nin soyuna dayananlar imamlık yapabileceği üzerine kuruludur. Peygamber soyundan olacağı kabul edilen 12. İmam Mehdi’nin kaybolması ile Şia inancı için meşru bir temsilci bulunmamaktadır.

Humeyni, Mehdi’nin dönüşüne kadar doğru yolu ve dürüstlüğü topluma dini kurallar (şariat) ışığında gösterecek İslami bir yönetimin gerekliliğine inandığı için Velayet-e Fakih kavramını ortaya atmıştır. Bu bağlamda “Fakih” toplumda hakem görevi görecek, Kur’an öğretileri ışığında örnek alınacak ve model olabilecek yetkinliğe sahip olan uzmanlığı temsil etmektedir (Çitlioğlu, 2015: 40).

Humeyni’nin bu doktrinini, aslında kendisinin de egemen olmadığını, sadece yeryüzünde bir temsilci olduğunu açıklamasıdır. Kendi koyacağı yasalar ile değil, Allah’ın yasalarının uygulanacağını ve temsilcinin de buna itaat edeceğini halka

⁶ Ayetullah: Özellikle Şi’a geleneğinden olan mollaların kullandıkları bir statüdür. Fetva verme yetkileri vardı. Humeyni ailesindeki diğer bireyler gibi bu ünvanı 1950’li yıllarda almıştır . (Geniş bilgi için bkz: **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi** , İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1348.)

bildirilmesidir. “Bu doktrinin en temel özelliği ve diğer reformist İslamcı yaklaşımlardan farkı, ilke kez bütünüyle Şii teolojinin içinden çıkan ve Batı ideolojisinden esinlenmemiş bir sistem oluşudur” (Zubaida, 1982’den aktaran Sancar, 2016: 57). Bu durumun da çoğunluğu Şia geleneğine bağlı olan İran halkı için sempatiyle karşılandığı söylenebilir.

Şah, halkın durmayan protestolarına karşı önlem almayak için çalışmalar yürütmekteydi ve bu süreçte eski başbakan Şerif Emami’yi tekrar başbakanlığa atayarak sıkı yönetim şartlarını azaltmaya çalışıyordu. Fekri’ye göre (2011: 178); bu uygulamalar bazı İranlıları sakinleştirip, sürgündekilerin İran’a geri dönmelerini sağladıysa da muhalif kesimler bu uygulamaları reddediyordu.

Lale Meydanı’nda yaşanacak olan ve İran tarihine “Kara/Kanlı Cuma” olarak geçecek olan olay Emami hükümetinin de sonunu hazırlamıştır. 7 Eylül gecesi hükümetin verdiği sıkıyönetim kararı ile uygulamalar başlamış olsa da, ertesi gün gerçekleşecek olan miting için halk 8 Eylül günü Lale Meydanı’nda toplanmıştır. Kolluk kuvvetlerinin açtığı ateş sonucu kadınların ve çocuklarında olduğu bir çok kişinin öldüğü olayı Edi (2019: 740) şu şekilde aktarmaktadır: “Sıkıyönetim ilanının ardından ordu birlikleri, başkent Tahran’ın stratejik noktalarına mevzilenmiştir. Bu arada gösteri yasağına rağmen, daha önceden yapılması kararlaştırılmış bir gösteriye katılmak üzere binlerce kişi parlamento binasının önünde bulunan Lale Meydanı’nda toplanmıştır. Göstericilerin meydanda toplanmasından kısa süre sonra meydan, zırhlı birlikler ve tam teçhizatlı askerler tarafından kuşatılmış ve birlik komutanı halka derhal meydanı terk ederek dağılmalarını emretmiştir. Protestocuların dağılmaması üzerine, ilk önce askerlere havaya ateş etmeleri emri verilmiş, buna rağmen halkta bir hareket görülmeyince halkın üzerine ateş açtırılmıştır.” Farklı kaynaklara göre ölü sayısının çok yüksek olduğu bilinen bu olay aynı zamanda İran’da “*Lale Meydanı Katliamı*” olarakta bilinmektedir. İlerleyen aylarda işçilerin petrol üretimini sekteye uğratmak için başlattığı grevler, öğrencilerin sokak gösterilerine katılması, yaşanan elektrik kesintileri ve Humeyni’ni dış medya aracılığı ile bunların propagandasını yapması eylemlerin artmasına, buna paralel olarak saldırılar sonucu ölümlerin artması ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte muhaliflerin yayınladığı 17 maddelik bir bildiriye Fekri (2011: 181) açıklarken; göstericilerin; sömürge karşıtı, insan haklarının içinde bulunduğu taleplerin yanı sıra azınlık ve kadın haklarının da içinde bulunduğu adil, demokratik ve İslami bir devlet modeli istediklerini belirtmiştir.

Yaşanan tüm bu olaylar sonucu Şah çözüm olarak 16 Şubat günü ülkeden ailesi ile birlikte ayrılarak monarşisinin çöktüğünü resmen ilan etmiştir. 1 Şubat 1979 günü Tahran’da halkın sevinç gösterileri ile karşılanan Humeyni uzun süreli sürgünün ardından halkın büyük çoğunluğunun gözünde kahraman olarak Tahran’a geri dönmüştür. Yeni bir dönemin başlangıcı olacak olan bu devrim için Çandar (1981: 9): “İran İslam Devrim’i, İslamiyet’in ortaya çıkışından tam 15 yy. sonra gerçekleşmiş bulunmasıyla ve Batı kökenli herhangi bir ideolojinin en küçük bir etkisini duymadan meydana gelen tek dev dönüşüm olmasıyla çarpıcı bir özellik kazanıyor.” diyecektir.

“Şah modern İran’a ulaşmada en büyük engelin 16. yy’dan itibaren gideek kurumsallaşmış olan, toplumda hem dinsel bir saygınlık hem de oluşturduğu sosyo-ekonomik mollalar olduğunu çok iyi biliyordu” (Adıgüzel, 2013:27). Şah’a karşı yapılan tüm gösterilerde kadınların yoğun katılımı bulunmuştur fakat devrim sonrası değişen rejimin uygulamaları ilk olarak kadınlara yönelik olmuştur. Humeyni devrim sonrası kadınların giyinişleri ile ilgili yaptığı konuşmaların yanı sıra devrimin hemen sonraki aylarında “Mart 1979’da Humeyni, adalet bakanından, Şah döneminde gerçekleştirilen ve erkeklerin ilk karılarının rızası olmadan başka bir kadınla evlenmemelerini ön gören ve kadınların boşanmalarını kolaylaştıran aile reformunun İslami kurallarla bağdaşıp bağdaşmadığının incelenmesini istemiştir” (STMA, 1998: 1338). Buna ek olarak Garthwait araştırmasında (2011: 236), devrim sonrası yaptırımların özellikle kadınlara yöneltildiğini belirtmekte ve Batılılaşma olarak gördüğü, sinema, müzik, içki gibi konularda İslami kuralların dayatıldığını belirtmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVİRİM SONRASI İRAN'DA KADININ DEĞİŞEN KONUMU

2.1. DEVİRİM ÖNCESİ İRAN'DA KADININ TEMEL HAKLARINA DAİR DEĞERLENDİRME

1979 Devrimi; bir dönemin kapanıp, İran toplumu için bambaşka bir dönemin başlamasıyla sonuçlanmış; devrim her şeyden önce, İran'daki Şah yönetimini İslam Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Bu değişim yanında bir çok farklılığı da getirmiş; sosyal, siyasi ve sivil hakların da kökten değişmesine yol açmıştır. Devrim özellikle kadınların toplumsal alandaki yerlerini farklı bir biçimde konumlandırmıştır.

Devrim sonrası kadının konumuyla ilgili bir çok görüş literatürde mevcuttur. İran'da daha önceleri eğitilmiş bazı kadınların haklar açısından eleştirileri mevcut olsa da Sancar kadınlar için literatürdeki ilk sokak eylemleri olarak “*Anayasa Protestolarını*” işaret etmiştir(2016: 189).

İslam'ın , hak anlamında, kadınlar üzerindeki etkilerini iki görüş açısından incelemek mümkündür. Bunlardan ilki ; İslamın kadını özgür kıldığıdır. İkincisi ise kadının özgürlüğünün kısıtlandığı üzerinedir. Farklı iki düşünceyi destekleyecek birçok örnek, araştırmacılar tarafından sunulmaktadır. Kadınların İslam dini sonrası kadının özgürleştiğini bildiren araştırmalar; genellikle kadının İslamiyet öncesi yaşamına işaret etmekte, köleliğin kaldırıldığını, kız çocuklarının değerli kılındığını belirtmektedir. Bununla birlikte İslamiyet sonrası bir çok kadının değerli kılınmasına örnek olarak Hz. Ayşe, Hz. Hatice gibi İslamiyetin destekçileri de gösterilmektedir. İkinci görüşe örnek olarak ise İslamiyetten sonra çok eşliliğin görülmesi, cinslerin tecrit edilerek kadının hicapa girmesi örnek gösterilmektedir. Bununla birlikte İran'daki kadın hareketleri bu tartışmaları başka alanlara taşımıştır. İran'daki kadın hareketi, başlangıcı itibariyle İslamiyete zıt şekilde hareket etmemiş hatta bazı alanlarda destekçisi olarak devam etmiştir. Fakat 1979 İslamiyet Devrimi'nde etkin rol oynayan kadınlar için İslam Devrim'i sonrası, kadın hareketlerinin de yönü değişmiştir.

İran'da kadın hareketinin başlangıcı olarak Sancar (2016: 189); Anayasa Devrimi işaret etmekle birlikte, 1906 öncesi sınırlı da olsa saraylı ve iyi eğitilmiş kadınların katkılarını belirtmiştir. Örneğin; Nasırüddin Şah'ın kızı Ghoratolein'in, çador giyilmesi ve çok eşliliğin kabul görmesi konusunda konferanslar vererek

kadınları bilgilendirdiği bilgisi mevcuttur. 1900 sonrası dönem için Özkan (2020: 4); kısıtlı kadın hareketlerini değerlendirirken kadınların, Anayasa Devrimi'nde ekonomik, Tütün Boykotu'nda ise milli duygular beslediğini belirtmiştir. Kadınların bu dönemde kendi özgürlük hakları için mücadele vermemesi ulema tarafından da hoşgör÷lm÷ştür. Çünkü kadınların katıldıkları bu gösteriler dine aykırı olmayan, tam tersine hükümet karşıtı gösterilerdir. Muhammed Şah dönemi incelendiğinde çıkardığı yeni yasalarının tamamında modernleşme çabalarının izlerini görmek mümkündür. Aynı uygulamayı kadınları için de yapan Şah, bu tepeden inme modernleşme çalışmaları ile eleştirilerin odağı olmuştur. İran nüfusunun çoğu Şia geleneğine sahiptir ve Şah'ın uygulamaları halk nezdinde dine aykırı gözükmemektedir. İran'da kadın hareketleri gerçek anlamıyla ancak Şah döneminde başlayabilmiştir. Anayasa Devrimi sonrası kısa soluklu kadın örgütlenmeleri gör÷lmektedir. Bunların büyük kısmı barışçıl örgütlenmeler olsa da Sancar (2016: 190), zaman zaman şiddet içerikli kadın eylemlerinin gör÷ldüğünü, sokak gösterilerinde erkek kılığına girmiş kadınların çatışmalara katıldığını belirtmiştir.

Muhammed Rıza'nın modernleşme çalışmalarına örnek olarak Medeni Kanun'da yaptığı değişiklikler gösterilebilir. 1928 İran Medeni Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile kız çocuklarının evlendirilme yaşları 15'e yükseltilmiş ve evlilik kurumlarının devlet kayıtlarıyla korunması üzerinde durulmuştur. Erkeklerde evlilik yaşı bu dönemde 18 olarak belirlenmiştir. Kadınlara boşanma hakkının da kayıtlara geçtiğı bu kanun toplumda yankı yaratmıştır. Bu yankının sebebini Böhürler kitabında (2008: 390) şu argümana bağlamaktadır; İran toplumunda genel anlamda tüm Batı'nın onların kültürlerini değiştirmek istediğı düşüncesi yaygındır. Bu yüzden modernleşme çalışmalarına toplumsal olarak direnç gösterdikleri gör÷lmektedir.

2.2. SİVİL HAKLAR BAĞLAMINDA KADIN

2.2.1. Evlenme

Tarih boyunca toplumlar; soylarını devam ettirmeyi ve kültürlerini aktarmayı temel hedef olarak belirlemişlerdir. Bu amaçla toplumların devamlılıklarını sağlamak için zamanla oluşan temel yapı aile kurumu olmuştur. Aile kurumunun kurulması her ne kadar topluluktan topluluğa farklı adetleri barındırsa da, sonucunda genel olarak evlilik müessesinin kurulması ile sonuçlanmaktadır. Evlilik kurumunun

kurulmasındaki temel amaçlar; bireyin hangi gruba mensup olduğunun belirlenmesi, soy devamlılığın sağlanması, resmi kayıt altına alınması, kişiler açısından hakların belirlenmesi gibi nizamın sağlanmasına yönelik çalışmalardır.

İran’da yaşanan devrim; kadın erkek ilişkilerini etkilemek ile birlikte, toplumun temel yapı taşı varsayılan aile kurumunu ve bu kurumun kuruluş şekillerini de etkilemiştir. Bir başka anlamıyla değişen devlet sistemi ile birlikte evlilik kaideleri yeni bir düzenlemeye tabii tutulmuştur. Aile kurumunun kurulmasında başlangıcı oluşturan evlilik müessesinde; devrim öncesinde ve sonrasında bir takım yasal değişiklikler mevcuttur. Devrim öncesi dönemde de Müslüman kimliğe sahip olan İran halkı için evlilik hakkındaki örf ve adetlerde köklü değişiklikler gözlenmemiştir. Öncelikle devrim öncesinde var olan evlilik yasaları incelenecek sonrasında günümüze kadar uzanan süreç aktarılacaktır.

İran’da kadın haklarının yükselişi olarak 1919-1932 arası dönem işaret edilmektedir. (Sancar, 2016: 193). Araştırmalar bunun belli başlı nedenlerini ortaya koymaktadır. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrası tüm dünya ülkeleri birbirleri ile etkileşime girmiş; özellikle kültürler arası büyük alışverişler yaşanmıştır. Toplumlarda savaş dönemi yaşanan gelişmelerden dolayı Avrupa tarihinde görüldüğü gibi, Ortadoğu bölgesine de milliyetçi duygular yükselişe geçmiştir. I. Dünya Savaşı’nın İran özelindeki bir diğer etkisi ise merkezi otoritenin güçsüzleşmesi ile ortaya çıkan kamuoyundaki farklı görüşlerdir.

Kadınlar açısından değerlendirildiğinde ise I. Dünya Savaşı’nın kadınlara en büyük getirisi; dünya üzerindeki birçok bölgede kadın haklarının yükselişe geçmesini sağlamasıdır. Literatürde I. Dalga Feminizm olarak bilinen dönem, kadın haklarını özellikle “siyasal haklar” olarak ele almıştır. Kadınların eşit siyasal hak talepleri 1903 yılında kurulan WSPU ile 1920 yılında ilk kazanımını getirmiştir. Süfretlerin kazandığı oy hakkı ile dünya kadınlarının önünde yeni bir kapı açılmış, savaş sonrası yaşanan etkileşimler kazanılan bu hakkın Ortadoğu topraklarında da duyulmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra SSCB devrimi sonrası yaşanan kadın hakları tartışmaları da özellikle İran üzerinde etkisi olan Sovyetler sayesinde İran’da yankı bulmuştur.

1919 Sonrası dönemde İranlı kadın hakları savunucularının belli başlı talepleri bulunmaktaydı. Fakat İran nezdinde kadın hakları savunucularının önemli bir ortak özelliği; bu dönemde oy hakkı gibi haklar istememeleri olmuştur. Çünkü İran siyasal sisteminde kadınların oy kullanması, sistem yapısı gereği bir anlam taşımamakta, sonuçlarda bir farklılık getirmemektedir. İranlı kadın hakları savunucularının bir diğer

önemli ortak özelliği ise üst sınıf ailelerden gelmeleri ve eğitimli kadınlar olmalarıdır. Bu savunucuların arasında sosyalist grupların varlığıda bilinmektedir. Bu dönemdeki talepler iki ana konu üzerinde yoğunluk göstermektedir; eğitim ve evlilik. Üst sınıflardan bir araya gelmiş olan bu eğitimli kadın hakları savunucuları İran içerisinde erken yaşta evlendirilmiş kadınlardan oluşmaktaydı. Bu da evlilik üzerine fikirler geliştirmelerini sağlamış ve taleplerinde öncelikli olarak evlilik kurumunu ele almalarına yol açmıştır.

İran'daki değişimler Anayasa Devrimi ile başlamakla birlikte, 1928 yılında çıkarılan Medeni Kanun ile aile ve evlilik kurumunda belli kurallara belirlenmiştir. Çıkarılan bu kanun ile evlilik yaşı kızlar için 15, erkekler için de 18'e yükseltilmiş, evliliklerin resmi makamlarca gerçekleştirmesi amaçlanmış, mut'a ve sigehin zorlaştırılmasının sağlamıştır (Sancar, 2016: 198). Bahsedilen yasa bunların yanı sıra kadınlara boşanma hakkı vermiş olsa da, incelendiğinde ataerkil bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

2.2.1.1. Mut'a- Sigeh

Mut'a veya Sigeh, Şii İslam toplumları içerisinde yaygın kullanılan bir evlilik kurumu kurma yoludur. Geçici evlilik olarakta bilinen Mut'a belli kurallar karşılında bireylerin geçici olarak evlenmelerini sağlar. Belli kuralların olduğu bu evlilik çeşidi, İslamın diğer mezheplerince bir evlilik türü olarak kabul edilmez: “Mut'a nikahı diğer mezheplerce İslam'ın yasakladığı bir evlilik türü olarak kabul edilirken Şia'nın en büyük kolu olan Ca'feriyye'de mübah sayılmakta, hatta meşruiyeti mezhebin temel hükümleri arasında sayılarak inanç esaslarıyla irtibatlandırılmaktadır (Dönmez, 2006: 174).”

Şia, mut'a nikahının meşruiyetini Nisa Suresinin⁷ 24. Ayetine dayandırmaktadır. Surede “Onlardan faydalanmanıza kaşılık ücretlerini veriniz” buyrulmuştur. Kimi dini alimler ise, İbn Abbas gibi, bu ayeti “Belli bir vakte kadar faydalanmanıza kaşılık verin” (Dönmez, 2006: 175) şeklinde yorumlar.

Mut'a nikahı belli kuralların da bir araya gelmesi ile gerçekleştirilebilir. Mut'a nikahı öncesinde evliliğin süresi belirlenir ve bu süre bittiğinde nikah geçersiz kabul

⁷ Nisa Suresi içeriğinde, İslamın meşru saydığı nikah türlerinin açıklamasını barındırmaktadır. 3. Ayet daimi nikah ile ilgili, 25. Ayet cariyeler ile evlenilesi ile ilgili, 24. Ayet ise ut'a ile ilgili bilgileri içermektedir. (TDV İslam Ansiklopedisi)

edilir. Kişilerin karşılıklı anlaşmaları sonucu kıyılacak olan Mut'a; en az 10 dakika, en fazla ise 99 yıl olacak şekilde bir zaman diliminde belirlenir. Nikah belli bir ücret karşılığında gerçekleşmek zorundadır. Erkekler mut'a kıyacakları kadına baştan anlaşılacak ücreti öderler. Mut'a da kadının kocasına itaat yükümlülüğü olmadığı belirtilmektedir.

Mut'a ile evlenilecek kadının bekar olması zorunludur, fakat erkeklerde böyle bir zorunluluk olmadığı gibi istediği kadar da mut'a nikahı kıyma izni verilmiştir. Kadının evli olmadığını beyan etmesi yeterli sayılmaktadır. Bakire olan kadınlar için ise babadan izin alma zorunluluğu bulunmaktadır. Evlilik sürecinde doğacak çocuk babanın üzerine kaydedilmekte, anne çocuklar üzerinde hak talep edememektedir. Bununla birlikte "Erkek mut'a nikahının kıyıldığı andan itibaren mut'a süresince mut'alandığı kadının kardeşi ile evlenmesi yasaktır" (Dönmez, 2006: 186). Mut'a alınan kadının annesi de haram kabul edilmektedir.

Mut'a nikahını İran'da erkekler; birden fazla kadın ile kıyabilir. Literatür bu çok eşliliğin sebebini birçok faktöre bağlamaktadır. Toplumların tarih boyunca en bilinen korkularından biri soylarının tükenme tehlikesi altına girmesidir. Tarihte kısırlıktan veya farklı sebeplerden kaynaklı soyun tükenme tehlikesini engellemek adına poligami önemli bir alternatif olarak görülmüştür. Bununla birlikte yaşanan savaşlar erkek nüfusunun azalmasına neden olmuş, bu da kadın-erkek arası nüfus dengesizliği yaratmıştır. Bu da devrimin hemen sonrasında Irak ile savaş yaşamış İran toplumunda çok eşliliğin bu denli yaygın olmasını açıklayıcı sebeplerden biridir. Mut'a kimi düşünürler açısından kadın için bu açıdan yararlıdır.

1980-1988 yıllarında Irak- İran savaşının kadınlar açısından yıkıcı etkileri olmuştur. Erkeklerin savaşta ölmeleri, kadınların evliliklerinin bitmesinin yanı sıra, ekonomik olarak zor durumda kalmalarına yol açmıştır. Mut'a bu sorunu bir miktar çözüme kavuşturmuştur (Wright, 2001: 233).

İran toplumunun genelinde bunlara ek olarak; kadın ve erkeğin yaratılışı gereği farklı özellikler ile dünyaya geldiği inancı yaygındır. Bir başka deyişle dini inançları gereği toplumun "biyolojik determinizme" inandığı görülmektedir. Biyolojik determinizme göre cinsiyetlere aktif ve pasif görevler doğuştan verilmektedir. Bu anlayış ile evlilik kurumu da; farklı yaratılışa sahip iki cinsin birbirini tamamlamasını ve bu sayede toplumun güven içerisinde düzenini sürdürmesini sağlar.

İran'da toplum düzeninin devamlılığı, cinsiyetlerin tecrit edilmesi ile güvence altına alınmıştır. Burada alınan önlemlerden biri, evlilik kurumunun yaygınlaştırılması ve zinanın engellenmesidir. Zira bahsedilen bu düzenin sağlanması için devletin

uyguladığı politikalar toplumun üzerinde de etkisini göstermiştir. Günümüzde de devlet bu politikanın ve İslam kültürünün devamlılığı için evlilik kurumunu kutsallaştırırsa da, değişen İran’da 2012’de Ghanbary’nin (2013: 68) evlilik yaşı ile ilgili yaptığı çalışmada; evlilik yaşının arttığı görülmüştür. Araştırmaya göre kadınlar için evlilik yaşı 23.7 olurken, erkekler için de 26.6 olarak saptanmıştır. Mut’a toplumu zinadan koruyacak en mühim önlem olarak görülmektedir. Aynı zamanda Mut’a; bu düzenin devamlılığı için daimi nikahtan çok daha kolay gerçekleştirilebilen bir araç olarak görülmektedir.

Mut’ayı daimi nikahtan ayıran en önemli özellik belli bir süre belirlenmesi ve mehrin zikredilmesidir. Aynı zamanda Mut’a kıyılacak kadın müslüman veya Ehl-i kitap olmalıdır. Guliyeva (2013: 48) bunlara ek olarak mut’a ile ilgili önemli bir noktaya değinmiş ve mut’a kıyan erkeğin daimi nikahı varsa, daimi nikahlı eşi kabul etmediği sürece mut’anın geçersiz sayılacağını belirtmiştir. Fakat araştırmada, daimi nikahı olan kadınların eşleri mut’alanırken mut’ayı kimi zaman ekonomik kimi zaman ise toplumsal sebeplerden dolayı mecburi olarak kabul ettiğini göstermiştir.

Toplumda yaygın olarak görülen mut’anın yanında, İran’da daimi evlilikler de mevcuttur. Pehlevi Hanedanlığı’nın başa geçmesi ile yapılan Batı tarzı modernleşme politikaları içerisinde Şah; kadınların toplumsal ve siyasi hayatına dair de yenilikler gerçekleştirmiştir. Fakat İran’da birinci bölümde açıklanan nedenler ve en önemlisi Şah’a karşı yükselen milliyetçi görüşler nedeniyle, kadınlar ile ilgili yapılan modernleşme çalışmalarını da gölgelenmiştir. Cleveland (2008: 211), Şah’ın bu dönemde çıkardığı yasaların amacını şu şekilde yorumlamaktadır: “Rıza Şah kadınlar için de yasalar çıkarmış olmakla birlikte, bu alanda politikalarının amacı; onların hukuksal statülerini iyileştirmekten ziyade milli hayata katılmalarını arttırmaktır.” Fakat kadınlar bu modernleşme çalışmalarına milliyetçilik etkisi ile karşı gelmiştir.

2.2.1.2. Devrim Sonrası Dönemde Evlilik

Humeyni devrim öncesi sürgünde olduğu dönemde İran’daki iç meseleleri dikkatle gözlemlemekteydi. Humeyni bu dönemde de kadınların erkeklere itaat etmesi gerektiğini vurgulamış olsa bile, Tekin’in (2017: 12) çalışmasında Humeyni’nin bu söylemine karşılık kadınların bunu kabullenici hamlelerde bulunduğunu belirtmiştir. Kadınlar; kendilerini ikinci plana atan bu söylemine karşılık Humeyni’yi Şah’a karşı desteklemişlerdir. Bunun yanı sıra Sancar (2011: 173); Humeyni’nin itaat etmelerinin

yanı sıra kocalarının talep ettiği sürece kendilerini sunmalarını istediğini de belirtmiştir.

İran’da devrimin ideologu olarak anılan Şeriatî, ideal kadın tipini tanımlarken Hz. Fatima’yı işaret etmektedir. Ona göre Hz. Fatima, ideal müslüman kadında bulunması gereken özelliklerin tamamına sahiptir. Özellikle evlilik kurumu içerisinde annelik görevini layığıyla yapan, kocasına itaat ve hizmet eden kadınlardır. Bunun yanında en önemli özellikleri, gerektiğinde topluma müslümanlık sorumluluklarını gösteren, cephe gerisinde dinin gerekliliklerini topluma aktaran kadınlardır. İdeal rol model kadın; Hz. Muhammed’in soyundan gelen, aynı zamanda kahraman kadınlardır. Zira bu durumun örneği devrim sürecinde yaşanmış; erkekler şeriat için savaşırken kadınlar cephe gerisinde gıda takviyesi yapmış, pansuman hizmetlerinde bulunmuştur. Şeriatî’nin ideal kadın Hz. Fatima tanımı incelendiğinde kadının evlilik kurumu içerisindeki önemi de İran halkı için vurgulanmaktadır.

Devrimin gerçekleşme sürecinde kadınların katkıları yadsınamaz niteliktedir, yoğun katılım sağlamışlardır. Şah’a karşı başlatılan ayaklanmalarda kadınlar kendi hak ve özgürlükleri için mücadele etmemişlerdir. Tekin (2017: 13) çalışmasında; kadınların bu süreçte gerilla faaliyetlerinde bile bulunduklarını, örgütlü mücadele yürüttüklerini belirtmiştir. Fakat devrim sonrası kurulan yeni siyasal düzen, kadınlar açısından farklı bir çıktı getirmiştir. İran İsla Devleti’nin kuruluşu, aile kurumu üzerinde etkilerini göstermiştir. Devrimin lideri Ayetullah Humeyni, devrim öncesindeki kadınlarla ilgili söylemlerine devam etmiştir.

Devrimin hemen sonrasında, 26 Şubat 1979’da Aile Koruma Kanunu olarak bilinen ve evlilik kurumunu düzenleyen yasa kaldırılmıştır. Yasanın kaldırılması ile aile kurumunun içeriği ve oluşumu hakkındaki düzenlemeler tamamen değişmiştir. “Aile koruma kanununun yürürlükten kaldırılması ile birlikte kadınlar için yasal evlilik yaşı 13’e düşürülmüş, çok eşliliğe yasal izin verilmiş ve kadınların vesayet haklarına ciddi sınırlamalar getirilmiştir” (Okyar, 2017: 123). Erkeğe bakabildiği kadar kadın alabilme hakkı verilmesiyle kadınların gayri müslimler ile evlenememesi ile ilgili bir gelişme yaşanmamıştır.

İran’da İslam Devrimi sonrası değişen evlilik hakkındaki yasalar ile birlikte, toplumun bazı düşünürleri kadının aile içerisindeki değişen konumunu irdelemişlerdir. Bunun sonucunda bazı kesimler İran İslam Devrimi sonrası yaşanan değişim ile birlikte, kadının konumunun iyileştiğini vurgulamaktadır. Böhürler’in (2008: 414)

yaptığı görüşmelerde; İran'lı din alimi Ayetullahül-Uzmâ Musevi Erdebili, devrim sonrası değişen düzende kadının konumunun daha iyi bir hal aldığını belirtmiştir.

İran'daki evlilikler içerisinde önemli tartışmalara sebep olan bir konu aile kurumu içerisindeki şiddet problemidir. Köylerde fiziki şiddet oranlarının yüksek olduğu tespit edilirken, gelir seviyesi yükseldikçe aileler içerisinde psikolojik şiddetin arttığı görülmektedir.

Aile içi şiddet düzenlemesi ile ilgili İran'daki bir diğer tartışmalı konu ise “*Dayak Ruhsatı*” konusudur. Ev içi şiddet İslam devlerinde belli kaidelere bağlı tutulmaktadır. Kadının erkeğe itaat etmemesi durumunda; kadına ayak ve kılıçla vurmamak şartı ile ve vurulan yerin kanamaması, morarmaması şartı ile vurulması hak görülmüştür.

Günümüzde İran Medeni Kanun'unun ikinci bölümü, evlilik yasalarını içermektedir: 1041. Maddeye göre reşit olmadan evlilik yasaklanmıştır. Eğer evlenecek kişiler dışında; kadının babası ya da büyük babası rıza göstermediği için evlilik önünde engel oluşuyor ise kadın; evleneceği erkeğin tüm bilgilerini, aralarında anlaştıkları evlilik şartlarını, kararlaştırılan çeyiz parasını Özel Hukuk Mahkemesine bildirebilir. Bu sayede evliğin gerçekleşmesi için izin isteme hakkına sahiptir. Mahkeme babanın karşı çıkmasında haklı bir neden bulmaz ise 15 gün içerisinde evlilik iznini çıkarabilir. Medeni Kanun aynı zamanda evliliğin gerçekleşemeyeceği durumları da bildirmektedir. Üçüncü bölümde yer alan 1045. Maddeye göre

Hısım ve akrabalar ile yapılan evlilikler zina ile eş değer tutulmuştur. Hangi nesilden olursa olsun baba ve annelerin ataları ile evlilik, aynı şekilde çocuklar ve torunlar ile evlilik yasaktır. Bununla birlikte kişinin teyzeleri ve halaları ile evlenmeleri de yasaklanmıştır (İran Medeni Kanun'u).

Ek olarak ise 1046. Maddede koruyucu akrabalık kan bağı ile eş değer tutulmuş ve aynı kaideler onlar için de geçerli hale getirilmiştir.

Bugün İran'da gençler evlilik konusunda giderek geleneksel bağlardan kopmaya başlamıştır. Görücü usulü evlilikler yerine, gençler belediye parklarında⁸ kendi seçtikleri kişiler ile vakit geçirmekte, birbirlerini tanıma fırsatı bulmaktadırlar. Eskiden aileler nezaretinde birbirini gören gençler şimdilerde kendi tercihlerini daha ön planda tutmaktadır.

⁸ Belediye Parkları: Piknik, yürüyüş vb. gerçekleştirilen kamusal alanlardır. Devrim muhafızlarının sıkı denetimi olsa da gençlerin birbirleriyle sohbet edebildiği, farklı görüşlerin tartışıldığı alanlardır. (İran'da modern olmak sayfa:43)

İran hükümeti İslam Devimi'nin ve kültürünün devamlılığı için muhafazakâr aile kurumunun devamlılığına önem vermektedir. Yeni nesillerin devrimi öğrenmeleri ve İran İslam Devrim kültürünün sürekliliğini sağlamalarını amaçlamaktadır. İran Devrim rehberi Ayetullah Ali Hamaney, özellikle gençleri erken evliliğe davet etmektedir. Bununla birlikte amaçlar doğrultusunda, genç çiftleri çocuk sahibi olmaları için teşvik etmekte ve doğacak çocukların her birinin devrimin değerleri ile yetiştirilmesini talep etmektedir. “Aile kurumunun korunması devrimin korunması adına önem taşımaktadır” (Başar, 2020: 8). Evlilik kurumunun korunması İran Anayasası'nın 10. Maddesi ile koruma altına alınmış aynı zamanda da evliliğin gerçekleşmesi kolaylaştırılmıştır.

İran'daki modernleşme günümüzde çiftlerin ilişkilerini ve evlilik hakkındaki düşüncelerini yakından etkilemektedir. Günümüzde genç çiftler birbirlerini tanımak için farklı yöntemler geliştirmektedir. Gençler günümüzde İzdivac-ı Sefid (hemhanegi, hembalini) adı verilen, halk arasında *Beyaz Evlilik* olarak bilinen evlilik türünü tercih etmektedir. Bu evlilik türü çiftlerin dini ya da resmi nikah olmadan aynı evde yaşamasıdır ve son yıllarda yükseliş göstermiştir. Görüşmeciler beyaz evliliğin, birbirlerini tanımada önemli rol oynadığını söylemektedir. Evlilik öncesi dönemde gençlerin birbirini tanıyacak alanları olmaması boşanma oranlarının da artmasına neden olmaktadır. İşte bu yöntem ile gençler birbirlerini ev içerisinde rahat ve özgür bir alanda tanıyabilmektedir. Bu da daimi evlilik gerçekleşmeden önce daha sağlıklı kararlar vermelerini sağlamaktadır. Gözlemler Beyaz Evlilik gerçekleştiren gençlerin daha sonrasında resmi ya da dini nikaha ihtiyaç duymadıklarını göstermiştir. Beyaz evlilikler, İran'daki bölgelere göre onay almakta veya tepki çekmektedir. İslam devleti yöneticileri bu evlilik tipini desteklememektedir. Hatta birçok din alimi İzdivac-ı Sefid'i zina ile bir tutmaktadır. Örfi olarak ayıp karşılanmaktadır. 2009 yılında devlet beyaz evlilik ile çiftlerin bir arada yaşadığı evlere polis aracılığı ile baskın yapmıştır. Fakat yine de bu evlilik türü gençler arasında giderek daha çok tercih edilmektedir.

Tüm bunlara ek olarak günümüzde kadın hakları açısından tartışmalı bir konu olan evlilik sonrası kadının soyadını değiştirmesi meselesi, İran'da geçerli değildir. İran'da kadınlar daimi nikah veya mut'a nikahı ayrımı olmaksızın kendi soyadlarını kullanmaktadır.

İran'da evlilik kurumu içerisinde zina durumunun yaşanması çiftlerin biri açısından belli haklar doğurduğu gibi biri açısından da belli hakları kısıtlamaktadır. Kadın evli ise recm cezası uygulanmaktadır. Sancar (2016: 180) zina durumunda

kadınların alabilecekleri cezaları açıklamıştır: Karısı zina yapmış bir erkek onu öldürme hakkına sahiptir. Bu durumda erkek ceza almaz. Eğer ki zina yapan kadın bekar ise yüz kırbaç cezası ile cezalandırır. Cezalandırmada da cinsiyetler arası eşitsizlik görülmektedir.

2.2.1.3. Boşanma

İran’da evlilik kurumunun sonlandırılması, her devlette görüldüğü gibi belli kaidelere dayanmaktadır. İran’da boşanmak yasal uygulamalara dayansa da genel olarak bu hakkı erkek elinde tutmaktadır. “Kuran’ın dedğine göre boşanmak sadece kocanın elindedir ve her erkek her an hiçbir neden ileri sürmeden eşini boşayabilir. Ancak kadın kocasını boşayamaz. İran’ın medeni kanununda, devrim öncesinde de sonrasında da bu böyleydi” (Wright, 2001: 239).

Resmi nikahta bu yöntem kullanılmakla birlikte, mut’ada durum çok daha basittir. Mut’a da nikah tarihi baştan belirlenir ve bu süre sonlandığında nikah düşer. Fakat bunun öncesinde erkek boşanmak isterse mut’a nikahını sonlandırabilir. Resmi kaynaklarda boşanma bu şekilde geçse de, İran günlük yaşamında durum daha farklıdır. Bununla birlikte modernleşen İran’da günümüzde kadınların ve erkeklerin boşanma ile ilgili düşünceleri toplumun aksine olumsuz değildir. Boşanma nedeni olarak ekonomik problemler ön plana çıkmaktadır. İslam devletinin boşanmaların nedeni olarak işaret ettiği farklı bir faktör ise Okyar (2017: 11): “Bir başka neden olarak hükümet ve din alimleri yayınlanan Türk dizilerini hedef göstermektedir. Halkın uydular takarak izlediği bu dizilerin toplum yapısını bozduğu, halkı yanlış yönlendirdiği belirtilmektedir.” Şeklinde aktarmıştır.

Böhürler’in araştırmasına göre (2008: 412) 2001 yılında her 4 evlilikten 1’i biterken, 2010 yılında bu sayı her 3 evlilikten 1’inin bitmesi olarak değişmiştir. Din alimlerinden Musevi Erdebili; çiftlerin zina yapmasındansa boşanmalarının daha sağlıklı olacağını, bu sayede günah işlenmeyeceğini söylemiştir.

2.2.2. Eğitim

Dünyada kadınların eğitim hayatına katılmaları, birçok alanda görüldüğü gibi, erkeklere göre çok daha geç olmuştur. İran’da da bu durum değişmemiş, hatta zaman zaman daha bile geç gerçekleşmiştir. İran’da eğitim görme, okur yazar olma imkanına ulaşanlar ilk olarak sarayda yaşayan, elit aile kızları olmuştur. Başlangıç olarak din

eğitimi alan kadınlar zamanla farklı alanlarda kendilerini geliştirmişler ve eğitimlerine devam etmişlerdir. 1815 yılında bir molla kızı olarak dünyaya gelen Ghoratolein’de din eğitimi alarak eğitime başladığı İran’da, zamanla edebiyat üzerine çalışmalar yapmış, bununla birlikte siyasi konularda fikirlerini belirttiği konferanslar vermiştir. Aynı şekilde Nasırüddin Şah döneminde de kendi kızı da dahil olmak üzere haremindeki kadınlar eğitim alma fırsatı yakalamıştır.

Anayasa devrimi sürecinde başlayan tartışmalar kadınların eğitim alanındaki haklarına da yansımıştır. İran’da kızların eğitim alacağı ilk kurum ise 1906 yılında, Fransız asıllı bir İranlı olan Mr. Richard tarafından açılmıştır. Takip eden yıllar içerisinde kız okullarının sayısında artış görölmüştür. İranlı kadınlar 1907 yılına gelindiğinde kendi imkanları ile bir okul açmış ve “*Namus*” adını vermişlerdir. Kız okullarının sayısında artışı gören mollalar, kız çocuklarının eğitim almasını dini açıdan değerlendirerek, bunun tehlikeli olabileceği kanaatine varmışlardır. Fakat buna rağmen kızlar için eğitim veren kurumlar varlığını devam ettirmiştir. Özellikle devlet bu konuda kendi denetimi altına alabileceği bir kurum olması adına ilk resmi kız okulunu 1918’de açmıştır. Bundan önce açılan kız okullarına devletin verdiği herhangi bir destek görölmemektedir. Okulları açan Mr. Richard, Safiye Yezdi, Mahruk Gevherşinas gibi isimlerin aynı zamanda İran’da görölen ilk kadın hakları savunucuları da oldukları bilinmektedir. Kadınların bu süreçteki mücadelelerine, aydın erkeklerin de destek verdiği söylenebilir. Kadınların İran’daki ilk üniversite deneyimleri ise 1934 yılında Tahran Üniversitesi’nde olmuştur. Bu sürece destek veren ve çalışmalar yürütenler içerisinde özellikle Avrupa’da eğitim görmüş kişiler olduğu görölmüştür. Şah’ın Ak Devrim ile başlattığı modernleşme çalışmaları da eğitim alanında kendini göstermiş, özellikle 1960’lı yıllarda hükümet, yurt dışına eğitim için öğrenci göndermiştir.

Kadınlar günümüzde İran’da üniversite eğitime erişim sağlayabilmektedir. Özellikle kadınların üniversiteye girme oranları erkeklerinkine göre yüksektir. Bunun nedeni; kadınların iş hayatında var olma isteği şeklinde yorumlanabilir. Evlerden çıkış yolu olarakta üniversiteler görölmektedir. Üniversiteler içerisinde fikir paylaşımı yapan gruplar oluşturdukları da bilgiler içerisinde yer almaktadır.

2.2.3. Miras Hakkı

İslam Cumhuriyeti'nin ilanı ile birlikte evlilik kurumu içerisindeki düzenlemeler, veraset ve miras hakkı konusundaki yasal düzenlemeler İran Medeni Kanunu'na bağlanmıştır. Bu düzenlemeler incelendiğinde, maddelerde geçen kaidelerin, kişilerin cinsiyetine bağlı olarak değişiklik gösterdiği görülmektedir. Özellikle miras hakkına ilişkin düzenlemeler incelendiğinde, kadın ve erkek arasında ayrımların mevcut olduğu tespit edilmiştir.

İran'da miras paylaşımı ve mal- mülk edinme hakkı üzerinde cinsiyetler arası yaşanan eşitsizlik, devrim öncesi dönemde de görülmektedir. Fakat İran İslam Devrimi ile birlikte gelen dönüşüm, cinsiyetler arası eşitsizliği çarpıcı bir şekilde vurgulamış, temel aldığı ideoloji de kadın-erkek arası yaptığı ayrımlar ile bunu desteklemiştir. İran'da erkeklerin veraset konusunda daha çok hakkının olması, erkeklerin kadınlara oranla daha çok çalışması ve daha fazla gelir getirmesi düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceden hareketle kadınlara az pay verilmesi toplumda doğru görülse de bir başka açıdan bakıldığında çelişkiler barındırmaktadır. İran çalışma hayatı, kadınlara erkeklerle eşit iş imkanları sunmamakla birlikte ücret eşitliğini de sağlamayan bir sisteme dayanmaktadır. Devletin ideolojisi gereği kadınlar iş hayatından daha uzak tutularak ev içerisinde emek sarfetmektedir. Devrim sonrası teokratikleşen devlet kurumları, miras ve veraset konusunda da kendini göstermiştir. İran Medeni Kanunu maddeleri incelendiğinde net bir cinsiyet ayrımı görmek mümkündür.

Medeni kanunda geçen miras ile ilgili maddelere bakıldığında, özellikle kadınlar ve kız çocukları dezavantajlı bir konuma sahiptir. Yasalarda erkeklere tanınan haklar kadınlara tanınmamıştır. Örneğin anne olan kadınların çocukları ölmesi durumunda aldıkları pay üçte bir oranında belirlenmiştir. Oysa aynı durum baba için üçte iki oranında uygun görülmektedir.

Bir başka ayrım ise 907. Maddede kendini göstermektedir. Bu madde ile İran yasaları önünde kız ve erkek çocuk arasında yapılan cinsiyet ayrımı net bir biçimde görülmektedir. Maddeye göre ailenin tek evladı olması durumunda tüm mal varlığı çocuğa kalmaktadır. Aynı cinsiyete mensup kardeşler arasında da eşit mal paylaşımı görülmektedir. Fakat kardeşler farklı cinsiyetlerden ise burada ayrım devreye girmektedir. Erkek çocuklar her kız çocuğunun iki katı fazlasını alarak mirastan yararlanır.

İran’da ölen bir kişinin çocukları bulunmaması, torunlarına miras kalacak olması durumunda da bu ayırım geçerlidir. Böyle bir durum olması halinde uygulanacak yasa da “torunlar arası miras taksimi, cinsiyetlere göre yapılacaktır” ibaresi yer almaktadır. Bununla birlikte 911. Maddede kalan miras paylaşımlarında her erkek fert kızların iki katı pay alacaktır şeklinde bilgi mevcuttur. Aynı eşitsizlik evlilik kurumu içerisinde de mevcuttur. Evli bir kadın öldüğünde kocası kadından kalan tüm mirası alabiliyorken kadınlar için aynı durum geçerli değildir. Erkek eşin ölmesi durumunda kadının yararlanabildiği pay sadece mirasın dörtte biri oranındadır.

Bahsedilen tüm bu kaidelere ek olarak, miras ile ilgili kanunun her bir maddesinin sonuna eklenmiş, kadınlara şart koşan bir husus daha bulunmaktadır. Tüm bu yasaların geçerliliği, kadının bir başka erkekle beraber olmaması hususuna bağlanmıştır. Son olarak medeni kanunun tartışılan maddelerinden bir tanesi de 915. maddedir. Bu maddeye göre vefat eden kişinin üzerinde bulunan yüzük, küpe gibi özel eşyalar, sorgulanmaksızın büyük erkek evlada teslim edilir.

Aktarılan maddelerin tamamında görüldüğü gibi, İran’da miras konusunda da kadın-erkek arası eşitsizlikler görülmektedir. Uygulamada ise bunlara ek olarak daha ayrımcı yaptırımların olduğu görülmektedir.

2.2.4. İletişim Özgürlüğü

Toplumların yaşadıkları topraklar içerisinde, vatandaşı oldukları devlet ile ilgili tarafsız bilgi alma hakları bulunmaktadır. Bununla birlikte vatandaşların her biri; yaşadıkları müddetçe düşüncelerini ifade etme, tarafsız haber alabilme gibi konularda iletişim özgürlüğüne sahip olmalıdırlar. Fakat dünyanın birçok yerinde görüldüğü gibi, çoğunluğu monarşi olan Ortadoğu ülkelerinde de iletişim hakları, iktidar ideolojilerin yönlendirmeleri doğrultusunda şekil almaktadır.

İran’da da medyanın kullanılma amaçlarından ilki bu olmuştur. İlk yayın çalışmalarının 1830’larda “Kagaze Akbar” gazetesi ile başladığı ve hızlanarak devam ettiği İran’da durumun bu amaca benzerliğini Khaibani (2016: 25): “İlk yayımlanan 10 gazeteden 9’u devlet tarafından hayata geçirilmiştir.” şeklinde örneklendirmiştir. Çalışmasının devamında (2016: 21) Şah iktidarının gazete yayınlamadaki amacına işaret etmiş ve: “Gazetenin ilk sayısında Kagaze Akbar’ın amacı, Şah’ın iradesine uygun şekilde halkın yönlendirilmesi olarak belirlenmiştir.” diyerek açıklamıştır.

Zamanla yaygınlaşan basım evleri, halk içerisinde haberleşmeyi yaygınlaştırmakla birlikte aydınlar ve muhalif grupların da bilgilenmesini sağlamıştır. Bu gruplar aynı zamanda yaygınlaşan iletişim ağı ile birlikte birbirleri arası iletişim kurmada kolaylıklar yaşamış, fikir ve düşüncelerini eskiye göre hızla birbirlerine aktarabilmişlerdir. Hızlı bilgi akışının sağlandığı, fikir alışverişlerinin yapıldığı bu ortam ile birlikte aydınlar ve muhalif gruplarda Şah’a karşı örgütlenmeler yaşanmıştır. Bunun üzerine günümüzde yaygın kullanılan, sansür kelimesi İran’da devreye girmiştir. Nasırüddin Şah, Khaibani’nin de (2016: 23) belirttiği gibi, bu dönemde bir matbuat kurarak, basım evinden çıkan tüm yayınları kontrol ederek, iletişim organlarını kontrol altına almıştır.

İran’da iletişim organlarının yaygınlaşması, beraberinde hızlı bilgi akışında getirmiştir. Halk arasında gerçekleşen bu hızlı fikir alışverişi dönem dönem hükümetler için tehlike oluşturmuştur. Özellikle I. Meşruiyetin temel oluşum sebeplerinden biri bu dönem yaygınlaşan basım evleri ve hızlı bilgi akışı olarak görülmektedir. Bununla birlikte İran’da dönem dönem özel gazete ve dergi basım yerleri kurulmuştur. Anayasa Devrimi sonrası, birçok yenilik yaşanırken, kadın dernekleri de bu dönemde kurulmaya başlanmıştır. Bu dernekler içerisinde kadınların hazırladıkları bazı yayınlar yayınlanmıştır. Kadınların hazırladığı ilk gazete ise Sancar’ın çalışmasında (2016 :191) belirttiği gibi 1910 yılında “*Danış*” ismiyle yayınlanmıştır. Danış sonrası ise Sıdika Devletbadi’nin çalışmaları ile 1918 yılında “*Zaban-ı Zanan-ı*” yayınlanmıştır. Bir süre yayın hayatına devam eden, kadınların hazırladıkları bu gazeteler ve dernek yayınları ilerleyen dönemde devamlılıklarını sürdürememişlerdir. Muhammed Rıza Şah’ın iktidara geldiği dönemde babası Rıza Şah’ın kapattığı bir takım dergi ve gazetelerin açılmasına tekrar izin vermiştir. Muhammed Rıza’nın izniyle tekrar basılan bu yayınlar, Kırılmaz ve Erol’un çalışmasında (2018: 16) belirttiği gibi bir süre sonra devletin yayın organları haline gelmişlerdir. İran’ın siyasi gerilimler yaşadığı ve baskıcı bir politika uyguladığı Musaddık sonrası dönemde bu oluşumlar da kapatılmıştır.

Devrim sürecinde medyanın önemi bir kez daha kendini göstermiştir. Özellikle Humeyni’nin sürgün döneminde, medyayı yoğun olarak kullanması, İran içerisindeki tararftarlarını birlik içinde tutması ve bilgilendirmesi açısından önem taşımıştır. Sürgün hayatı boyunca Humeyni, yaptığı açıklamaları medya yoluyla İran halkına servis ederek, 1979’da devrimin gidişatını belirlemiş, önemli rol oynamıştır. Bunun en önemli örneklerinden biri Fekri’nin de çalışmasında (2011: 141) açıkladığı gibi

Humeyni'nin ses kayıtlarının ülkeye girmesi ve yayılması ile oluşan örgütlenmelerdir. Humeyni'nin Irak'ta sürgünde olduğu dönemde büyük oğlu Mustafa'nın vefat etmesiyle düzenlenen cenaze törenine halk yoğun katılım sağlamıştır. Cenaze töreninde Irak'tan gizlice getirilen Humeyni'nin ses kayıtlarının olduğu ve halka seslendiği kasetler dağıtılmıştır. 1977 yılında yaşanan bu olay ile Humeyni düşüncelerini halka duyurmuş, kendisini tanıtmış ve halkın ona katılması adına çağrı yapmıştır. 1977 yılında yaşanan bu gelişme ile Humeyni medyayı başarılı bir şekilde kullanmış ve halka devrime doğru giden bir yol göstermiştir. İletişim teknolojilerinin devrim üzerindeki etkisinin bir başka örneği ise 1978 yılında “*Ettelaat*” dergisinde yayınlanan makale ile gerçekleşmiştir. Humeyni'nin sürece dair yayınladığı bu makale ile, Fekri'ye (2011: 141) göre devrime giden süreçte önemli bir adım atılmıştır. 7 Ocak tarihinde makalenin yayınlanması sonrası Şah'a karşı ilk kez din adamları ve halk birleşerek politik yürüyüşlerde bulunmuşlardır.

Kadınlar bu süreçte bireysel özgürlükler talep etmedikleri için erkeklerle bir hareket etmişler kendilerine özgü isteklerde bulunmamışlardır. Devrim sürecinde kadın haklarından önce ülkenin Batı sömürsünden uzak tutulması toplumun ortak amacı olmuş, burada kadın hakları ön planda yer almamıştır.

2.2.4.1. İnternet

İran İslam Cumhuriyeti 1979 yılında kurulduktan sonra ideolojik yapısı ile hep Batı'ya karşı bir tutum sergilemiştir. Bu nedenle İran devleti Batı kültürünün yaygınlaşmasına 'kültürel savaş' söylemi ile karşılık verdi. Bu ideolojik yapı devletin bütün politikalarında özellikle iletişim politikalarında yer almıştır (Nikraftar, 2017: 53).

Nikraftar'ın da bahsettiği gibi İran İslam Devleti'nin iletişim politikaları, özellikle günümüzde en önemli iletişim yöntemi olan internet üzerinde kendini yoğun olarak göstermiştir. Hükümetler açısından kullanım şekline bağlı olarak büyük yararlar sağlayan internet, aynı zamanda iktidarlar için tehlike de arz edebilmektedir. Özellikle muhalif kesimlerin etkin kullanımı ve bunun sonuçlarına karşılık, İran Devleti tedbirler almaktadır. Devlet otoritesinin bozulmaması amaçlanırken bununla birlikte İslami teammüllere karşı bir hareketinde oluşması engellenmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla da farklı grupların farklı görüşlerde yayın yapmasını engellemekte ve olası muhalif hareketlerin önüne geçmektedir.

İran’da yönetimin en etkili kişileri olan din alimleri Batı’ya karşı olan tavırlarını devrimin ilk gününden beri ortaya koymuşlardır. Özellikle yenilenen iletişim politikaları, Batı’ya karşı olan “*kültürel savaş*” söylemi ile oluşturulmuştur. Devrim sonrası oluşturula bu tavır mecburi olarak yeni iletişim politikalarını beraberinde getirmiş, bu da en yaygın kullanılan iletişim biçimi olan interneti etkilemiştir.

İnternet, dünya üzerinde ilk kullanılmaya başlandığında yeni bir teknoloji olması ve bilinmezliği nedeniyle hiçbir yasal sınırlamaya tabii tutulmamıştır. Yaygınlaşması ile birlikte devletler nezdinde iktidarları açısından tehlike arz etmeye başlamış ve zamanla denetlemeler başlamıştır.

İnternet İran İslam Devleti’nde ilk olarak 1993 yılında kullanılmıştır. Bu dönemde İran’da herhangi bir internet denetlemesi bulunmazken, zamanla gereklilik oluşturmuştur. Nikraftar çalışmasında (2017: 58) denetlemelerin ilk olarak 2001 yılında başladığını, bu döneme kadar herhangi bir denetleme bulunmadığını belirtmektedir.

İktidarın internet yavaşlatma çalışmaları, somut olarak kanıtlanamasa da İran halkı tarafından bilinen bir gerçektir. Nikraftar da çalışmasında (2017: 61) bu bulgunun doğruluğunu şu şekilde açıklamıştır: “İran’da internetin hızı düşük görünmese de bantın genişliği dardır. Böylece internet kullananların film ve fotoğraf gibi sayfalara ulaşmaları pek mümkün olmamaktadır.”

İran’da farklı gruplar günümüzde interneti birçok amaç için kullanmaktadır. İnternetin sağladığı hızlı haberleşme sayesinde iktidarın rıza göstermediği örgütlenmeler görülmektedir. Özellikle İran devletinin bu durumu engellemek için uyguladığı sansür ve filtreleme çalışmalarına İran halkı karşı bir duruş sergilemektedir. Özellikle interneti yoğun olarak kullanan gençler bu konuda farklı çözüm yolları geliştirmişlerdir. Alavi kitabının (2006: 7) başlangıcında İran’da yaşanan baskılara karşı; muhalif grupların fikirlerini paylaşmak ve haberleşmek, gençlerin de tanışmak, özgür arkadaşlıklar kurmak adına vlog-blog tarzı internet sitelerine yöneldiğini söylemiştir. Bu tür sitelere karşı hükümetin aldığı önlemlere karşın da tü dünyada olduğu gibi VPN kullanımı yaygınlık kazanmıştır. VPN engellenen birçok sitenin erişimine imkan sağlamakta, bu sayede gençler düşüncelerini özgürce ifade edebilmektedir. Muhalif grupların da daha hızlı bir şekilde bağlantı kurduğu sanal ortam, son yıllar da İran hükümeti için tedirginlik yaratmaktadır. Yaşanan bir durum hakkında anında ulaşılır bilginin olması ve aynı düşünceyi taşıyan insanların bu

bilgiler etrafında hızla toplanması, özellikle İran gibi rejimi korumaya yönelik tedbirler alan ülkeler de, zorlayıcı tedbirlerin de alınmasını beraberinde getirmiştir. Sosyal medya örgütlenmelerinin ilki olarak Karagülle (2014: 4) İran örneğini göstermekte, bu örgütlenmelerin özellikle seçim zamanı hız kazandığını eklemektedir. Sosyal medyanın iktidarlar üzerindeki etkisi vurgulayan Dünder (2011: 170) bunun en önemli örneklerinden biri olarak 2009'da yaşanan *Yeşil Devrim* protestolarını işaret etmektedir. Muhalif grupların hızla, internet aracılığı ile örgütlendiği bu gösterilerde eylemciler interneti, İran Devleti'nin polislerini yanıltmak adına kullanmışlardır.

2000'lerden sonra İran'da internet teknolojisi giderek yaygınlaşmıştır. Yöneltilen sansürler farklı alanlara kaymıştır. Genellikle İslam Cumhuriyeti'nin bekasının korunması temel alınmıştır. İran Cumhuriyeti'nin anayasasındaki 175. Madde bize İran'ın iletişim politikaları ile ilgili ne düşündüğünü göstermektedir. Yasaya göre İran İslam Cumhuriyeti Radyo Televizyon Kurulu başkanı dini lider tarafından atanmaktadır. Buna ek olarak kurum denetimi de, İran'da üst düzey yetkileri olan İslami Şura meclisini tarafından yapılmaktadır. Bu bağlamda olarak İnternet denetimi için ise Nikraftar'ın da belirttiği gibi 7 Mart 2012'de İran Sanal ortam şurası kurulmuştur. İnternet ile ilgili denetimler için özellikle Ahmedinejad döneminde adımlar atılmıştır. Ahmedinejad özellikle kurulan internet temelli örgütlenmelere karşı özel bir polis teşkilatı kurmuştur. Bu polislere "*Fata Polisleri*" adı verilmektedir.

İran'da internetin yarar sağladığı gruplardan birisini de kadınlar oluşturmaktadır. Farklı talepler ile bir araya gelen kadınlar bu platform üzerinde özgürce fikirlerini sunmakta, tartışmakta, arkadaşlık kurmakta, zaman zaman muhalif eylemlerde bulunmaktadır. Özellikle gençlerin yoğun ilgi gösterdiği sosyal medya, gençlerin arkadaşlık kurması ve birbirini tanınması adına önem taşımaktadır. Gençlerin, İslam devleti yasalarına göre kadın ve erkek olarak vakit geçirmesi önündeki internet ile ortadan kalkmış durumdadır. Özellikle genç kadınların erkek arkadaşları ile özgürce konuşabildiği bir platform sağlanmıştır. Bu sayede istediklerinde isimlerini karşı taraflardan saklayarak fikirlerini korkmadan söyledikleri ortam oluşmuştur. İnternet platformları ilişkiler üzerinde olumlu etkiler göstermektedir. Bununla birlikte gençlerin özgürce iletişim kurması da interneti önemli kılmaktadır. Alavi yazılan vlog paylaşımlarını topladığı kitabında (2006: 11) çarpıcı bir örneği işaret etmiştir. İranlı bir internet kullanıcısı, sitesinde şu açıklamayı yapmıştır: "Weblogların hayatımıza girişinden beri umumi tuvaletlerdeki yazıların bir anda ortadan kalktığına dikkat

edeniniz var mı? Üniversite tuvaletlerine eskiden ‘Özgürlük Sütunları’ dediğimizi hatırlayın.”

Günümüzde İran’da internet üzerinden iletişim sağlayan, fikirlerini topluluklara ulaştıran birçok gazetecinin ve aktivistin tutuklu veya sığınmacı olduğu bilinmektedir. İranlı kadınlar, iletişim aracı olarak interneti en yoğun kullanan muhalif gruplardan birisidir. Ülke içerisinde veya dışarısında yaşayan kadınlar; birbirlerinden haber almak, bilgi alışverişinde bulunmak, birbirlerine destek olmak ve fikirlerini beyan etmek amacıyla internet sitelerini kullanmaktadır. Kendilerini bu iletişim ağı sayesinde daha özgür ifade ettiklerini belirtmektedirler. İranlı kadınlar, İslam Devleti’ne karşı haklarını internet üzerinden aramakta ve birbirlerine destek olarak hükümet karşısında güç oluşturmaktadırlar. Kadınlar özellikle bedenleri üzerindeki haklarını geri almak adına örtünme yasağına karşı birlik olarak internet üzerinden seslerini hükümete karşı birleştirmektedir. İnternetin sağladığı en önemli yararlarından biri bu hak taleplerini sadece İran’da değil tüm dünyada duyurabilmeleri olmuştur. Bu sayede birçok ülke kadınlarından kendilerine destek bulmuşlar ve fikir paylaşımında bulunmuşlardır. İran’da son yıllarda görülen ve tüm dünyaya yayılarak ses getiren eylemlerden biri “*Beyaz Çarşamba*” olmuştur. Bu kampanyanın öncüsü olarak görülen kişi ise İranlı gazeteci- aktivist Masih Alinejad olmuştur. Kendisinin açıklamasında (03.01.2021) “*Benim kameram beni silahımdır.*” diyerek başlattığı bu kadın hareketi, internet sayesinde birçok insana ulaşmıştır. İnternetin etkin kullanımı ile birçok destekçi kazanan kampanya aynı zamanda İranlı kadınların seslerini tüm dünyaya duyurmalarını sağlamıştır. Kırılmaz (2018: 30) Beyaz Çarşamba’nın başlangıcı için 2017’de başlayan ekonomik temelli İran eylemlerini işaret etmiştir. Kadınların burada başlattığı *Vida Muvahhid*⁹ eylemleri ile İranlı kadınların tüm dünyaya damga vurduğunu da çalışmasında belirtmiştir. İnternet üzerinden yayılan bu akım ile İranlı kadınlar seslerini duyurma, taleplerini açıklama fırsatını bulmuşlardır. Bu son yıllarda internetin etkin kullanımı ile yapılmış, tüm dünyada yankı uyandırmış ve halen devam etmekte olan önemli bir İran kadın hareketi olarak literatüre yansımıştır.

⁹ Kadınların eylemler sırasında başörtülerini çıkararak, bayrak olarak salladıkları protesto.

2.2.4.2. Radyo-Televizyon Yayıncılığı

İran’da ilk radyo yayınlarının başlangıcı 1926 yılına dayanmaktadır. İlk resmi yayıncılık ise Kırık’ın da (2013: 6) belirttiği gibi 1940 yılında Tahran’da gerçekleşmiştir. Şu anda birçok radyo kanalı olmasına karşın özel bir kanal bulunmamaktadır. Yayın araçları tamamen devlet kontrolünde kullanılmaktadır.

İran’da yoğun kullanılan bir diğer medya organı ise televizyon olarak karşımıza çıkmaktadır. İran’da televizyon yayınları İslam Cumhuriyeti’ne uygun olması amacıyla 1995 yılında İslami Şura Meclisi’nin denetimine girmiştir. Fakat İran toplumu televizyon yayınları üzerinden getirilen bu baskılara karşı uydu sistemlerini kullanmış bunun üzerine, Khaibani’nin de (2017: 157) belirttiği gibi “30 Mart 1995 tarihinde uydu donanım malzemesini yasaklayan kanunun uygulama tüzüğü bakanlar kurulu tarafından onaylanmıştır.”

Günümüzde İran’da uydu sistemleri gizli olarak yaygın kullanılmaktadır. Bunun için İran polis ekipleri yoğun bir çalışma başlatmıştır. Özellikle önceki bölümde değinildiği gibi İran hükümeti; uydu sayesinde izlenen bu dizilerin, kadınları ve İran aile yapısını kötü etkilediğini belirtmektedir. Özellikle İranlı kadınların örtünmeye karşı gelmeleri ve boşanma haklarını talep etmeleri, devlet tarafından izledikleri dizi ve programlara bağlanmaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti’nin, 27 Eylül’de yaptığı yeni düzenleme ile, televizyon yayınlarında yeni bir döneme geçilmiştir. A3 haberin aktardığı yeni düzenleme ile (08.10.2021); İran’da kadınların televizyonda pizza yemesi yasaklanmıştır. Yeni düzenleme İran’da yayın hayatında kadına yer verilmek istenmediğini bir kez daha belirtmekle birlikte, kadınların görünürlüğünün ahlak dışı olduğu düşüncesini de bir kez daha gözler önüne sermiştir.

2.2.4.3. İran’da Kadın Yazarlar

Toplumların ortak bilinçlerini oluşturan tüm olaylar, dönemin yazarları sayesinde kayıt altına alınır. Dönemin birincil kaynaklarını oluşturan bu yapıtlar; toplumların geçmişlerine tanıklık ederken aynı zamanda yol gösterici bir yol da oynarlar. Yakın tarihte önemli bir rejim değişikliği yaşamış olan İran’da da dönemin olayları yazarlar aracılığı ile günümüze aktarılmıştır. Özellikle devrim ile birlikte yaşanan değişimi gözlemleyen ve aktaran yayınlar İran için önem taşımaktadır.

Devrimin getirdiği değişim, her baskıcı yönetimlerde görüldüğü gibi, toplumlarda en çok kadınlar üzerinde hissedilmektedir. Uygulanan baskılar karşısında bireyler, farklı karşı duruş şekilleri sergilerler. Özellikle ifade özgürlüğünü kullanamayan bireyler kendilerini farklı şekillerde ifade eder, yaşadıkları ve hissettikleri durumu aktarmak için yazmayı tercih ederler. Bu nedenle İran’da devrim sonrası gözlemlenen en önemli şey; kadınların baskılara karşı kendilerini yazarak ifade ettikleridir. Kadınlar, İran’da yaşadıkları deneyimlerini, tepkilerini yazarak ifade etmekte ve seslerini yayınadıkları kitaplar ile dünyaya duyurmaktadır. Bunun en bilinen örneklerinden biri Persepolis kitabı ile Marjane Satrapi’dir.

Devrim sonrası geçen süreçte İran’da kadın yazarların sayısında artış görülmektedir. Böhürler’in görüşme yaptığı muhalif ve feminist yazar Munire Revânipur, kadın yazarların hızla artması hakkında bazı tespitlerde bulunmuştur. Revânipur’a göre İran’da devrim sonrası baskılar nedeniyle kadınlar içine kapanmış, düşüncelerini ifade edememiştir. Yaşadıkları, deneyimledikleri zorlukları bir şekilde dışa vurma ihtiyacı duyan bu kadınlar, içlerini boşaltmaya çözüm olarak yazmayı tercih etmişlerdir. Sahada yapılan görüşmelerde İranlı kadın görüşmeciler; İranlı kadın yazarları okuyarak yalnız olmadıklarını hissettiklerini belirtmişlerdir. Aynı zamanda İran’da benzer tecrübeleri yaşadıklarını görmek, kadınlar açısından yalnız hissetmemelerine yol açmıştır. İran’da devrim sonrası yazılan kitaplar yoğun olarak sansüre uğramıştır. Özellikle muhalif yazarlar, edebiyat hayatlarını farklı ülkelerde sığınmacı olarak devam ettirmektedir. Kadınların deneyimlerini paylaştıkları, yaşadıkları baskıları anlattıkları kitaplarda genel olarak yurt dışında basılarak yayınlanmaktadır.

2.3. SİYASİ HAKLAR BAĞLAMINDA KADIN

2.3.1. Seçme Hakkı

İran siyasal hayatı, her zaman katılım sağlamak isteyen kadınları dışarıda tutan bir yapıya sahip olmuştur. Şah döneminde de siyasal katılım sağlayamayan kadınlar devrim sonrası süreçte de bu haktan uzak tutulmuşlardır. Bu dönemde, özellikle suffragetlerin etkisiyle, tüm dünyada kadınların oy hakkı talepleri bulunmaktaydı. Fakat İran devrim öncesi dönemde monarşi ile yönetilmekteydi ve uygulanan şekliyle

İran’da vatandaşların oy kullanması bir sonuç getirmiyordu. Bu nedenle kadınlar, bu dönemde seçme hakkı için faaliyetlerde bulunmamaktaydılar. Buna rağmen Kuduoglu çalışmasında (2018: 50); Musaddık’ın güçlenerek ve halk desteğini alarak tekrar başa geldiği 1951 yılında birçok reform yaptığını açıklamıştır. Reformların yapıldığı bu dönemde seçim yasası üzerinde yaptığı değişiklik ile Musaddık, kadınlara belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı tanımıştır. Buna ek olarak kadınların seçme hakkı konusunda talepte bulunmamasının en önemli sebebi iktidarın kadınlardan önce bu hakkı onlara vermiş olmasıdır. 1963’te Şah’ın başlattığı Beyaz Devrim ile birlikte, dini kesimlerden tepki almasına rağmen, Şah kadınlara seçimlerde oy kullanma hakkı vermiştir. Önceki bölümde de aktarıldığı üzere “*Yerel Seçim Yasası*” kadınlara oy hakkının verilmesini sağlamıştır. Dini kesimler tarafından şiddetle karşı çıkılan bu yasa, sonu kanlı biten eylemleri de beraberinde getirmiştir. Burada da görüldüğü gibi İran toplumsal yapısı kadınların seçme hakkı gibi haklara sahip olmasını dinen doğru bulmamaktadır.

Wright (2001: 37) yaptığı çalışmasında İran’da 15 yaşını doldurmuş kadın ve erkeklerin oy kullanma hakkının olduğunu belirtmiştir. Günümüzde de kadınlar seçim dönemlerinde oy kullanabilmektedir. Kadınların seçme hakkına, seçilme hakkı kadar sert bakılamamaktadır.

2.3.2. Seçilme Hakkı

İran’da Şahlık döneminde, yönetim biçiminin monarşi olması nedeniyle kadınların siyasete katılımı mümkün olmamıştır. Fakat siyasi olaylar karşısında fikirlerini dile getiren kadın örgütlenmeleri bulunmaktadır. Kadınlar 1905 olaylarına tepkilerini, sokak gösterilerinde göstermiştir. Kadınların barışçıl eylemlerin yanı sıra şiddet eylemleri gösterdikleri de bilinmektedir. Olayların sakinleşmesi ile halk sokaklardan çekilirken bazı aydın kadın gruplarının örgütlenmelerine devam ettikleri gözlemlenmektedir. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrası tüm dünya ile birlikte İran’da da yükselişe geçen kadın hareketi, kadınların örgütlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu örgütlenmeler arasında; dönemin siyasi güçlerinden biri olan Sovyet Rusya’nın da bölgedeki etkisiyle sosyalist gruplar olduğu görülmektedir. Musaddık sonrası, Şah’ın uygulamalarından dolayı baskıcı dönem olarak adlandırılan süreçte bile kadın faaliyetleri devam etmiştir. 1956 yılında “*İran Kadınlar Yüksek Konseyi*”

kurulmuştur. Bununla birlikte 1966'da Sazeman Zanan İran¹⁰ kurulmuştur. Elit kesimin dahil olduğu bu örgütlenme, kırsal kesimde yaşayan köylü İran kadınlarının ihtiyaçlarını göremediği ve anlayamadığı için eleştirilere maruz kalmıştır.

Devrim sürecinde ise kadınların siyasete aktif katılımı mevcuttur. Fakat bu aktif katılım meclis gibi kurumsal alanlarda değil sokaklarda kendini göstermiştir. Kadınlar devrim sürecinde barışçıl örgütlenmelerin yanı sıra şiddet eylemlerinde de bulunmuşlardır. Bu süreçte kadınların katılım amacı; kendi özgürlüklerinden ziyade, milliyetçi duyguların neden olduğu taleplerdir. Şah'a karşı Humeyni'nin yanında duran kadınlar, sömürge olmaya karşı ülkelerinin bağımsızlıklarını savunmuşlardır. Şah'ın gerçekleştirdiği modernleşme çalışmalarını, Batı emperyalizmi olarak gören kadınlar eylemlerde bulunmuşlardır. İslami rejim destekçisi kadınların yanı sıra birçok farklı sınıfa mensup kadın eylemlerde yer alarak siyasete katılım sağlamıştır. Yapılan bu eylemlerin örneğini veren Kırılmaz ve Erol (2018: 17); 1979 eylemlerinde kadınların Şah'ın getirdiği yeni uygulamalara karşı çador giyerek tepki gösterdiğini belirtmiştir. Fakat devrimin gerçekleşmesi ile birlikte kadınların aktif katılım sağladığı süreç sona ermiş, tam tersi bir dönem başlamıştır. Yönetim biçiminin belirlenmesi ile birlikte bu rejimde kadınların yer alamayacağı görülmüştür. İslami yönetim biçimi kadınların siyaset içerisinde var olmalarının mümkün olamayacağını göstermiştir. Aynı zamanda devrimin lideri Humeyni; devrim öncesinde kadınları sokağa davet ederek Şah'a karşı gösterilere teşvik ederken, devrim ile birlikte siyasetten uzak tutmuştur. Bunların yanı sıra dönemin sol örgütleri, devrim sürecinde faaliyet yürütmüştür. Devrim sürecinin sonuna doğru sol örgütler arasında STMA'da da (1988: 1338) bahsedildiği üzere silahlı eylemlere yoğunlaşma olmuştur. Bu örgütlerde kadın üye sayısı yüksektir. Kadınlar bu siyasi oluşumların içinde de bulunmuş ve faaliyet yürütmüşlerdir. Fakat İslam devrimi ile birlikte bu muhalif gruplar ortadan kaldırılmış, böylelikle kadınların bu alanda yürüttüğü siyasette son bulmuştur.

Devrim sonrası dönemde siyasete katılım kadınlar için olanaksız hale gelmiştir. İran toplumunun seçme hakkı konusundaki düşünceleri daha yumuşakken, kadınların seçilme hakları konusundaki görüşler daha serttir. Burda yeni rejimin İslami bir yapıya sahip olması önemli rol oynamaktadır. İslam'da kadınların yönetim sistemlerine katılması hakkında farklı görüşler mevcuttur. İran'da da düşünürlerin bu konu hakkında farklı düşünceleri mevcuttur. Sancar'ın çalışmasında (2016: 184) bahsettiği

¹⁰ İran Kadın Örgütü

gibi bazı düşünürler kadınların siyasete katılımını desteklemektedir. Bu düşünürlere göre İslam tarihi incelendiğinde, Hz. Ayşe, Hz. Zeynep gibi kadınlar özellikle İslamın yayılmasını amaç edinerek siyasete katılım sağlamışlardır. Böylelikle kadınların İslam için siyasete katılmalarına olumlu bakılmaktadır. Bu düşünceyi savunan ve İran için önemli bir isim olan devrim ideoloğu Ali Şeriatî, Fatima Fatima'dır kitabında ideal müslüman kadını aktarmış, kadınların siyasete katılım hakkında düşüncelerini belirtmiştir. Şeriatî kitabında (2000: 178) Hz. Muhammed'in ailesindeki kadınları işaret etmiştir. Buna göre Hz. Fatima, Hz. Ayşe gibi kadınlar İslamın yayılması ve korunması adına siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Şeriatî kadınların bu amaçlarla siyasete katılmaları gerektiğini belirtmiş, kadın olarak görevlerini yaptıktan sonra İslam adına çalışabileceklerini söylemiştir. Sancar (2016: 184) bu düşünceyi şu şekilde özetlemiştir: "Ümmet'in içinde bulunduğu kriz durumlarında kadınlar dahil olabilir, kriz bittiğinde kadınlar doğal ev yaşamlarına geri dönmelidir."

Kadınların siyasete katılımını destekleyen düşüncelerin yan sıra bunun tam tersi görüşlerde mevcuttur. İran'da devrim sonrası uygulanan politikalar kadının seçilmesinin önünde engel teşkil etmektedir. Seçilme hakkı İran anayasasının 115. Maddesine tabiidir. Böhürler görüşmeleri derlediği kitabında (2008: 406); İran'ın ilk kadın cumhurbaşkanı adayının düşüncelerini aktarmıştır. Azem Telegani, hem Şah iktidarına hem de İslam devletine muhalefet etmiş bir kadın olarak İran'da adını duyurmuştur. Bununla birlikte ilk cumhurbaşkanı adayı olarak da muhalif duruşunu göstermiş fakat adaylığı kabul edilmemiştir. Anayasa da kadınların seçilmesi hakkında bir engel olmadığını belirten Böhürler (2008: 407) durumun pratikte uygulanmadığının da altını çizmiştir. Yasada geçen "Cumhurbaşkanı olmak için dini ve siyasi rical olunması gerekir" tanımı pratik yaşamda uygulanmamaktadır. Bunun nedeni olarak rical kelimesinin Kur'anda bazı bölümlerde erkek, bazı bölümlerde ise aydın kişi olarak geçmesi gösterilmektedir. Sancar'da (2016: 183) kadınların siyasete katılımının İran'da hoş görülmediğine dair Buhari¹¹ örneğini vermektedir. Buhari'ye göre "idarelerini kadına tevhid eden bir millet asla felah bulamaz." İran toplumu içerisinde bu düşünceyi benimseyenler ile birlikte, karşı çıkan ve kadınların siyasete katılımını destekleyenler de bulunmaktadır. Anayasanın 115. Maddesinde geçen "rical olmak" şartını "*aydın kişi olmak*" olarak savunan aktivistler, kadınların cumhurbaşkanı adayı olması önünde bir engel olmadığını da belirtmektedir.

¹¹ Hadis ilminin alimidir. Hadis-i Şerifleri derlediği ve ezberlediği için İmam ön adını almıştır. 810 doğumludur. Gerçek adı Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail'dir.

Böhürler'in çalışmasında (2008: 408) görüşme yaptığı Azem Telegani, kadınların seçilme haklarını savunmuş bir aktivist olmakla birlikte, İran'ın ilk kadın cumhurbaşkanı adayı olarak tarihe adını yazdırmıştır. 1997 seçimlerinde adaylığını koyan Telegani'nin adaylığı bu dönemde reddedilse de, daha sonra ki seçimlerde kadınların aday olmasının önünü açmış ve bu konuda önemli bir adım olmuştur.

Kadınların siyasete katılımı ile ilgili önemli bir gelişme İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan tam 30 yıl sonra yaşanmıştır. DW habere göre (2016); 2009 yılında İran İslam Cumhuriyeti tarihindeki ilk kadın bakan göreve getirilmiştir. Sağlık bakanı olarak göreve getirilen Merziye Vahid Destgerdi, toplum içerisinde birçok tartışmaya neden olmakla birlikte, bir çok kadın için de yol gösterici olmuştur. Aynı zamanda Destgerdi'nin, muhafazakâr kanattan gelmesi eleştirilere maruz kalmasına da yol açmıştır. Desgerdi'nin görevine ise 3 yıl sonra son verilmiştir. Buradaki önemli bir nokta kadın bakanın ataması ve görevden alınmasının İslami yönetimin içerisinde görev alan erkeklere bağlı olmasıdır.

Günümüzde İran'da kadınların seçilme hakları, İslam Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerine göre daha ileri konumda görülmektedir. 2016'da yapılan seçimlerde, İran'da kadın milletvekili sayısı T24'ün haberine göre İran İslam Cumhuriyet tarihinin en üst noktasına ulaşmıştır. Seçim sonuçlarına göre 290 vekilin 18'si kadın olarak seçilmiştir. Yakın tarihte gerçekleştirilen bu seçimler ile ilgili bir başka haber ise İran'da kadınların siyaset alandaki konumları ile ilgili bilgi vermektedir. Haberde verilen bilgiye göre (Rudaw: 13.05.2016) Minu Haleki isimli kadın milletvekilinin görevine son verilmiştir. Bunun nedeni olarak İran'da kadınların uyması gereken kurallara, milletvekilinin uymaması gösterilmiştir. Haleki'nin başı açık fotoğraflarının bulunması ve erkek siyasetçile ile el sıkışmış olması görevine son verilmesine neden olmuştur.

İran'da bugün kadın milletvekilleri bulunmakla birlikte, sayı olarak erkek milletvekilleri ile bir eşitliğe yaklaştığı görülmemektedir. İbrahimi, İRAM'da yayınladığı araştırmasında (2017); İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin 19 Mayıs seçimlerinde kurduğu parlamento kadınları dahil etmediğini belirtmiştir. Bunlara karşı olarak kadınların seçilme hakkındaki mücadeleleri devam etmektedir. Özellikle seçilen kadın milletvekilleri İran meclisi için kota uygulanması konusunda taleplerini dile getirmektedir. Sancar (2016: 183) kadınların aktif siyasette bulunmadıklarını, yasaların ve politikaların buna izin vermediğini, bu nedenle siyasi faaliyetlerini sokakta yürüttüklerini belirtmiştir.

2.4. SOSYAL HAKLAR BAĞLAMINDA KADIN

2.4.1. Çalışma Hakları

Ülkeler düzeyinde cinsiyetlerin eşit çalışma haklarına sahip olduğu bir düzen görülmemekle birlikte, iyileştirici çalışmalar yapan iktidarlar mevcuttur. Fakat İran özelinde incelendiğinde kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu bir iş yaşamı mevcut değildir. Özellikle devrimin gerçekleşmesi ile birlikte değişen yönetim ideolojisi, tüm çalışma alanlarını da etkilemiştir. İslam ideolojisine göre kadınların çalışması dinen uygun bulunmamaktadır. Bunun nedeni olarak Sancar'ın da çalışmasında (2011: 183) belirttiği gibi uygulanan “*cinsel tecrit politikası*” gösterilebilir. Buna göre kadınların erkekler ile birlikte çalışması, erkeklerin arzularını uyandırması açısından tehlikelidir. Bu nedenle ayrı tutulmaları daha doğru bulunmaktadır. Ayrıca kadının çalışma yaşamında başarılı olma ihtimali, erkekler tarafından tehlikeli bulunmakta ve işsizlik korkusu yaratmaktadır. Bunların tamamı ile birlikte kadının çalışma yaşamına katılması, toplumsal cinsiyet rollerini aksatacağı düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Bunların tamamı İran İslam Devleti açısından değerlendirildiğinde kadının iş yaşamına katılmaması için yeterli temeli oluşturmuştur. Kadınlar açısından iş yaşamında getirilen ilk kısıtlama, Humeyni'nin de devrim öncesi söylemlerinde bulunduğu gibi, yargı alanında gerçekleşmiştir. Devrimin gerçekleşmesi ile birlikte kadınların hâkim olma hakları elinden alınmıştır. Bu İslam hukunda da görülen erkeklerin bir şahitliğine karşı kadınların iki kişilik şahitliğinin geçerli sayılmasına dayanmaktadır. İncelendiğinde bu durum ise kadınların yaşayabilecekleri histerik durumlara bağlanmış ve kadınların “*hassas olma durumu*” öne sürülmüştür. Bununla birlikte ilerleyen süreç ve ihtiyaçlar kadının iş yaşamına aktif katılımını da zorunlu kılmıştır. Zira İran'da geçerli olan yasalar gereği kadınların tıp, eğitim vb. alanlarda iş hayatına katılım sağlaması gerekmiştir. İran'da böylelikle feminize sektör örnekleri çıkmış ve hâkim ile birlikte ideolojinin uygulamaları kadınların tedavisini yalnızca kadın doktorlar üstlenmiştir. Bu durumun farklı sektörlerde örnekleri mevcuttur.

Kadınların İran'da günümüzde iş hayatına daha yoğun katılım sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte lisans düzeyinde tercih ettikleri meslek grupları geniş bir yelpazeyi gözler önüne sermektedir. Bunda hem dünya üzerindeki kadın

hareketlerinin etkisi görülmekte, hem de İran sisteminin iş alanındaki ihtiyaçları ön plana çıkmaktadır. İran'dan Türkiye'de yaşayan İranlı katılımcılar değerlendirildiğinde ise burada yaşadıkları iş hayatıyla ilgili en büyük sorun denklik sağlayamamaları olmuştur. Katılımcılar İran'da dahil olmadıkları iş yaşamına, gittikleri ülkelerde de katılım sağlayamamıştır.

Kadınların günümüzde çalışması ile birlikte, haklarını savunacakları kurumlarda da var olduğu görülmektedir. Sendikal çalışmalarda bulunan kadınlar günümüzde işçi temsilciliklerine adaylıklarını koyabilmektedir. Yürütülen faaliyetler sonucunda kadınlar süt emzirme iznini kazanmış durumdadır. Faaliyet yürüten bu sendikalar devlete ve İslam ideolojisine bağlı kurumlardır. Bunların yanı sıra İranlı kadınlar eşit işe eşit ücret taleplerini dile getirmektedir. Ülkede kadın ve erkek çalışanlar arasında ciddi ücret eşitsizlikleri mevcut olmakla birlikte çalışma koşulları arasında da farklar bulunmaktadır. İran'da uygulanan bir diğer politika ise kadınların 20-25 yıl aralığında emekli olmaları ve gece işlerinde çalıştırılmaması ile ilgilidir. İran hükümeti bu şekilde kadınların İslami kurallar çerçevesinde çalıştırılmasını sağlamaktadır.

2.4.2. Kılık-Kıyafet Kuralları

İran'da kadınların örtünme zorunluluğunun bulunması ve karşı çıkanlara karşı uygulanan sert yaptırımlar, günümüzde de İran İslam Cumhuriyeti'nin sert eleştirilere maruz kalmasına yol açmaktadır. Bugün de çok tartışmalı bir konu olan kılık-kıyafet zorunluluklarına karşı, sadece İran içerisinden değil, tüm dünyadan tepki gelmektedir. İran'da uygulanan bu yasak her ne kadar devrimle gelmiş olsa da önceki dönemlere dayanmaktadır.

İran'da devrim öncesi dönemde kadınların çador giyme zorunlulukları olmamakla birlikte Şah döneminde tam tersi bir uygulama görülmekteydi. Şah'ın özellikle modernleşme çalışmaları adı altında gerçekleştirdiği uygulamalar, halk tarafından olumlu karşılanmamıştır. Tepeden inme olarak değerlendirilebilecek olan bu uygulamalardan bir tanesi de 1936 yılında uygulanan "*peçe takma yasağı*" olmuştur. Kadınların kararları düşünülmeden bir zorunluluk halinde uygulamaya konulan bu yasa, halk açısından tepkilere sebebiyet vermiştir. Özellikle başlatılan bu değişim kılık-kıyafeti değiştirerek modernleşme çalışmalarını desteklese de, refah düzeyindeki kötüleşmeyi saklayamamıştır. Bu da tepkilerin katlanarak artmasına

neden olmuştur. Şah politikanın uygulanması için zaman zaman baskıcı ve saldırgan tavırlarda bulunarak, halkın tepkisini en üst noktaya çekmiştir.

1970’li yıllara bakıldığında Şah’ın uyguladığı politikalar ve zorunlu Batılılaşma politikalarına karşı halk tepkilerini gösterirken, kadınlar farklı bir eylem biçimi belirlemiştir. Kadınlar, Şah’a karşı ve Şah’ın Batı ile olan yakınlığına karşı tepkilerini, çarşaf giyerek ve örtünerek göstermişlerdir. Özellikle devrim öncesi gerçekleşen eylemlerde kadınlar uygulanan politikalara karşı tepkilerini bu şekilde verirken, Şah’ın kendi bedenleri üzerlerindeki bu baskılarına karşı Humeyni’yi savunmuşlardır. Kadınların bu eylemleri gerçekleştirirken, devrim sonrası baskıcı bir kıyafet politikası uygulanacağına dair düşünceleri bulunmamaktadır.

Devrim sonrası zorunlu kılınan örtünme yasağının sinyallerini, Humeyni önceki söylemlerinde vermiştir. Humeyni devrim öncesi ve sonrası dönemde, bu konudaki fikirlerinde değişikliğe gitmemiş, kadınların İslami usullere göre yaşamasına dair fikirlerini beyan etmiştir. İslami usüller gereği kadının hicapta bulunması zorunludur ve İran’da da bu sistem uygulanmıştır. Devrim ile birlikte kadınlar zorunlu olarak hicapa girerken, erkeklere yalnızca sakal bırakma zorunluluğu uygulanmıştır. Başta tepkiler gösterilse de uygulamalar bu durumu zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Taleqani ve Bazargan duruma tepkilerini göstermiştir.

İran’da bugün de örtünme zorunluluğu devam etmektedir. Bu yasanın uygulanışı belli bölgelerde daha katı olmaktadır. Özellikle Humeyni’nin yetiştiği Kom gibi şehirlerde yasalar daha katı bir biçimde uygulanmaktadır. Bu durum sadece İranlı kadınlar için geçerli olmamakla birlikte, ülke dışından gelen kadınları da kapsamaktadır. Kadınların saçlarını örtme şekilleri bazı bölgelerde sıkı kurallara bağlı olmakla birlikte, belli bölgelerde de saçının bir kısmı gözükebilecek düzeydedir.

Kıyafet zorunluluğuna karşı bugün de tepkiler İranlı kadınlar tarafından gösterilmektedir. Çünkü kadınların toplumsal alanlarda varolabilme şartları örtünmelerinden geçmektedir. Özellikle 2017’ de başlayan Vida Muvahhid eylemleri günümüzde de ses getirmektedir. Kadınların baş örtülerini çıkararak gerçekleştirdiği bu eylemlere karşı devlet ciddi yaptırımlarda bulunmaktadır. Fakat eyleme katılımın sayısı her geçen gün artış göstermektedir. Uygulanan bu politika neticesinde birçok kadının da ülke dışında yaşadığı bilinmektedir.

2.5. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ-EŞİTSİZLİĞİ BAKIMINDAN DÜNYA'DA ve İRAN'DA KADIN

Araştırma bulgularının yer aldığı üçüncü bölümde görüleceği üzere, İranlı kadınların İran'da ve Türkiye'de kadın olmaya dair deneyimleri ilkinin olumsuzlanmasına, ikincisinin genellikle olumlanmasına dayalı veriler içermektedir. Araştırma kapsamında görüşme yapılan kadın katılımcılardan elde edilen verilere görece nesnel göstergelerle çerçeve sunabilmek için aşağıda İran ve Türkiye'nin de yer aldığı uluslararası toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksine yer verilmiştir.

Tablo-1 Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi										
		Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi		Anne ölüm oranı	Ergen doğum oranı	Parlamentodak i koltukların paylaşımı	En az orta öğretime sahip nüfus		İşgücü katılım oranı	
		Değer	Sıra	(her 100.000 canlı doğumdak i ölümler)	(15-19 yaş, 1.000 kadın başına doğum)	Kadınların yüzdesi	(% 25 yaş ve üstü)		(% 15 yaş ve üstü)	
							Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
İGE SIRALAMASI		2021	2021	2017	2021	2021	2021	2021	2021	2021
Çok yüksek insani gelişme										
1	İsviçre	0.018	3	5	2.2	39.8	96.9	97.5	61.7	72.7
2	Norveç	0.016	2	2	2.3	45.0	99.1	99.3	60.3	72.0
3	İzlanda	0.043	8	4	5.4	47.6	99.8	99.7	61.7	70.5
7	İsveç	0.023	4	4	3.3	47.0	91.8	92.2	61.7	68.0
9	Almanya	0.073	19	7	7.5	34.8	96.1 ^c	96.5	56.8	66.0
18	Birleşik Krallık	0.098	27	7	10.5	31.1	99.8	99.8	58.0	67.1
19	Japonya	0.083	22	5	2.9	14.2	95.9	92.7	53.3	71.0
21	ABD	0.179	44	19	16.0	27.0	96.5	96.4	55.2	66.4
28	Fransa	0.083	22	8	9.5	37.8	83.5	87.9	51.9	59.7
30	İtalya	0.056	13	2	4.0	35.3	78.6	86.1	39.9	57.6

33	Yunanistan	0.119	32	3	8.5	21.7	69.9	77.8	43.3	58.1
48	Türkiye	0.272	65	17	16.9	17.3	56.3	75.9	31.8	69.4
52	Rusya	0.203	50	17	15.0	16.5	92.8	95.9	54.5	69.7
Yüksek insani gelişme										
68	Bulgaristan	0.210	52	10	38.6	23.8	94.9	96.5	49.1	62.6
76	İran (İslam Cumhuriyeti)	0.459	115	16	30.2	5.6	71.6	76.0	14.4	68.1
77	Ukrayna	0.200	49	19	15.6	20.8	96.2	95.8	48.1	63.6
79	Çin	0.192	48	29	11.0	24.9	78.3	85.4	61.6	74.3
85	Ermenistan	0.216	53	26	18.5	33.6	96.0	97.1	42.7	63.0
87	Brezilya	0.390	94	60	45.2	14.8	62.4	59.1	49.1	68.2
91	Azerbaycan	0.294	70	26	40.1	18.2	93.6	97.6	60.4	67.3
97	Mısır	0.443	109	37	44.8	22.9	81.6	76.6	15.4	67.1
Orta insani gelişme										
121	Irak	0.558	145	79	62.2	28.9	42.0	52.9	11.1	71.8
129	Bangladeş	0.530	131	173	75.5	20.9	50.6	58.5	34.9	78.8
132	Hindistan	0.490	122	133 ⁿ	17.2	13.4	41.8	53.8	19.2	70.1
152	Kenya	0.506	128	342	64.2	23.2	31.1	37.7	71.0	75.6
Düşük insani gelişme										
161	Pakistan	0.534	135	140	42.3	19.9	22.1	28.7	20.7	78.1
163	Nijerya	0.680	168	917	101.7	4.5	40.4	55.3	47.9	59.6
174	Gambiya	0.611	153	597	63.2	8.6	29.9	43.2	48.9	66.3
180	Afganistan	0.678	167	638	82.6	27.2	6.4	14.9	14.8	66.5
Dünya		0.465	-	225	42.5	25.9	64.2	70.3	46.2	71.7

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Raporu'nun içinde yer alan Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi; anne ölüm oranı (her 100.000 canlı doğum için ölüm sayısı), ergen doğum oranı (15-19 yaş aralığındaki her 1.000 kadın başına düşen doğum sayısı), parlamentodaki koltukların farklı cinsiyetlerce paylaşım oranı, en az orta öğretime sahip nüfusun (25 yaş ve üstü) ve işgücü katılım oranının (15 yaş ve üstü) cinsiyetler arası farklılaşan dağılımı gibi parametreler kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu

hesaplama toplamda 191 ülke üzerinde gerçekleştirilmiştir. Tablodaki ülkeler, İnsani Gelişim İndeksi'ne göre en gelişmişten, en az gelişmişe göre sıralanmaktadır.

Tablonun en altında bulunan Dünya satırı, tüm ülkelerin ilgili değerleri kullanılarak hesaplanmıştır ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin parametrelerin dünyadaki ortalamasını belirtmektedir.

Tabloda da belirtildiği üzere, Birleşmiş Milletler'in belirlediği 4 temel insani gelişim indeksi bulunmaktadır: Çok yüksek insani gelişime, yüksek insani gelişme, orta insani gelişme ve düşük insani gelişme.

Türkiye İnsani Gelişim İndeksinde 48. sırada ve çok yüksek insani gelişme kategorisinde yer almaktadır. İran ise İnsani Gelişim İndeksine göre 76. sırada ve yüksek gelişme kategorisindedir.

Türkiye'nin ilgili değeri 0.272, İran'ın değeri ise 0.459 olarak hesaplanmıştır. Dünya ortalaması ilgili değer için 0.465 olarak hesaplanmıştır ve iki ülke de toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında dünya ortalamasından daha avantajlı durumdadır.

İki ülke arasında anne ölüm oranı açısından büyük bir farklılık bulunmamakla birlikte, İran; ergen doğum oranları (%16.9- %30.2), parlamentodaki kadın parlamenter oranları (%17.3 - %5.6) ve işgücüne kadın katılım oranları (%31.8 - %14.4) açısından Türkiye'ye kıyasla dezavantajlı konumdadır.

İran, en az orta öğretime sahip kadın nüfusu bağlamında ise Türkiye'den daha avantajlı oranlara sahiptir (%56.3- %71.6).

Bu bilgiler ile görüldüğü üzere Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi bağlamında incelendiğinde Türkiye, Dünya ülkeleri arasında 65., İran ise 115. sırada yer almaktadır. Bunun üzerinden bir kıyaslama gerçekleştirildiğinde İranlı kadınların Türkiye'ye göç etmesi, İran'daki konumlarını terk etmeleri anlaşılabilir. Özellikle ülkelerinden hakları ve özgürlükleri için ayrılan kadınlar için bu önemli bir yere sahiptir. Fakat diğer ülkeler ile kıyaslandığında Türkiye'nin konumu da pek parlak gözükmemektedir. Listede 65. sırada yer alan Türkiye bu araştırmada görüşme yapılan İranlı kadınların bir kısmı tarafından transit ülke olarak görülmektedir. İranlı kadınlar, cinsiyet eşitsizliğinin daha az olduğunu düşündükleri Avrupa ülkelerine geçiş için ülkelere komşu olan Türkiye'den faydalanarak Batı ülkelerine geçiş yapmaya çalışmaktadırlar.

2.6. KÜLTÜREL FEMİNİZM PRESPEKTİFİNDEN İRAN'DA KADIN HAREKETLERİ

Kültürel feminizm 19. yy feminist teorisi olup diğer feminist akımlarla eşit derecede öneme sahiptir. Kültürel feminizm görüşünü savunan feminist gruplar, Donovan'ın da (1997: 73) belirttiği gibi, kültürel feministler;

“Siyasal değişime odaklanmaktansa daha geniş bir kültürel dönüşümü ararlar. Eleştirel düşünme ve kendini geliştirmenin önemini kabul etmeye devam ederken, hayatın akıldışı, sezgisel ve genellikle kolektif yönü üzerinde dururlar. Kadınlarla erkekler arasındaki benzerlikleri vurgulamak yerine, genellikle kadınlık niteliklerinin kişisel kuvvet, gurur ve kamusal yenilenme kaynağı olarak kabul ettikleri farklılıkları üzerinde dururlar.”

Kültürel feministler kültürel dönüşüme odaklanırlar. Eleştirel düşünmenin ve kadının kendisini geliştirmesinin önemini vurgulayarak, kadınların kadınlık niteliklerini kişisel kuvvet, gurur ve kamusal yenilenme kaynağı olarak görürler. Kültürel feminizmin temelinde anaerkil bakış açısı yatar. Kadın doğasını öne çıkarır ve kadınların barışsever, şiddetsiz, işbirliğine yatkın bir doğaları olduğunu vurgular. Teori çözüm olarak kadınların bu barışçıl doğasının kamusal alana yayılması ile gerçekleşeceğini varsayar. Bu anaerkil bakış açısı, antropologların araştırmalarına göre milattan önceki dönemin anaerkil düzenine dayanmaktadır.

Kültürel feminizm Charlotte Perkins Gilman'ın romanı olan “Kadınlar Ülkesi” kitabında ütopya olarak tasvir edilmiştir. Bununla birlikte asıl kültürel feminist geleneği başlatan kitap; Margaret Fuller'in “Woman's in the Nineteenth Century” kitabıdır. Burada bilginin duygusal, sezgisel yönü üzerine vurgular yapılmıştır. Organik dünya görüşü savunulmuştur. Fuller kitabında kadınların özgüvenlerini geliştirmek zorunda olduklarını söyler. Bununla birlikte kadınların doğdukları andan itibaren içinden geldikleri gibi davranmadıklarını, buna karşılık dış dünyadan gelen diktatörce baskılar ile yetiştirildiklerine kitabında yer verir. Bu durum karşısında yapılması gerekeni şu şekilde açıklamaktadır: “Özbelirlenim kadının tek başına ayakta durmasını sağlar” (Donovan, 1997: 77). Özbelirlenim kadınların yalnız bireyler olarak kendilerini

geliştirmelerini ve çekilmelerini kendi özgürlüklerine sahip olmalarını kapsamaz. Aynı zamanda tüm kadınların olarak kim olduklarını hatırlamaları gerekmektedir. Donovan (1997: 78) bu durumu şu şekilde özetlemektedir: “Şu anda kadınların en iyi yardımcılarının birbirleri olduğuna inanıyorum. Kültürel feminist düşünürler kadınların birlikte olmalarını ve birbirlerine destek olmaları gerektiğini belirtirken şunu da göz önüne almışlardır: kadınların her birinin ayrı bir karakterleri vardır. Kendi zeka ve güçlerini farkettilerinde birlik olacaklarını, erkek gibi olmak istemeyeceklerini söyler. Kadınların kendi işlerine çekilip kendilerini eleştirdiklerinde ve güçlendirdiklerinde her şeyin değişeceğini, içe çekildikleri halden çıkıp dış dünyadaki kötülükleri doğaları ile değiştireceğini söyler.”

Önemli bir nokta da Fuller’e göre kadınların özel yeteneği olan ve erkeklerde bulunmayan elektriksel doğasıdır. Kadınlarda, erkeklerde olmayan elektriksel bir yoğunluk bulunmaktadır. Fakat kadınları ilk andan itibaren özel alana sürükleyen dış güçler ve ona yüklenen sorumluluklar bu elektriksel doğanın ortaya çıkmasını engellemektedir.

Teori aynı zamanda kadınların sezgisel güçlerini de yoğunlukla vurgulamaktadır. Kadınların sezgisel güçlerinin daha hızlı ve doğru olduğu varsayımını öne sürmektedir. Hayatta olan doğayı, insanı vb. tüm bağları, muhakeme yeteneği kadınlarda erkeklere göre daha fazladır. Erkekler kadınların farkedebildikleri bağları göremedikleri için bunlara inanmaz ve alay konusu haline getirirler.

Kültürel feministlerin bir değerlendirmesi de alkol, uyuşturucu gibi maddelerin kullanımının öze karşı şiddet olduğu yorumudur. Bununla birlikte doğaya karşı suçu da kapsayan bu görüş hayvanlara uygulanan zulme de karşı gelmektedir. Özellikle hayvan şiddetine ve hayvansal gıda tüketilmesine karşı durmuşlar, vejetareyen beslenmeyi uygun görmüşlerdir. “Bu durum aşkın ve barışın hükümlerinin kurulması anlamına gelir (Donovan, 1997: 80-81)”.

Stanton yaptığı çalışmalar ile kültürel feminizmi geliştirmiştir. Stanton önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Kadınlar gelenekler, toplumsal düzenlemeler ve en önemlisi din ile çevrelenmiştir. Stanton yaptığı çalışmalarda kadının Hristiyanlık ile gelen farklı bir konumunun olduğunu belirtmiştir. Yaptığı eleştirileri 1895 ve 1898’de yazdığı Woman’s Bible adlı kitabında toplamıştır. Bu Stanton bu kitabı ile “Doğal haklar öğretisinin nasıl radikal amaçlar uğruna kullanılabileceğini

anlatmaktadır (Donovan, 1997: 83).” Bununla birlikte Hristiyanlığın temelini oluşturan 10 Emri de yaptığı araştırmalar neticesinde reddetmektedir. Sonuç olarak Hristiyanlığın kadını doğal haklarından alıkoyduğunu açıklar. İncili temel alanların antifeministler ve ataerkil zihniyet olduğunu söyler. Kadının statüsünü değiştirmek için hedef olarak dini ve toplumsal normları gösterir. Kadınların tanrı tarafından belirlenen alandan çıkması gerektiğini söyler. Kadın, “Doğadan ilham aldığında kendi varoluşuna ilişkin ipuçlarına ulaşacak ve tarif edilenden bağımsız biçimde biricik benliğini bizzat kendisi inşa edecektir (Güneş, 2018: 147)”.

“Stanton ilahi varlığın androjen olduğunu iddia eder” (Donovan, 1997: 85). Tarihte varolan yaradılış hikayesine atıf yapar. Havva’nın Adem’in kaburgasından geldiği yaygın görüş ona göre gerçeği yansıtmamaktadır. Asıl olan kadın ve erkeğin birbirini eşitleyip, dünya üzerinde dengeyi sağladığı gerçeğidir. Stanton’ın önemli bir önermesi de şudur; Stanton yy’larca süren anaerkil dönemden ataerkil döneme geçildiğini açıklamaktadır. Ataerkil dönemden sonra ise gelecek dönemin amfiarki dönem olacağını öne sürmüştür.

Charlootte Perkins Gilman, I. dalga feminist akımın içerisinde gelir ve kültürel feminizme katkılar sağlar. Gilman, annelik duygusna vurgu yapar. Bu duygunun toplumu bir arada tutan bir güç olduğu iddiasındadır. İlerlemeci ve kooperatif bir toplum yapısı için kadınlara ve bu güce ihtiyaç vardır. Çünkü kadınlar; yıkmak yerine yapıcı, harcama yerine üretme, olanı koruma gibi konularda başarılılardır. Kadın hareketleri Gilman’a göre toplumsal gelişmeyi gösteren önemli bir unsurdur. Ortaya çıkan hareketler kadınların birbirlerine olan duygudaşlığına dayanır. Gilman; varolan kültürün kadını yoksaydığını da belirtmiştir. Edebiyat örneğinden giden Gilman, kültürün eril tahakküm altında olduğunu ve kendini anlattığını belirtir. Buna ek olarak ev içi örgütlenmelere işaret eder. Ev içi örgütlenmelere bakıldığında bunların eril olduğu görülür. Aile ilişkileri her açıdan eril durumlar barındırır. Erkek evin reisi olarak görülür. Gilman’ın çözümü ev içerisinde başlayarak radikal değişimler yaratmaktır. Erkeklerin evde bulunması ile ev içi alan zenginleşirken, kadının kamusal alanda bulunması ile devlet zenginleşir. Kadınların doğası olan barışseverlik ve yapıcılığın getirisi, yani dişil perspektifin dine yansıtılması gerekmektedir. Kadının doğası barışseverlikten geçmektedir. Ataerkil düzende ise tiranlık, savaş, hastalık boy göstermektedir. Gilman kültürel femisint düşüncelerini Herland’da toplayarak bir ütopya oluşturur. Kadınların işbirliği ile varolduğu, üremenin partenogenez ile gerçekleştiği bir düzen kurulmuştur.

“Kadının, aklıyla bedeni arasında uçurumlar yaratarak kadın bedenini, dezavantajlı bir hale getirip, onu nesneleştirmiş ve eril dünyanın çizdiği sınırlılıklar içine mahkûm etmiştir” (Kaylı, 2009: 63). Bu mahkumiyetten kurtarılarak kadınlar yapıcı toplumsal çıkarları sağlamalıdır. Kadınların annelik duygusu (Çocuk koruma vb.) yapıcı ve üretici olmasından kaynaklı medeniyetin ilk taşlarını oluşturur. Hayvanların evcilleştirilmesi, çocukların bakımı, erken tarım gibi örnekler kadınların ellerinden çıkmıştır. Bunlar kadınların varoluşsal yetenekleridir. Kültürel feministler burada devreye girerek çocuk bakımı, ev içi emek gibi sorumlulukların bir hizmete dönüştürülmesini savunurlar. Çünkü bu düzende kadınlar ev içi hizmetkar konumdadır. Aile içi değişim şarttır. Kadın kamusal alana dahil olarak doğasını hatırlamalıdır. Kendi potansiyelinin farkında varmalı, omzuna binen hizmet yükünden kurtulmalı böylelikle sevgi ve huzuru kazanmalıdır. Amaç aileyi ortadan kaldırmak değil; kadının özgür, saygınlığını kazandığı bir alan yaratmaktır.

Batılı akademik çevre ve feministler Ortadoğu’daki kadın sorununa özellikle de hicap konusuna oryantalist bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. “Batı feminizminin üçüncü dünyalı eleştiricileri kadınların ezilmesinin doğasına ve nedenlerine ilişkin açıklamaların yeniden gözden geçirilmesini istemişleridir” (Ramazanoğlu, 1998: 190) Bu durum İran gibi müslüman ülkelerdeki kadınların gerçek sorunlarını yansıtmamak ile birlikte, sorunlara önerilebilecek çözümleri de etkilemektedir. Walters çalışmasında (2005: 179) Batılı feministlerin insan hakları kavramını yoğun olarak kullanırken İran’daki kültürü ve gelenekleri göz ardı ettiğini belirtmiştir. Ortadoğu’daki Müslüman ülkelerdeki kadın sorunu Batılı bir gözle değerlendirilemez. Çünkü bu toplumların kendilerine ait sorunları, kültürel farklılıkları, kendilerine özgü gelenekleri ve en önemlisi talepleri bulunmaktadır. Bu farklılığın getirdiği taleplere örnek olarak Lazreg’in araştırması (2010: 97) örnek gösterilebilir. Lazreg çalışmasında öncelikle hiçbir devletin, erkeğin bir kadına ne giyeceği konusunda, giysinin ebatları konusunda hüküm veremeyeceğini belirtir. Ama bu durumu açıklamaya da devam eder. “Ortadoğu toplumlarındaki egemenlik, direnç ve protesto tarihinde tesettür siyasi ideolojilerin dramatikleştirilmesi için kalıcı bir simge ve verimli bir topraktır” (Lazreg, 2010: 97). Bu şurada karşımıza çıkar: İran’da Şah’a karşı ayaklanmalarda daha önceki bölümlerde de açıklandığı üzere kadınların hicapa girmesi bir eylem şekli olarak karşımıza çıkmıştır. Burada tartışılan Batılı feministlerin öne sürdüğü kadın bedeninin maskelenmesi değil, siyasi bir amaç uğruna gösterilen bir tür tepkidir. Humeyni taraftarları ve Şah karşıtları bir protesto biçimi olarak bu yolu

benimsemiştir. Bir başka örnek ise Halkın Mücahitleri Örgütü'nde görülmektedir. İran- Irak Savaşı'nın gündemde olduğu dönemde örgüt Irak'a karşı Ulusal Kurtuluş Ordusunu kurmuştur. Burada savaşa katılan erkeklerin yanı sıra kadınlarda ön saflarda yer almış ve açık kırmızı baş örtüleri takmışlardır. Burada da görüldüğü üzere baş örtüsü Batılı feministlerin belirttiğinden farklı rollerde karşımıza çıkmaktadır.

Önemli bir nokta da sınıf farklılıklarının bulunduğu İran'da köy ve kentte yaşayan kadınlar arasında bile farklılıkların mevcut olduğu ve bu durumu diğer teorilerin kapsamadığı gerçeğidir. İran'da köy hayatı yaşayan bir kadının hayatı ile şehirde yaşayan bir kadının hayat sorunları farklılık göstermektedir. Hatta öyle ki farklı şehirlerde yaşayan kadınların hakları arasında bile uygulanış şekli bakımından farklılık görmek mümkündür. Bir takım feminist gruplar bu durumla ilgili İran'daki işleyişi İslam dışı olmakla itham etmektedir. Walters çalışmasında (2005: 179) bu durumu özetlemiştir: "Erkeklerin çıkarına ön yargılı olunmasını sağlayan tek şey sonradan getirilen yorumlardır." Burada feministler İslam'ın aslında kadın haklarını koruduğunu belirtmiş, sonradan getirilen özellikle de erkeklerin getirdiği yorumların işleyişi değiştirdiğini belirtmişlerdir. İran'da uygulanan şariat bunun en iyi örneğidir yorumunda bulunmuşlardır.

Tüm bunlar ile birlikte İran'lı kadınların çözüm arayışları mevcuttur. Batılı tarzda olmayan çözümü kendi yaşanmışlıkları içerisinde arayan İran'lı kadınlar, Kandiyoti'nin deyimi ile ataerki ile pazarlıklarını sürdürmektedir.

"Kadınların stratejilerinin ve başa çıkma mekanizmalarının sistematik analizi onların kültürel, sınıfa özgü ve geçici sorumlulukları içerisinde ataerki sistemin doğasının kavranmasına ve kadınların ve erkeklerin kaynaklar, haklar ve sorumluluklar üzerinden nasıl direndikleri, uzlaştıkları, uyum sağladıkları ve çatıştıklarını açıklamak konusunda yardımcı olabilir." (Kandiyoti, 2012: 267)

Çözüm için Ortadoğu'yu konu alan feminist stratejiler geliştirilmelidir. "Kadınların özgürleşme politikalarının kültürel olarak yerel mi yoksa genel mi olduğu sorusu henüz yanıtsızdır" (Ramazanoğlu, 1998: 191). Kadın sorunu ancak kültür göz önüne alınarak özel mücadele yöntemleri belirlenerek gelişebilmektedir.

Kültürel feminizm bu açılardan değerlendirildiğinde İran'daki toplumsal olayları kapsayıcı bir yön taşımaktadır. İran'da görülen din temelli uygulamalar kadınları yakından etkilemektedir. Kadınların kamusal alandan uzak tutuluşu, ev içi alanla sınırlandırılması, ev içi hizmetlerde hizmetkar görevi görüşü din temeline dayanmaktadır. Uygulamada olan tüm yasalar dini temellere dayanmaktadır.

Kadınların birlik olduğu, kız kardeşlik şiarıyla dayanışmada bulunduğu İran kadın hareketlerinde görülmektedir. Doğası gereği barıştan yana olan kadınların kamusal alanda daha yoğun var olması İran’da büyük değişimlerin yolu olacaktır. Bu nedenle İran’da yaşanacak olası bir kültürel değişim, barışçıl bir ortamında güvencesi olacaktır.

İran tarihinde görülen otoriter rejimlerin varlığı, İran’daki toplumunun hak temelli örgütlenmelerde bulunmadığı anlamını taşımamaktadır. Uygulanan baskılar; halkların farklı yollar keşfetmesine ve bu şekilde örgütlenmelerine kanallı olmalarına neden olmuştur. Farklı açıklıklardan yol bulan toplumun belli dönemlerde kazanımları olduğu da görülmektedir. Bu kazanımlar ve sivil itaatsizlikler her toplumun kendi özelinde değerlendirilmelidir. “Otoriter şekilde yönetilen toplumlarda sivil toplumun varlığı, demokratik toplumlar için alışlagelen ölçütlerle ölçülemez” (Wedel, 1997: 163). İslam Cumhuriyeti’nin kuruluşu öncesi dönemde; baba Şah ve oğul Şah’ın hakimiyet alanı daraldığında belli uygulamalarda bulunarak baskıcı bir rejim oluşturdıkları görülmektedir. Bu durum kadınlar açısından daha ağır şekillerde hissedilmiş ve buna maruz kalan kadınların sesleri dönem içerisinde duyulmaya başlanmıştır.

İran’da kadın hareketlerinin gelişimi 100 yıllık bir süreç incelendiğinde görülmektedir. 1905 Meşrutiyet Dönemi ile kadınların belli talepleri gün yüzüne çıkmıştır. Burada bahsedilen haklar dönemin getirdiği şartlar ile belirlenen evlilik ve eğitim konularıdır. Kadınlar taleplerini dile getirmek adına bu dönemde belli dergiler etrafında toplanarak düşüncelerini yayınlamışlardır. Tütün Protestoları döneminde farklı eylem şekilleri uygulayan kadınlar, 1895’te yaşanan gıda kıtlığına karşı da tepkilerini göstermişlerdir. Bu olaylarda kadınların talep ettikleri haklar; kadın özelinde haklar olmamakla birlikte, insan olmaktan kaynaklı ihtiyaçlara erişememekten kaynaklı verilen tepkilerdir. Bu durumun bir benzeri de 1979 sürecine giden dönemde yaşanmıştır. Fakat Tebriz Kadın Ayaklanması olarak geçecek direnişin bir kadın tarafından, Zeynep Bacı aracılığı ile başlatıldığı bilinmelidir.

1900’lerin başında başlayan yayıncılık faaliyetleri, ilerleyen zamanlarda kurulan kadın dernekleri ile de desteklenmiştir. Tandoğan çalışmasında (2021: 209) dönemde kurulan kadın derneklerine örnekler vermiştir. Bu derneklerden bazıları; Kadınların Hürriyeti Derneği, Gizli Kadınlar Birliği, Yurtsever Kadınlar Derneği, Yahudi Kadınlar Derneği vb. olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman zaman toplum içerisindeki muhafazakar kesim tarafından türlü saldırılara maruz kalan kadın

dernekleri, faaliyetlerini gizli yürütmüşler; farklı materyaller ile de direnişlerini sergilemişlerdir. Kadınların bulundukları dernekler farklı görüşleri de içlerinde barındırmışlardır. Özellikle Rıza Şah'ın çarşafı yasaklaması ile birlikte fikir ayrılıkları net bir şekilde görülmüştür. Bazı kadın grupları bu yeni düzen karşısında İslami değerleri savunarak tepki göstermekle birlikte, bazı gruplarda örtünmeyi geri kalmışlık olarak nitelendirmiş ve modernleşme politikalarını desteklemişlerdir.

Kadınların kendi çabaları ile var ettikleri derneklerin yanı sıra önemli bir gelişme 1966 yılında yaşanmıştır. Bu tarihte ilk kez devlet desteği ile bir kadın örgütü kurulmuştur. Kurulan İran Kadın Örgütü kadın hakları üzerindeki faaliyetlerine devam etmiştir. Temel aldığı konular; kadın sağlığı, doğum kontrolü, kadınların meslek edinmeleri üzerine yoğunlaşmaktadır.

Muhammed Rıza Şah dönemi, babasının baskıcı politikalarından sonra özgürlükçü bir ortam olarak görülmüştür. Durumdan kadın dernekleri ve örgütleri de yararlanarak faaliyetlerine güç katmışlardır. İran tarihinde önemli bir yere sahip olan Tudeh Partisi de inandığı ideoloji temelinde kadın hakları konusuna eğilen ilk parti olma özelliğini taşımaktadır. Tudeh Partisi 1979 devrimine giden süreçte de kadın kollarını aktif kullanan bir yapıya sahiptir. Daha sonrasında Liberal İran Partisi içerisinde bir kadın oluşturmuş, sonrasında kadınlar haklardan yararlanarak kendi partilerini bile kurmuşlardır.

İslam Devrimi'ne kadar gelen süreçte birçok kadın derneği, partisi ve faaliyeti görülsede İran kültürel yapısı gereği ve algılanan İslami değerler gereği kadın erkek arasında bir eşitlik sağlandığı gözlenmemektedir. Belli haklar bağlamında kadınlar kazanım elde etmiş olmakla birlikte bir hukuki ya da toplumsal bir eşitlikten söz etmek mümkün değildir.

Devrim öncesi dönemde toplumun yaşadığı kaotik ortam boyunca kadınlar her sürece dahil olarak aktif rol oynamışlardır. Humeyni'nin söylemlerini destekleyen kadın grupları ile birlikte, bu durumu desteklemeyen, sosyalist ideolojide olan kadın gruplarını birleştiren ortak nokta Şah'a karşı olan duruşları olmuştur. Özellikle milliyetçi duygular bu konuda etkili olmuştur. Şah'ın İngiltere ile kurduğu yakınlık karşısında kadınlar bu duygu ile hareket etmiştir. Buradaki amaç kadın haklarından öte ulusal talepleri barındırmaktadır. Kadınlar Şah'a karşı gösterecekleri tepkilerde Humeyni'nin söylemlerini temel almışlardır. Bunun bir örneği kadınların Şah'a karşı örtünerek tepkilerini göstermeleri ve yürüyüşlere katılmalarıdır. Önceliklerini milli çıkarlara veren kadınlar bunu uygularken kendi haklarının elinden alınacağını ön

görememiştir. Devrimin gerçekleşmesi ile birlikte kadınlar vaad edilen gerçekliğe ulaşamamış, oldukları mevcut konumlarından da geriye gitmişlerdir. İslam Devleti temel aldığı İslami ideoloji ile birlikte kadını ikincilleştiren bir konuma sabitlemiştir. Devrimin gerçekleşmesi ile birlikte yapılan ilk uygulamalar kadınlara yönelik çalışmalar olmuştur. 1967 tarihinde yürürlüğe giren Aile Koruma Yasası; kadınların belli haklarını koruma altına almaktaydı fakat devrim ile birlikte ile kaldırılan yasalardan biri oldu. Devrimin kadınlar üzerindeki en büyük yaptırımı ise kılık kıyafet üzerine olmuştur. Kadınların zorunlu çadora girmesi, devrimin ilk yıllarında çok sıkı yöntemler ile denetlenmiştir. Öyle ki Wedel çalışmasında (1997:186) 1979 ile 1992 yılları arasında Tahran’da 16.000 kadının eksik veya yanlış örtünmekten dolayı tutuklandığını belirtmiştir.

Peçe takma zorunluluğu, kadın hakimlerin görevden alınması, Aile Koruma Yasası’nın kaldırılması gibi yaptırımlara tepki olarak ilk karşı duruş 8 Mart Dünya Kadınlar gününde yaşanmıştır. Bu eyleme sadece kadınlar katılmamış, laik ve sol görüşlü birçok erkekte destek vermiştir. Devrimin kadınlar üzerinde baskı yarattığını ve buna karşı gelinmesini savunan kadınların yanı sıra devrimi destekleyerek ilk yıllarda faaliyetlere katılan kadın gruğları da mevcuttur. Devlet kendini destekleyen kadın vatandaşların dahil olabileceği devlet destekli dernekler kurma yoluna gitmiştir. Bu dernekler Batı kültürünü destekleyen eşitlikçi tüm talepleri reddederek, tam tersine bu gibi düşünceleri barındıran kadın derneklerinin önüne geçmeyi planlamıştır. Farklı iktidarlar döneminde zaman zaman kadın hakları açısından gelişmeler yaşandığı izlenimi yaratılsa da kadınlara yönelik bir özgürleştirme hareketi görülmemiştir. Kadınların bu düzene karşı bellik dönemlerde muhalif hareketler yaptıkları görülmüştür. Örneğin 2005 yılında cumhurbaşkanlığına aday olmanın ve spor müsabakalarını izlemelerinin önündeki engele karşı haziran ayında eylem gerçekleştirmişlerdir.

İran’da yaşayan kadınlar aktif bir şekilde direniş göstermektedir. Bu direnişin çıkış noktası örtünme zorunluluklarına karşıdır. Kadınlar örtü ya da başka bir giyim tarzı olsun, kimsenin zorlaması olmadan kendi kişisel tercihleri ile giymek için bir takım eylem biçimleri geliştirmişlerdir. Bu kampanyalardan birisi de Masih Alinejad’ın sembolü olduğu direniş biçimidir. Başörtüsüz bir fotoğrafını sosyal medyada paylaşan Alinejad, zamanla bu akımın öncüsü olmuştur. Ülkesinde birçok tepki ve tehdite maruz kalan Alinejad; “Benim kameram benim silahımdır” diyerek başlattığı bu direnişte birçok kadın tarafından destek almıştır. Örtünmeden fotoğraf

koyan kadınlar birçok baskıya, gözüaltına maruz kalmış buna karşı da saçlarını kazıtmışlardır.

İran’da yakın tarihte yaygınlık kazanan tartışma İslami feminizm üzerinedir. Kadın hareketleri arasında bahsi geçen İslami feminizm birçok tartışmaya konu olmakla birlikte; Başar (2020: 18) İran’da yayılan bu görüşü İslami yönetimin istemediği bir çocuk olarak nitelendirmektedir. Görüşün yaygınlığı yönetim tarafından rahatsız bulunmakla birlikte, iktidarda görev alan kadınlar tarafından da hoş karşılanmamaktadır. Fakat her görüşte bulunduğu gibi bu düşünce de İran içerisinde kendi destekçilerini bulmuştur. Özellikle aydın kesim İslami Feminizm üzerine tartışmalarını yürütmektedir.

İran’daki kadın direnişine yön veren ve bugün de devam eden önemli bir hareket olarak Beyaz Çarşamba örneği karşımıza çıkmaktadır. Devrimden sonra kadın hareketlerinin en ses getireni olarak bilinen bu eylem biçimi yakın bir tarih olan 2017’de İranlı Vida Movahed tarafından ortaya çıkmıştır. İran’ın işlek bir caddesinde başörtüsünü bir sopaya bağlayarak sallayan Movahed, birçok kadının da desteğini almıştır. Birçok kadın bu eylem biçimini farklı bölgelerde denemiş ve sosyal mecralar üzerinden de bunun yayını yapmıştır. Masih Alinejad’ın kampanyası ile de birleşen bu gösteriler kadınlar için yeni bir umut ışığı olmakla birlikte İslami hükümet tarafından da baskıya uğramıştır. Hükümet önleyici tedbirler almakta gecikmemiştir. İran’da kadın hareketi güçlenerek devam ederken Alinejad’ın çağrısı ile bir başka direniş yöntemi de oluşturulmuştur. Tüm kadın hak arayışı eylemlerini kapsayan “Beyaz Çarşamba” hareketi ismini bu şekilde almıştır. Alinejad kadınlara örtünme ve kadınlara uygulanan baskılara karşı her Çarşamba, beyaz giymeleri ve beyaz örtüler takmaları şeklinde çağrıda bulunmuştur. Çok kısa süre içerisinde internet üzerinde birçok paylaşıma konu olan Beyaz Çarşamba, yoğun ilgi görmüş ve kadınların desteğini kazanmıştır.

1979 tarihi ile her alanda büyük değişim geçiren İran, günümüzde İslam Cumhuriyeti tarihinin en büyük ayaklanmalarından birini yaşamaktadır. 14 Eylül 2022’de İranlı kürt bir kadın olan Meshe Emmini’nin kılık-kıyafetinin İslami kurallara uymaması nedeniyle ahlak polisi tarafından önce gözüaltına alınması daha sonra da ölü olarak bulunması üzerine halk sokaklara dökülmüştür. Halkın yaşadığı ağır hak ihlallerinin bir patlaması olan bu ayaklanmada kadınlar ön saflarda yer almışlar, Meshe Emmini’de bu direnişin bir sembolü olmuştur. İslami kurallara uygun giyim kurallarına karşı başlayan protestolar, zamanla hükümetin her alanda uyguladığı baskıcı

politikalara yönelmiştir. Kadınların öncülüğünde devam eden gösterde kadınlar, sokaklarda başörtülerini çıkarmış ve ateşe vermiştir. Sosyal medyayı da aktif kullanan kadınlara dünyanın birçok yerinden de yoğun destek gelmiş, kadınlar saçlarını keserek İran'daki kız kardeşlerini desteklediklerini göstermişlerdir. İran sokaklarındaki kadınlar duvarlara İran dini lideri Hamaney'i ve İslam Cumhuriyetini hedef alan yazılar yazmakta, resimler yapmaktadır. Liselerde ve üniversitelerde gençler başörtülerini çıkarmaktadır.

Protestoların önemli bir özelliği her kesimden, etnik gruptan ve sınıftan eylemcileri içinde barındırması olmuştur. Yalnızca kadınların değil erkeklerin de aktif katılım sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte kadınların başlattığı bu ayaklanma zamanla sadece kılık-kıyafet sorunu olmaktan çıkarak; ekonomik, siyasal baskılara karşı da yönelmiştir. Protestoların sonucunda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Kadınlar, eylemler süresince bir takım yasal olmayan şekilde baş örtülerini çıkarsalar da, Ahlak Polisi sözcüsü Ali Khanmohammadi 'nin BBC'deki (04.11.2022) "Başörtünün çıkarılması hala yasalara aykırı" açıklamasına göre halen yasal bir kazanım elde etmedikleri görülmektedir. Protestolar bölgesel olarak 2023 Şubat ayı itibariyle devam etmektedir. Tüm bunların sonucunda hak temelli kazanımlar edebilecekler mi ilerleyen süreçte görülecektir. Protestolar süresince yüzlerce kişi ölmüş, yaralanmıştır. Bir kısmı ise İran İslam Cumhuriyeti tarafından idam edilmiştir. Halk insani haklar temelinde başlattığı direnişe, farklı ideolojik yaklaşımları da içerisine alarak devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANİSADA YAŞAYAN İRANLI KADINLAR: ARAŞTIRMA BULGULARI ve BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. ARAŞTIRMA HAKKINDA

3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı Manisa’da yaşayan İranlı kadınların İran’dan Türkiye’ye göç etmelerindeki nedenlerin hak ve özgürlük bağlamında analiz edilmesidir. İran’dan Manisa’ya göç eden kadınların hak ve özgürlük anlayışlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Kendi ülkelerinin toplumsal özelliklerine bağlı olarak farklı kültürel deneyimleri olan İranlı kadınların hak ve özgürlük anlayışlarının, beklentilerinin İran’da ve Türkiye’de nasıl farklılaştığı ya da benzeştiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

2014-2018 yılları arasında Türkiye’deki İranlı göçmen sayısı yaklaşık 4 katına ulaşmıştır. 2018 yılında Türkiye’ye gelen 176.355 göçmenin 2773’ü İranlı sığınmacılardan ve şartlı mültecilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda İranlı kadın sığınmacıların ve şartlı mültecilerin yoğun yaşadığı Manisa ilinin böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyduğu düşünülmüştür. Öte yandan kullanılmış olan derinlemesine görüşme tekniği ile araştırmacı ve katılımcı arasındaki güvenilirlik artırılarak ayrıntılı bilgiye ulaşılmıştır. Çalışma, İranlı kadınlara devrim sonrası nasıl bir hayat kurgulandığı, kadınların beklentilerini neden karşıladığı/karşılayamadığı ve Türkiye’deki hayatını hangi imkân ve kısıtlılıklar içerisinde yaşadığını anlamak anlamında önem taşımaktadır. İranlı kadınların yoğun olarak ikamet ettiği Manisa ilindeki entegrasyonun sağlanması ve olabilecek sorunların aşılması açısından çalışma özgün değer taşımaktadır.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde çalışmaların genellikle siyaset bilimi temelinde ele alındığı ve kadın özelinde çalışmaların ise göç odaklı olduğu görülmektedir. Kadınlık deneyimlerine yer veren çalışma literatürde yer almamaktadır; bu araştırmanın literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda toplumsal anlamda yurt içi ve yurt dışı göç alan Manisa ilinde toplumsal bütünleşmenin sağlanması açısından önemli olduğu

düşünülmektedir. Manisa’da yaşayan İranlı sığınmacı ve şartlı mülteci kadınların toplumsal düzeyde yaşadıkları avantaj ve dezavantajlar değerlendirilerek hak ve özgürlük beklentileri belirlenmiş ve şu anda içinde bulundukları Türk toplumunun kadınları ile aralarındaki bağ ve farklılıklara ulaşarak olası çözüm önerileri geliştirmek hedeflenmiştir. Böylece farklı toplumlardaki kadın hakları mücadelelerinin ortak bir hedefe yönelmelerinin sağlanması bakımından önem taşımaktadır ki, “*ortak hedeften*” kasıt kadın haklarının bir insan hakkı olarak evrensel ilkeler doğrultusunda tanımlanmasıdır.

3.1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma teorik ve saha araştırması olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Teorik kısmıyla ilgili olarak konuyla ilgili kitap, makale, tezler, raporlar incelenmiştir. Saha araştırması kısmında, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde derinlemesine görüşme tekniğiyle yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak 10 kadın katılımcıyla görüşme yapılmıştır.

“Bu keşif bir grup veya evreni çalışma, kolaylıkla ölçülemeyen değişkenleri belirleme veya susturulmuş sesleri duyma ihtiyacından dolayı gereklidir” (Creswell, 2016: 49). Bu nedenle araştırmada toplanan veriler; kişilerin doğal ortamlarında, yüz yüze bir şekilde toplanmış ve derinlemesine bilgi toplamak amacıyla nitel bir çalışma şeklinde yürütülmüştür. Bu araştırmada nicel verilerin ortaya koyabileceği genel çerçeveden öte; İranlı kadınların kadınlık deneyimlerine hâkim olabilmek için sorulan “neden” ve “nasıl” sorularına önem verilmiştir. Böylece sayısal bir formda tespit edilemeyecek, hesaplanamayacak olan derin tecrübelerin, katılımcıların iç dünyalarına dair bilgilerin, bireysel farklılıklar gibi değişkenlerin çalışmaya sağlayacağı zenginliğin ancak nitel bir araştırma ile mümkün olacağı düşünülmüştür.

Derinlemesine görüşme tekniği ile duygu, deneyim, yaşanmışlık temelindeki bilgilerin daha detaylı alınacağı düşüncesi temel alınmıştır. Kullanılacak görüşme formunun ilk bölümü; araştırmaya katılacak olan İranlı kadınların yaşı, eğitimi, gelir seviyesi, medeni durumu gibi demografik sorulardan oluşmaktadır. Görüşme formunun ikinci bölümünde ise katılımcının İran’daki yaşamı, Türkiye’ye gelme nedeni, göç etmelerinde hak ve özgürlük anlayışların etkileri, her iki ülkedeki kadınlık deneyimlerinin neler olduğu gibi yarı-yapılandırılmış sorulara cevaplar aranmıştır.

Görüşme öncesinde katılımcılar aydınlatılmış onam formu yoluyla araştırma hakkında açık şekilde bilgi verilmiştir. Görüşmelerde genel olarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır; ancak ses kaydına izin vermeyen bir katılımcının ifadeleri not tutma yoluyla görüşmeci tarafından kayıt altına alınmıştır. Daha sonra görüşmeler deşifre edilmiş ve tematik betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Analizde herhangi bir bilgisayar programı kullanılmamış, el ile değerlendirilmiştir.

3.1.3. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örneklemini Manisa merkez ilçelerde yaşayan İranlı kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcılar on sekiz yaş üstü reşit kadınlardır. Hayatlarının bir kısmını İran’da yaşayarak geçirmiş, İran vatandaşı kadınlar araştırma örneklemini oluşturmuştur. Bu kapsamda 10 İranlı kadın ile görüşülmüştür.

Nitel araştırma olması nedeniyle belli bir örneklem hesabına gidilmemiştir, belli bir doygunluğa erişinceye kadar görüşmelere devam edilmiştir. Verinin derinliği, veride doyum noktasına ulaşılması gibi belli ilkeler sahada örneklem büyüklüğünü belirlemiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016:124-125).

Araştırma örneklemini oluşturulurken görüşmecilere kartopu örneklem tekniği ile ulaşılmıştır. Bazı katılımcıların Türkçesi derinlemesine görüşme yapmaya izin verecek ölçüde yeterli olmadığı için tercüman aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu konuda İl Göç İdaresi çalışanları ile iletişime geçilerek Türkçe-Farsça bilen İranlı sığınmacılara erişim kolaylığı sağlanmıştır.

Görüşmelerin yüzyüze gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir. Bununla birlikte birkaç katılımcı yüzyüze görüşme için zamanlarının olmadığını belirterek Zoom uygulaması üzerinden görüşme talep etmiştir; talepleri doğrultusunda kendileiriyle online görüşme yapılmıştır.

3.1.4. Araştırmada Etik İlkeler

Çalışmada temel alınan etik ilkeler, bu araştırmaya dair Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 04.12.2019 tarihinde aldığı E.103052 sayılı etik kurul onayına dayanmaktadır. Bu kapsamda çalışma süresince gerçekleştirilen görüşmeler,

gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara aydınlatılmış onam formu onaylatılarak, görüşme hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Görüşmeler kamuya açık alanlarda gerçekleştirilmiş, görüşmenin seyrini değiştirecek alanlardan uzak durulmuştur. Görüşmelerde katılımcı ve araştırmacı dışında başka kimse bulunmamıştır. Görüşme öncesinde katılımcılara araştırmadan istedikleri zaman ayrılacakları, dilerlerse toplanan verileri inceme haklarının bulunduğu bildirilerek gönüllü katılımı bozacak ve katılımcıları suistimal edecek tehditlere karşı önlem alınmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler üçüncü şahıslarla paylaşılmamış olup, analizleri tamamlandıktan sonra verilerin imha edileceği katılımcılara açıklanmıştır. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş, açığa çıkmasına neden olacak sorulara yer verilmemiştir.

Araştırmada yararlanılan kaynakların tamamı, kaynakçada belirtilmiştir.

3.2. LİTERATÜR ÖZETİ

Sosyo-politik olarak önem taşıyan ve kadın sorunu üzerine yapılan çalışmalar çok eski tarihlere dayanmaktadır. Dünyanın birçok bölgesinde farklı zaman dilimlerinde yapılan çalışmaların çoğunda vurgulanan ortak nokta sahip olunan hak ve özgürlüklerin, kadınların beklentilerini karşılamadığı üzerinedir.

Bir Ortadoğu toplumu olan İran'da da benzer bir durum söz konusudur. İran'da kadınlar üzerine yapılan araştırmalar, devrim sonrası değişen rejim ve toplumsal yaşam ile birlikte yoğunluk kazanmıştır. Kamacı'nın (2012) çalışmasında İran'daki kadın sorununun aslında devrim öncesi dönemde de var olduğu, fakat devrimle değişen koşulların sorunun görünürlüğünü arttığı savunulmaktadır. Kamacı'nın çalışması ile paralellik gösteren Sancar (1991) çalışmasında devrim öncesinden başlayarak devrim sonrasına kadar olan dönemde kadınlara yönelik uygulanan politikaları irdelemektedir. Buna göre İran'da kadın haklarının devrim öncesi dönemde de yetersiz kaldığı, devrim sürecine kadınların yoğun katılımına rağmen istedikleri taleplere ulaşamadıkları açıklanmıştır. Çalışmada özellikle devrim sonrasında uygulanan politikaların (Cinsel Tecrit Politikası, Zorunlu Örtünme Politikası vb.) kadınların toplumsal yaşama girişini zorlaştırdığını belirtmiştir. Devrim sonrası kadınların kamusal alanda yaşadıkları zorluklar, Kahraman'ın (2014) çalışmasında da benzerlikler göstermektedir. Kahraman (2014) makalesinde, İran'da yaşanan devrimin hak ve özgürlükler anlamında tersine bir süreç başlattığını ileri sürmüştür. Devrim sonrası

İranlı kadınların, yeni kurulan siyasi rejim tarafından baskıya uğradığı ve bunun cinsiyet temelinden kaynakladığı sonuçlarına varmıştır. Bunların birlikte kadınların dünya üzerinde yaşadığı toplumsal cinsiyet eşitsizliğine bağlı sorunların yanında, İran'ın kendine özgü koşullarından kaynaklanan eşitsizliğin kadınları daha da dezavantajlı konuma düşürdüğü tespit edilmiştir. Örneğin devrim sonrası İran'da kadınların eğitimine ilişkin sınırlandırmaların başında gelen mühendislik, tıp, ziraat gibi alanlarda ancak belirlenen kotalar ölçüsünde yer alabilmeleri (Radmard, 2013) uygulaması temel bir eşitsizlik olarak öne çıkmıştır. Böylece rejimin kadınları dar bir alana hapsedtiği ve kadınların bu dar alanda kendi sınırlarını çizme mücadelesi verdiğini belirten Sinkaya (2010), Şer'i rejimin dayattığı baskının alternatif bir Müslüman kadın yarattığını ve rejim içerisindeki kadınların farklı çözüm yöntemlerine başvurduğunu ortaya koymuştur. Yine Okyar'ın (2017) İran'da kadın hakları üzerine yaptığı araştırmasında; İran'da kadın haklarının verilmediği ve devrim sonrası oluşan devlet kimliğinin -farklı yaş ve mesleklerden- kadınların ihtiyaçlarına cevap vermediği bulguların ulaştığıdır. İran'daki kadınların çağdaş isteklerinin karşılanmadığı, bu nedenle de kadınların birey olmak için göç ettikleri bulgusu anılan çalışmaların ortak noktasıdır. Çalışmaların bir diğer ortaklaştığı nokta, İranlı kadınların mevcut konumlarını ortaya koyabilmek ve değerlendirmek için İran'ın toplumsal gelişim sürecinin ve toplumsal, siyasal, hukuksal yapısının irdelenmesi gerektiği olmuştur.

Fekri (2011) çalışmasında İran devriminden önceki dönemde toplumsal ve siyasal sürecin nasıl işlediğine değinmiş, devrim sonrası yeni rejimin kurucuları arasında olan kadınların tek tipleştirilmeye çalışıldığını, özellikle etnik azınlıktaki kadınların daha da zorluk yaşadığını belirtmiştir. Kalkandelen (2010) İran'da kadınların yaşadığı süreci haklar üzerinden incelediği çalışmasında, Şer'i rejimin var olduğu İran'da, kadınların sosyo-ekonomik, yasal ve siyasi haklar bakımından ikinci sınıf vatandaş konumunda olduklarını vurgulamıştır. Afary ve Anderson (2012) çalışmalarında süreci toplumsal cinsiyet temelinde incelemiş, Şah döneminden itibaren kadınların hakları için verdikleri mücadeleleri ve bunun devrim sonrasında nasıl evrildiğini açıklamıştır.

İran'da devrim sonrası kurulan sistem içerisinde kadın hareketleri ve modernleşme üzerine çalışma yapan Aksu (2010) çalışmasında İran gibi İslam ülkelerinde kadın sorununun sadece erkekler tarafından konuşulan bir sorun olduğunu, aslında bunun durumu özetlediğini belirtmiştir. Kadınların bu durumu ortadan kaldırmak adına birlikte mücadele ettiğini ve kadın hareketlerinin Ortadoğu

coğrafyasında arttığını tespit etmiştir. Kadınların ürettikleri çözüm stratejileri göç etme, birlikte hareket etme ve İslami feminizme yönelme olmuştur. Aksu da (2008) kadın hareketlerinde yer alan kadınların zorlu bir süreç geçirdiğini ve başta göç etmek olmak üzere farklı çözümler geliştirdiklerini tespit etmiştir.

Göç eden İranlı kadınların hak arayışlarını konu alan bir diğer çalışma Anbarcı'ya (2022) aittir. Anbarcı çalışmasında İran devriminin kadınlara yönelik getirdiği uygulamaları göçün en önemli nedeni olduğunu ortaya koymuş; söz konusu uygulamaların başında recm cezası, eğitim hakkının sınırlandırılması, çocuk yaşta evlendirmenin geldiğini belirtmiştir. Kadınları göçe zorlayan söz konusu süreçte sosyal hayattan tecrit edilmesi problemi Zelyurt (2022) tarafından ele alınmıştır. İranlı kadınların stadyumlara girişlerinin yasak edilerek kadın erkek ayrıştırılmasına dayalı toplumsal düzen film analizi üzerinden eleştirilmiştir.

Ülkelerini terkederek başka bir ülkeye göç etmek İranlı kadınlar için başlangıçta cazip bir seçenek olarak görülse de göç olgusunun pek çok problemi beraberinde getirdiği bilinmektedir. Yabancı bir topluma uyum sağlamak bu problemlerin başında gelmektedir. Nitekim Çetin (2022) İran'dan Türkiye'ye göç ettikten sonra Denizli'de yaşayan İranlı kadınların uyum sorunlarını araştırmıştır. Buna göre İranlı kadınların amacı Avrupa ülkelerine geçmektir; ancak bu amaca ulaşmayan İranlı kadınlar Denizli halkıyla bütünleşmek yerine alt kültür grubu olarak yaşamlarını sürdürmektedirler.

Lotfi ve Porsuk'un (2021) İstanbul'da gerçekleştirdikleri nicel araştırmanın sonuçları İranlı kadınların Türkiye'de eğitimlerine devam edemediklerini, düzenli iş sahibi olmadıklarını, çoğunun sosyal yardım almadığını, Türkçe'yi kullanmada yetersiz kaldıklarını ortaya koymuştur.

Literatürde yer alan yukarıdaki çalışmalar göç stratejisinin İranlı kadınlar için kalıcı bir çözüm olmadığını, olamayacağını göstermektedir. Siyasi rejimden kaynaklı problemler yerini göçten kaynaklı problemlere terketmektedir. Sonuçta İranlı kadınlar kendi ülkelerinde mümkün kılamadıkları var oluşlarını, başka ülkelerde sonuca ulaşmayacak bir çaba olarak sürdürmektedirler.

3.3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

3.3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo-2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı No	Yaş	Medeni Durum, Çocuk Sayısı	Eğitim Seviyesi	Mesleği	Türkiye'deki işi	Geliri (TL)	Türkiye'de Bulunma Süresi (yıl)	Türkiye'deki Statüsü
K1	30	Bekar	Lisans mezunu	İnşaat Mühendisi	Çalışmıyor	—	8	Sığınmacı
K2	25	Bekar	Lisans mezunu	Psikolog	Barmen	3.000	2	Sığınmacı
K3	29	Bekar	Lise mezunu	—	Çalışmıyor	—	5	Şartlı Mülteci
K4	28	Evli-1 çocuklu	Lisans mezunu	Stajyer avukat	Çalışmıyor	—	7	Şartlı Mülteci
K5	27	Bekar	Lisans mezunu	Hemşire	Spor Eğitmeni (Rugby)	4.000	5	Sığınmacı
K6	32	Evli-2 çocuklu	Lise mezunu	—	Bakıcı	3.500	10	Sığınmacı
K7	26	Bekar	Lisans mezunu	Muhasebeci	Tercüman	3.000	5	Sığınmacı
K8	29	Evli-1 çocuklu	Lisans mezunu	Bilgisayar Sistemleri	Güzellik Uzmanı	2.800	3	Sığınmacı
K9	23	Bekar	Lisans mezunu	İletişim	Spor eğitmenliği	4000	4	Sığınmacı
K10	33	Bekar	Lisans mezunu	Ekonomi	Garson	2.850	7	Sığınmacı

Katılımcıların yaş ortalaması 28.2'dir. Araştırmaya katılanların %70'i bekar. Katılımcıların eğitim seviyesi yüksektir; ikisi lise mezunu olup diğerleri üniversite mezunudur. Ancak İran'da aldıkları üniversite eğitiminin denkliğini alamadıkları için eğitimleriyle uyumlu işlerde çalışmamaktadır. Ayrıca katılımcı kadınlar sığınmacı veya şartlı mülteci statüsünde oldukları için çalışma hakları sınırlıdır. O nedenle çalışan kadınların tamamı kayıtdışı olarak garsonluk, çocuk /hasta bakıcılığı, tercümanlık gibi işlerde çalışmaktadırlar. Buna bağlı olarak gelir seviyeleri araştırmanın gerçekleştirildiği 2020 yılında 2500-4000 TL arasında değişmektedir. Katılımcıların Türkiye'de yaşama süreleri 2-10 yıl aralığındadır. Araştırmaya katılan

katılımcılar “sığınmacı” ile “şartlı mülteci” statüsünde olup Manisa’da ikamet etmektedirler.

3.3.2. Temalara Göre Bulgular ve Tartışma

Araştırma verilerinin analizinden elde edilen bulguların üç tema etrafında değerlendirilmesi mümkün olmuştur. Bunlardan ilki göç konusuyla ilgili olup bu temada İranlı kadınların Türkiye’ye göç etmeye yöneldikleri süreci nasıl algılayıp açıkladıklarına yer verilmiştir. İkinci temada söz konusu kadınların İran’da kadın olmayı; son olarak üçüncü temada ise Türkiye’de kadın olmayı nasıl deneyimlediklerine, bu deneyimlerini nasıl değerlendirdiklerine dair anlatı ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

3.3.2.1. Göç Teması

Araştırma kapsamında kendileriyle derinlemesine görüşme yapılan İranlı kadınların Türkiye’ye göç etmelerindeki temel motivasyon, onların hak ve özgürlük arayışlarıdır. Bu arayışın odak noktasında kimi kadınlar için İran’da kadınların örtünme zorunluluğu, kimileri için farklı dini grupların maruz kaldığı ayrımcı uygulamalar, kimileri için ise eğitim, evlenme-boşanma, çalışma gibi medeni hayatın hemen tüm yönünü kuşatan alanlarda kadınlara yönelik kısıtlamaların biri ya da birkaçı yer almaktadır.

Bunlardan biri, evlilik kurumu ve evliliğin sonlandırılması ile ilgili olan nedenlerdir. Evlilik kurumunun kurulması devletlerin kaidelerine bağlı olmakla birlikte, toplumların kendi kültürleri ile de şekillenmektedir. Benzer durumun söz konusu olduğu İran’da da evlilik kurumu, kurallara tâbi tutulmakla birlikte toplum içerisinde farklı şekillerde uygulanmaktadır. Özellikle daimî nikah yerine tercih edilen mut’a nikahının halk arasında farklı niyetlerle uygulandığı, kadınların istismarına yol açan bir probleme dönüştüğü görülmektedir:

“Mut’ayı çok sayıda erkekle evlenen kadınlar kullanır. Mesela benim bir kuzenim bu olay yaşandığı için, kendi kocası bunu [kuzenini kastediyor] aldattığı için işte...zar zor boşandı kocasından.” (K1, 30, inşaat mühendisi)

“Mut’a fuhuş için, çok eşlilik için yapılır.” (K2, 25, psikolog)

“Mut’a nikahında kız çocuk doğarsa koca çocuğu anneye bırakıp gidiyor. Bazen de mut’a yapan kadın parasını alıp kaçıyor.” (K6, 32, evli, ev hanımı)

“Zaman zaman sokak başında ya da evinin önünde oturup bekleyen kadınlar kısa süreliğine nikah kıyıyorlar...kısa süreli ilişkilerde günah olmasın diye bu yapılıyor...ama büyük günah bence.” (K7, 26, bekar)

“Belli kurallar var tabii ama daimî nikah sonrası boşanmalarda ya da mut’a nikahında doğan çocuklar üzerinde annenin genelde hakkı olmuyor. Fakat çocuk kız ise, genelde annesine bırakılıyor. Bazen de ilerde mehir getirmesi için alınıyor kızlar.” (K9, 23, bekar)

İran devrimi sonrası değişen toplumsal düzen, evlenmek isteyen gençlerin durumlarını da etkilemiştir. Eskiden evlenmek isteyen gençler birbirini tanımak üzere birlikte çok vakit geçirme şansı bulamazken, günümüz dijital teknolojiler çağında bu durum değişmiştir. Devrimin ilk yıllarından farklı olarak günümüzde sanal ortamda gençler birlikte vakit geçirme şansı bulabilmektedirler. Böyle olmakla beraber, erkek ve kadınların bir arada eğlenmeleri, alkol tüketimi, her türlü şans oyunu yasak olduğu için; dahası devrim muhafızlarının bu konularda devam eden denetimleri nedeniyle ebeveynler çocuklarının muhafızlarla sorun yaşamasını istememekte ve rejimin kurallarına uymaları konusunda çocuklarına karşı ısrarcı hatta baskıcı olabilmektedirler. Bu durum gençler arasında rejimin baskısına bir de aile baskısının eklenmesi şeklinde algılanmaktadır. Örneğin K9 annesine olan tepkisini şöyle ifade etmiştir:

“Annem çok korkak bi kadın. Muhafızlardan korktuğu için tüm kurallara uyar; benim de uymamı isterdi. Bu yüzden onunla sık sık tartışırdık.” (K9, 23, bekar).

Dijital teknolojiler sayesinde dünyadan haberdar olan İranlı genç kadınların, kendi ülkelerinde rejim baskısına yönelik farkındalıkları artmakta ve bu durum onları rejime karşı daha tahammülsüz kılmakta, muhalif hareketlere ilgi duymaya yöneltmektedir. Bu konuda yine K9, ülkesi ile başka ülkeleri karşılaştırarak kişisel özgürlük arayışını gerekçelendirmektedir:

“İran’dayken ben interneti çok yoğun kullanırdım. Takma isimle bazı bloglarda yazılar yazardım. Özellikle dünya üzerindeki farklı fikir akımları, yeni makyaj malzemeleri, müzik grupları ilgimi çeker. İran’da biz erkeklerle okulda yan yana dahi gelemeyen başka ülkelerde kızların 15 yaşına geldiğinde video çekip internete yüklediklerini görüyordum. Bu çok sinir bozucuydu. İran karşıtı videolara erişim sağlayıp izlerdik, ama bu çok zor olurdu.” (K9, 23, bekar)

Çoğu toplumda olduğu gibi İran toplumunda da evlilik uygulamalarında toplumun belli gelenekleri geçerli olmakta, din faktörü geleneklerin oluşumunda etkili

olmaktadır. Devletin resmi dininin İslam olduğu ve halkın çoğunluğunun şii mezhebinden olduğu İran’da farklı dini ve mezhepsel grupların varlığı kabul edilse de hepsinin toplumsal olarak aynı ölçüde kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir. Bunu destekleyecek olan bulguya K4’ün anlatılarından ulaşılmıştır:

“İran’da devletin resmi dini İslam olsa da toplumda var olan diğer dinler de kabul edilmektedir; ama Bahailik toplum nezdinde halen ‘din karşıtlığı, hainlik vb.’ şeklinde tanımlanmaktadır.” (K4, 28, avukat)

Kendisinin Bahai dinine mensup olduğunu belirten K4, İran’da sadece dini tercihi nedeniyle ayrımcılığa maruz kalmadığını, aynı zamanda seyahat etmede zorluklar yaşadığını, baş örtüsü takma zorunluluğundan rahatsız olduğunu ve avukat olmasına rağmen mesleğini icra etmede güçlükler yaşadığını belirtmiş, çareyi İran’ı terketmede bulduğunu ifade etmiştir:

“İran’da her şey zordur. Biz orada her yere gidebilmiyoruz. Sadece ben değil, hiçbir kadın rahat değil orda. Orda her şey kapalı, ama sadece başı kapatmak değil; yani herkes bir şeyleri gizli yapıyor gibi...ben avukatım ama orada mesleğimi yapabileceğime dair umudum yok. Çünkü insanlar mahkemeye gitmek istediklerinde ve avukat tutmak istediklerinde biz kadınlara güvenmiyorlar. Yapamayacağımızı düşünüyorlar. Haklılar; çünkü hâkim kadın avukatları pek dinlemiyor bile. Erkeklerle göre kadın avukatlar daha az değerli.” (K4, 28, avukat/çalışmıyor)

İran’da bazı mesleklerin kadınlar tarafından icra edilmesinin önündeki engeller Türkiye’ye göç etmenin önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Üniversite eğitimini bilgisayar sistemleri üzerine almasına rağmen güzellik uzmanı olarak çalışmak istediğini, ancak bu mesleğin kadını görünür kılmasından dolayı İran’da zorluk yaşadığını belirten K8, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir erkekle evlilik yaparak Türkiye’ye yerleştiğini ifade etmiştir:

“Güzellik uzmanı olarak ben müşterilerime yaptığım uygulamaları internetteki platformlardan paylaşmayı seviyorum; diğer müşterilerim için bu gerekli bi şey. İran’da da kadınlar yüz güzelliklerine çok önem verirlerdi ama onların yüzüne yaptığım işlemleri internetten paylaşamadığım için çok üzülürdüm. Görünmezdi benim işim yani. Türkiye’de de kadınlar yüz güzelliklerine çok önem veriyor fakat burada yaptığım her şeyi internetten paylaşabiliyorum. Kadınlar kendilerini, ben de yaptığım işi bu şekilde gösterebiliyoruz. Görünmek...Bu çok önemli benim için.” (K8, 29, güzellik uzmanı)

K8, Türkiye’ye gelişinde evliliği araç olarak kullanmadığını bunu özellikle tercih ettiğini belirtmiştir:

“Evlenmek için Türkiye’ye geldim; buraya gelmek için evlenmedim. Burada bir Türk erkeğiyle evlenmeyi hep düşündüm ve evlendim. Çünkü burada erkekler kadınlara karışmıyorlar. Kendime tırnak yaptırabiliyorum, kirpik taktırabiliyorum ve bunları internetten paylaşabiliyorum...mutluyum burada” (K8, 29, güzellik uzmanı)

Özellikle sporla ilgili mesleklerde kıyafet İranlı kadınlar için sınırlandırıcı olmaktadır. Mesleki formasyonu iletişim üzerine olmasına rağmen aldığı kurslarla basketbol antrenörü olduğunu ifade eden K9, kıyafetle ilgili yasakların mesleki sınırlılığa sebep olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Ben burada özel kurslarda çocuklara basketbol oynamayı öğretiyorum. İran’da bunu yapamazdım. İran’da kadınlar stadyumlara girmeye bile yeni başladılar, ben Türkiye’ye geldikten sonra başladılar stadyumlara girmeye. Artık Adidas gibi önemli markalar tesettürlü sporcular için giysiler üretiyor günümüzde. Ama ben bu kıyafetlerle spor yapılabileceğini düşünmüyorum; performansı düşer sporcunun. Basketbol oynarken ben...zıplıyorum, koşuyorum burada. İran’da o kıyafetler içinde bu mümkün değil.” (K9, 29, spor eğitmeni).

İran’da kadınların erkeklerle aynı ortamı paylaşamamaları ve buradan hareketle stadyuma girişlerinin yasak olması *Off Side* filmine konu olmuştur. Filmde Azadi Stadyumuna erkek kılığında girerek Bahreyn-İran maçını izlemek isteyen İranlı kadınların başına gelen problemler ele alınmaktadır. Zelyurt (2022) çalışmasında bu film üzerinden İran’da kontrollü kadın kimliği inşa edildiğini, bu inşa sürecinin ataerkil gelenekten beslenen cinsiyetçi rejimin dini söylemle kendini meşrulaştırması sayesinde başarıldığı ileri sürülmektedir. Ancak bugün söz konusu toplumsal düzen İranlı kadınlar tarafından aktif ya da pasif direnişle bozulmaya çalışılmaktadır.

K9 gibi K5 de sporla ilgili kısıtlamaların İran’dan Türkiye’ye göç etmede belirleyici etken olduğunu ifade etmiştir. Babasının da sporcu olması ve küçük yaşlardan itibaren kendisine sporla ilgili dersler vermesi K5’i spora yöneltmiştir; ancak K5 İran’da beklentilerinin karşılanmadığını ifade etmektedir:

“Babam Iraklı benim...tekvandocu kendisi. Çocukluğumdan beri sporla iç içe yaşadım. Babam evde bana bazı dersler verirdi sporla ilgili... Aslında İran’da modern bi aileydik biz. Babam da da ben de de hep dövmelemler var kollarımızda, vücudumuzun değişik yerlerinde. Ama modern yaşamak kadınlar için olmuyor İran’da...Ben burada...Türkiye’de profesyonel yüzme antrenörüym... aynı zamanda basketbolla ve rugby ile ilgileniyorum. Rugby takımındaki tek kız benim. İzmir’de yürütüyorum rugby faaliyetlerimi.” (K5, 27, hemşire/spor eğitmeni).

İranlı kadınların Türkiye’ye göç etmelerinde öne çıkan faktörlerden biri de eğitimidir. İran’da kadınların eğitim hayatına katılımı erkeklere göre geç kazanılmış bir haktır. İran İslam Devrimi’nden sonra kadınların bu haklarını kullanmalarına bir süre ara verilmiştir. Bu ara verme devrimin ideolojik yansıması olarak gerçekleşmiştir. Ancak kadınların hak arayışlarıyla söz konusu “ara verme” sona ermiş; eğitim hakkı önce dini eğitimde olmak üzere daha sonra feminize sektörler için duyulan ihtiyaç

nedeniyle adım adım yaygınlık kazanmıştır. Bu noktada Radmard (2013: 86) aslında İran’da devrim ideolojisinin kadınlar açısından bazı getirileri olduğunu da düşünülebileceğini savunmaktadır. Zira, kadın-erkek ayrılığına göre düzenlenmiş sosyal hayat belli alanlarda kadın istihdamını zorunlu kılmış, bu da beraberinde söz konusu alanlarla ilgili kadın eğitiminin yaygınlaştırılmasını gerektirmiştir. Kız çocuklarına ve gençlere hizmet veren kadın öğretmenler, kadın doktorlar, vs. Böylelikle, bazı cinsiyete dayalı kısıtlamalar içerse de, kadınlar eğitim alanlarına tekrar geri dönmüşlerdir. İlerleyen süreçte kadınların yüksek öğrenime katılımının yükseldiği görülmektedir. Öyle ki 2002-2003 eğitim-öğretim ülke çapında kadın öğrenci oranları erkeklerin oranının üstüne çıkmıştır (Radmard, 2013:86).

Bu çerçevede İranlı kadınların eğitimden kaynaklı sebeplerle Türkiye’ye gelmeyi tercih etmeleri, İran’da belli meslekleri icra etmelerine veya o mesleklerin eğitiminin alınmasına getirilmiş kısıtlılıklarla ilgilidir. Özellikle, yukarıda açıklandığı üzere (K5, K9) kadınların profesyonel sporcu olmalarıyla ilgili maruz kaldıkları sınırlandırmalar ile avukatlık gibi bazı meslekleri yapmada uğradıkları cinsiyet ayrımcılığı (K4) onları Türkiye’ye göç etmeye yöneltmiştir. Türkiye’ye geldikten sonra İran’daki bu dezavantajlı durumlarını telafi etmek amacıyla formel ya da informal eğitimlerine devam etmişlerdir.

“İran’da hukuk okudum, mezun oldum. Fakat Türkiye’de denkliğimi alamadım. Şimdi Türkiye’de...açık öğretimde “adalet” okuyorum...önlisans programında.” (K4, 28, avukat/çalışmıyor).

“İran’da rugby öğrenme imkânım olmadı. Burada kurslara gittim. İzmir’de bi rugby takımında...oynuyorum...öğreniyorum.” (K5, 27).

İranlı kadınların ülkelerini terketmelerinin önemli nedenlerinden biri de hicap meselesidir. Kılık kıyafet zorunluluklarının mevcut resmi dinin kendisinden mi, yoksa dinselleşmiş ataerkil geleneğin kadın karşıtı tutumları güçlendirmesinden mi kaynaklandığı konusu tartışmalıdır. Ancak kesin olan husus, İran’da her iki faktörün kadına dair politikaların belirlenmesinde, dolayısıyla kadın giyiminin ölçütlerinin belirlenmesinde etkili olduğudur. Nitekim devrim öncesi söylemlerinde kadının örtünme zorunluluğuna değinen Humeyni, devrim sonrası süreçte bunu uygulamaya koymuştur. Devrim sürecinde kadının örtünmesi gerektiğine dair söylem, Şah’a karşı gerçekleştirilen politik bir eylem olarak devam etmiş, devrimle birlikte değişen kılık-kıyafet kuralları, erkekleri de etkilemiştir. Bununla birlikte giyimle ilgili devrim

kurallarının asıl muhatap aldığı grup kadınlar olmuş, hicap zorunlu hale getirilmiştir. Bu dönemden itibaren kadınların hicap zorunluluğuna tepkileri dönem dönem farklı şekillerde devam etmiştir. Tepkiler dönemsel olarak bazı olumlu sonuçların alınmasını mümkün kılrsa da kalıcı iyileştirmeler sağlanamamış, farklı iyileştirmeler İran toplumunu aynı ölçüde kuşatmamış; bölgeler, şehirler arasında farklılıklar görülmüştür.

“Örtünme zorunluluğumuz var, evet. Fakat benim yaşadığım bölgede biz daha rahattık. Biz İran’da Bender Enzeli şehrinde yaşıyorduk. Diğer şehirlere göre daha rahat giyinebiliyor, saçlarımızı bir miktar açabiliyorduk. Ama Kom kentine gitsek öyle değildi. Orası Humeyni’nin kenti ve orada hâlâ sıkı bir şekilde örtünüyor. Ben bu durumun benim yaşadığım yerin liman kenti olması ile ilgili olduğunu biliyorum.” (K5, 27, hemşire/spor eğitmeni)

Bütün bu bulgular değerlendirildiğinde İranlı kadınların göç etmesindeki temel motivasyonun özgürlük arayışı olduğu görülmektedir. İranlı kadınlar kendilerini görece daha özgür hissettikleri bir başka müslüman ülke olarak Türkiye’ye gelmeyi tercih etmişlerdir. Geliş hikayesi her bir kadında farklı gelişmiş olsa da arayışlarının ortak olduğu söylenebilir: Daha özgür olmak.

Araştırma kapsamında kendileriyle görüşme yapılan İranlı kadınların ikisi şartlı mülteci, diğerleri geçici koruma altında bulunan sığınmacı statüsündedir.

Katılımcılardan çoğu (K1, K2, K5, K10) Türkiye’de kalmak istediklerini belirtmiş;

“Ülkemi çok özliyorum fakat dönmek istemiyorum. Daha önce döndüm 1 yıl kaldım; depresyona girdim, çok kilo verdim...bu yüzden geri döndük Türkiye’ye...Özgürlük bi anda elinizden alınıyor benim ülkemde.” (K5, 25, spor eğitmeni)

“Üniversitede okurken... İran’da...arkadaşlarımızla hayal kurardık: İstedğimiz erkekle istediğimiz yerde oturmak...istedğimiz gibi sohbet etmek...istedğimiz saate kadar...istediğimizi içebilmek. Arkadaşlarım bunların gerçek olabileceğine inanmıyorlardı ve biraz da bana ‘düşük’ gözüyle bakıyorlardı. Ama ben bunların hepsini burda yapabiliyorum. Erkek arkadaşlarımla kalıyorum evde, içki içiyoruz, dans ediyoruz!.. İran’a dönmem, yok hayır!” (K2, 25, barmen)

“İran’a ailemi ziyaret etmeye gidiyorum sık sık...sürekli orada yaşadığın zaman oranın yasakları normal gelmeye başlıyor insana. Ama Türkiye’ye geldikten sonra İran’daki yasakları çok yadırgıyorum. Dönmeyi düşünmüyorum. Artık orada yapamam.” (K10, 33, garson)

Bununla birlikte Avrupa’ya geçme amacıyla olanlar (K4, K9) Türkiye’nin ekonomik zorlukları olduğunu gerekçe göstermişlerdir:

“Türkiye’de rahatım. Burda kadınlar rahat. Ama burda çalışmak çok zor. Her şey çok pahalı. Avrupa daha iyi.” (K4, 28, çalışmıyor)

“Hedefim burda kalmak değil, yurt dışına gitmek istiyorum. Ekonomik şartlardan dolayı burdayım. Avrupa’ya gitmek için param olmalı. Bir de erkek kardeşimin okulu var. Onun okulunu bitirmesini bekliyorum. Sonra Avrupa.” (K9, 23, spor eğitmeni)

Katılımcılardan sadece biri (K3) İran’a dönmek istediğini belirtmiş, bu nedenle de çoğu soruya cevap vermek istemediğini ifade etmiştir. Aslında K3’ün bu tedirgin, endişeli durumu geri dönerse karşı karşıya kalmak istemediği durumun zorlayıcılığını düşündürmektedir:

“Geri dönmeyi istiyorum İran’a. Burda çalışmak hiç ekonomik değil. Ondan gelmedim ben buraya...başka planlarım var. Ama şu anda burada yaşıyorum. Burada hayat çok zor...çok az maaş veriyorlar. Kira için gidiyoruz, biliyorlar ki biz yabancıyız evi pahalıya veriyorlar. Ya da işe kabul etmiyorlar. Ben zaten mülteciyim.” (K3, 29, çalışmıyor)

Öte yandan bazı katılımcılar İran’a göre Türkiye’yi kadın yaşamı açısından daha elverişli bir ülke olarak görse de Avrupa ülkeleri kadar cazip bulmamakta, Türkiye’den Avrupa’ya geçişin kendileri için daha kolay olacağını düşünmektedirler.

“İran’da siyasi rejim ve yöneticiler değişmedikçe kadınların sporla ilgili alanlara girmesi mümkün değil. O açıdan Türkiye’de rahatım...kendime bu alanda [sporda] yer bulabildim. Fakat hedefim yurt dışına çıkmak. Türkiye’de kalma niyetim yok ama Avrupa ülkelerine geçmek için ekonomik şartlarım uygun değil; o nedenle şimdilik burdayım.” (K9, 23, spor eğitmeni)

“Ben Avrupa’ya gitmeyi çok istiyorum, burda kalmayı düşünmüyordum ama olmadı. Avrupa daha iyi.” (K4, 28, avukat/ çalışmıyor)

Bu araştırmanın bulgularına benzer bulgu, Çetin (2022) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada da ortaya koyulmuştur. Çetin’in araştırması İran’dan Türkiye’ye göç eden Denizli’de yaşayan İranlı kadınlar üzerindedir. Buna göre kadınlar Avrupa’ya göç etme amacıyla lüp yıllardır bu amaçlarına ulaşamadıkları için Denizli ilinde yaşamaktadırlar. Ancak İranlı kadınlar Denizli halkıyla bütünleşememiş olup kendi içlerine kapanarak alt kültür grubu olarak yaşamaktadırlar. Bununla birlikte, Denizli’ye görece geç göç eden kadınlar daha önceleri göç etmiş olanların yardımları sayesinde daha az problem yaşamışlardır. Böylece göçmen ağırları sosyal sermaye işlevi görmektedir.

Sonuç olarak İranlı kadınların Türkiye'ye göç etme deneyimlerinin arka planında temel hak ve özgürlüklerinden vazgeçmek istememelerinin yer aldığı söylenebilir. Bu motivasyonün gücü, onları göç etmeye ve yabancı bir ülkede sığınmacı ya da şartlı mülteci statüsünde yaşamının zorluklarına katlanmaya itmektedir.

3.3.2.2. İran'da Kadın Olma Teması

Kendileriyle görüşme yapılan İranlı kadınların anlatılarından İran'da kadın olmanın sosyal ve ekonomik bedeli bulunduğu ve bu bedelin görmezden gelinebilecek kadar önemsiz olmadığı anlaşılmaktadır. O nedenle görüşme yapılan tüm kadınlar İran'da kadın olarak yaşamamın farklı güçlüklerine değinmişlerdir ki bu güçlükler Türkiye'ye göç etmelerinin gerekçesini oluşturmaktadır.

Bunların başında "hicap zorunluluğu" olarak ifade edilen ve kadınların İran devletince kabul edilen belli dini ölçülere göre giyinmek zorunda oluşları gelmektedir. Bu zorunluluk katılımcı kadınların kabul etmek istemedikleri bazı sınırlılıklar içermektedir. Rejimin tüm kurallarına olduğu gibi hicapla ilgili düzenlemelerine uymamanın da bir takım cezai yaptırımları bulunmaktadır. Ancak hicap kurallarının erkeklere göre kadınlar için daha katı düzenlemeler içerdiği dikkate alındığında, kural ihlallerinin bilhassa kadınlar için katı sonuçlar doğurduğu açıktır. O nedenle olsa gerektir ki, katılımcıların İran'da kadın olmaya dair ilk dile getirdikleri şey, genelde özgürlüklerinin kısıtlanmış olması, özelde de başta hicap yasaları olmak üzere medeni hayatın pek çok alanını içeren katı kurallar olmuştur.

"İran'da kadınların örtüsü...eşarp veya şal...şallarımız var bizim ama ben Türkiye'de görmedim onları...bizim şallarımız hep siyah ya da kahverengi olmak zorunda. Neden öyle, bilmiyorum...ama öyle olmak zorunda. Gerçi ben 8 yıldır gitmiyorum İran'a...değişmiş olabilir belki biraz. Ama ben oradayken mesela üniversiteye, bi devlet kurumuna mı gitmek istedin...kapıda güvenlik gibi görevliler vardır. Eşarbin, şalın renkli ise seni uyarırlar. Birkaç kere uyardıklarında umursamazsan onları o zaman cezaevine koyarlar seni...bi kaç gün kalırsın orda. Orda sadece örtünme konusunda değil kurallar...mesela kot giyemez kadınlar...dikkat çekici renkler giyemezler." (K1, 30, inşaat mühendisi / çalışmıyor)

"İran'da hicap giyen ama özgürlük eylemlerine katılan kadınlar var. Yani onlar, kendileri hicap giymeyi doğru buluyorlar ama zorunlu olmasına karşı çıkıyorlar. Herkes istediğini giymeli. Avrupa'da tam tersi...hicap yasak! Bence o da yanlış. İran'da giyme zorunluluğu, Avrupa'da giymeme zorunluluğu olmamalı. Herkes özgür olsun!" (K2, 25, psikolog/barmen).

“Çadorlar zor...hapishaneye gönderirler çıkarırsan... 3 ay-6 ay hapis. Ora da [hapishane] o kadar rahat değilmiş...farklıdır tabii.” (K3, 29, çalışmıyor)

“İran’da olmuyor baş açık olsun...Böyle yapsan...böyle açsan [elleriyle saçından küçük bir tutam gösteriyor] ceza var. Burda [Türkiye’de]başörtüsü yok, azat [serbest]...ama İran’da değil.” (K4, 28, çalışmıyor)

Hicap zorunluluğu dışında gündelik hayatın pek çok yönü İran’da kadınlar için farklı zorluklar içermektedir. Bu zorluklar internet kullanımından çalışma hayatına, evlilikten sokakta dolaşmaya kadar pek çok yönü ilgilendirmektedir:

“İran’da kalırken ülkenin siyasi rejimine karşıt videolara erişim sağlar izlerdik. Zor olurdu bunu yapmak...Özellikle Twitter... En önemli haberleşme kaynağımızdı, halen öyle. Bölgesel eylemler olduğunda buradan haberleşiyoruz ama onu da yavaşlatıyorlar. Tabi bizim de önlemlerimiz var; VPN kullanıyoruz. Yani İran’da iletişim özgürlüğü büyük sıkıntı.” (K9, Yaş: 23, Spor Eğitmeni)

“İran’da internet vardır fakat bu internet bilindiği gibi bir internet değildir. Sosyal medyalarımız var ama bir şey yüklemek, özellikle de bir şey izlemek çok zordur. İnternet çok yavaştır ve biz bunun bilinçli yapıldığını biliyoruz. (K7, 26, tercüman)

“Orada [İran’da] baskı çok...giyimden başlayın, her türlü...her şey. Mesela bi kadın evliyse ve boşanmak istiyorsa bu çok zor. Çünkü...mesela kocası kadını döverse veya koca uyuşturucu kullanıyorsa – orada bazı erkekler çok uyuşturucu kullanıyor- kadının hayatı iyi değil...mahkemede hâkim ona diyor ki ‘git, hayatına [evine] geri dön!’...” (K1, 30, çalışmıyor)

“Seçim zamanlarında oy kullanmaya gidiyoruz, sıkıntı yok o konuda. Çünkü bizim oy kullanmamız hükümetin de yararına. Böylece kendilerine daha fazla destekçi buluyorlar. Ancak...oy kullanma hakkımız olsa bile, seçim öncesi...evlerde eşlerimiz ya da babalarımız kime oy vereceğimizi tembihliyorlar. Karşı çıkıldığında sonu şiddete varabilecek tepkiler görüyoruz.” (K1, 30, çalışmıyor)

“Derneklere, sivil toplum örgütlerine üye olmakta, buralara gidip gelmekte sıkıntı yok. Hükümet karşıtı bir şey demeysen, normal gidersen...ne bileyim işte...hükümetle uyumlu isen sıkıntı yok. Ama yok...onlara karşı bir şey yaparsan sıkıntı çıkar.” (K1, 30, çalışmıyor)

“Yasaklar şehirlere göre değişiyor. Bazı şehirlerde yasak olan şeyler, bazı şehirlerde serbest olabiliyor. Siz zabıt diyorsunuz biz sipah...ihtar ediyor önce, sonra ceza yazıyor.” (K3, 29, çalışmıyor)

“Sadece ben değil, kimse rahat değil orda [İran’da]...her şey kapalı...sadece baş örtüsü anlamında değil yani...İran’da herkes bir şeyleri gizli yapıyor gibi.” (K4, 28, çalışmıyor)

“İran’a dair yanlış bilgiler de var burda. Mesela biz kadınlar olarak araba kullanıyoruz orda, sorun yok. Hatta çoğu taksi sürücüsü kadın. Ama motosiklet kullanmamız halen yasak. Bir de...kadın olarak, kadın taksicilerin kullandığı arabalara binmeniz daha hoş karşılanır. Erkeklerin kullandığı taksiye kadın binmemeli, binerse durdurup ihtar ederler.” (K5, 27, spor eğitmeni)

“İran’da hükümet kadınların sadece yüzlerini açıkta bırakmalarına izin veriyor. Elllerinden gelse ona da izin vermeyecekler. O yüzden kadınlar, yüz güzelliğine çok önem veriyorlar. Yüz makyajı, estetiğine çok önem veriyorlar. Yüzlerine çok işlem yaptırıyorlar.” (K8, 29, güzellik uzmanı)

“Ülkemde devrim sonrası değişime uğrayan ilk alan hukuk olmuştur. Biz de bunun etkilerini görüyoruz. Evet hukuk okuyabiliyoruz. Fakat işimizi icra edemiyoruz. Kimse beni ciddiye almıyor.” (K4, 24, avukat /çalışmıyor)

İran’da kadınların eğitime katılmalarının yüksek oranlarda gerçekleşmesi sadece eğitimin doğrudan işlevleriyle ilgili değildir. Eğitim için üniversiteye gitmek İranlı kadınlar için sosyal hayata dahil olma anlamı taşımaktadır. Evden çıkmanın, farklı fırsatlar yakalamanın saygıdeğer bir yoldur eğitim almak:

“Üniversitede okumak bana arkadaşlarımla vakit geçirmek için imkân sağlamaktaydı. Üniversite mezuniyetimiz yaklaştığında hepimiz çadorlarımızı hazırlıyorduk. Fakat ben bugüne özel bir giysim olsun istemiştım ve çadorumun yakasına küçük süsler taktım. Arkadaşlarım o kadar beğendi ki hepsi istedi ve ben bunlardan onlara da yaparak para kazandım.” (K1, 30, çalışmıyor)

“Kadının erkeğe itaat yükümlülüğünün olmaması İslami bir kuraldır aslında. Fakat İran’da uygulamada bu kural hiç işletilmez. Evlendiğimde kocamın dediklerini yapmak zorunda olduğumu biliyordum. Yoksa beni anında boşardı. Ortada kalmak istemezdim.” (K6, 32, bakıcı)

İranlı kadınlar eğitime yüksek oranlarda katılmış olmalarına rağmen istihdama aynı ölçüde katılamamaktadırlar. Radmard’ın (2013) İran’a ilişkin istatistiki verilerle desteklediği bu durumun nedeni, İranlı kadınların okula / üniversiteye gitmeyi sosyal hayata katılabilmek için araçsallaştırdıkları, ancak çalışma hayatında kendilerini dışlayan yasakları aşamadıklarından kaynaklanmaktadır.

Görüldüğü gibi İran’da kadın olmak demokratik ülkelerle karşılaştırıldığında önemli zorluklar barındırmaktadır. Kadın karşıtı bu düşüncelerin devletin resmi dini olarak kabul edilmiş olan İslam dinine dayandırılması kadınların yaşadığı problemlerin çözümünü daha da zorlaştırmaktadır. Çünkü hükümete karşı olmak, çok kolay bir şekilde İslam dinine karşı olmak olarak değerlendirilebilmektedir. O nedenle İran’da kadın hareketlerinin genellikle İslam’ın modernist yorumlarına dayanan ve dinin kadın perspektifinden yeniden yorumlanmasını içeren hareketler olması anlaşılır bir durumdur. Kadın hareketlerinin dayandığı bu dini temel Mısır, Fas, Pakistan gibi diğer müslüman ülkelerdeki kadın hareketleriyle benzerlik göstermektedir.

3.3.2.2. Türkiye’de İranlı Kadın Olma Teması

İran’daki kadınlık deneyimlerini paylaşan İranlı kadınlar, görüşme soruları kapsamında Türkiye’deki deneyimleri ve gözlemleri hakkında da paylaşımlarda bulunmuşlardır. Evlenme, boşanma, eğitim, çalışma, iletişim, siyasal haklar vb. gibi medeni kanun kapsamında değerlendirilebilecek konularla ilgili İranlı kadınların Türkiye’de kadın olmaya dair düşünceleri genel olarak “burada kadınlar rahat, özgür” şeklindedir. Özellikle Türkiye’de kadınların kendi tercih ettikleri kişilerle evlenme haklarının, evlilik yürümediğinde ise boşanma haklarının oluşu ve bunun toplumsal olarak da desteklenmiş olması sık vurgulanan bir husustur:

“Türkiye’de evlenecek kişilerin birbirini tanıma şansı oluyor. İran’da modern bir aile iseniz buradaki kadar olmasa da yine tanıma şansınız oluyor. Ama Türkiye’de insanlar daha şanslı bu konuda.” (K1, 30, çalışmıyor)

“İran’da din, eş seçiminde çok önemli. Özellikle Bahailer din düşmanı gibi görülüyor. Evlilik konusunda Türkiye’de kadınlar çok daha özgür, istediği ile evlenebiliyorlar.” (K4, 28, çalışmıyor)

“Türkiye’de kadınlar daha özgürce evlenebiliyorlar. İran’da benim ailem modern bir aileydi ama yine de bazı şeyleri ailenizden gizli yaşamamız gerekiyordu.” (K5, 27, spor eğitmeni)

“Türkiye’de kadınlar her alanda İran’dakilerden çok daha rahatlar. Evlilik konusunda, fikirlerini beyan etme konusunda kadınlar burada çok özgür.” (K6, 32, bakıcı)

Evlilik dışındaki alanlarda kadının durumuna yönelik katılımcıların diğer olumlu görüşleri şu şekildedir:

“Humeyni’den önce bizim ülkemiz de Türkiye gibiydi. Kadınlar nasıl yaşamak istiyorsa öyle yaşıyordu. Birinin başı kapalı ise ötekinkini açtı. Türkiye daha demokratik o açıdan.” (K1, 30 çalışmıyor)

“Türkiye’de tercümanlık yapıyorum ve çalışırken kendimi çok rahat hissediyorum. Öğlenleri erkek çalışan arkadaşlarımızla yemek yiyoruz, kimse kadınlara karşı kötü konuşmuyor. Bence burada kadınların istedikleri kişiyle gezip konuşması çok önemli. Bu evlenmeden önce özellikle olmalı; boşanmayı, kadına şiddeti ancak böyle azaltabiliriz. Çünkü çiftler ancak bu şekilde birbirini tanıyabilirler.” (K7, 26, tercüman)

“Türkiye’de kadınlar TV ekranlarında, dizi ve reklamlarda çok gösteriliyor. İran’da TV’de bu kadar kadın güzelliği gösterilmez. İş alanında kadınlar burada daha özgür.” (K8, 29, güzellik uzmanı)

“Hayat kadınlar için zor ama İran’da çok daha zordur. Türkiye daha iyi. Türkiye’de kadınlar istediğini giyiyor. Burada ya hicap azat [örtünme zorunluluğu yok] ya kapalı. İran’da böyle yok.” (K4, 28, çalışmıyor)

“Ben aslında İran’da psikoloji okudum, psikoloğum. Ama burda barmenlik yapıyorum. İran’da bu işi yapmam mümkün değil. İş alanında Türkiye’de kadınlar özgür.” (K2, 25, barmen).

“Türkiye’de kadınlar istediklerini giyiyorlar. Bence gereksiz şikâyet ediyor kadınlar burda.” (K10, 33, garson)

Kendileriyle görüşme yapılan katılımcılardan Türkiye’de kadının durumu hakkında olumsuz görüş bildirenler de olmuştur. Bunlardan ilki, şu anda garsonluk yapan K10’un 7 yıl önce Türkiye’ye ilk geldiği dönemlerde çalıştığını belirttiği “gece işleri” sırasında maruz kaldığı tacizle ilgilidir. O dönemde ne iş yaptığını tam olarak açıklamayan K10, çok zor tecrübeler edindiğini belirttikten sonra şimdilerde bir kadın arkadaşıyla aynı evi paylaştığını ve İzmir’in beldelerinde sezonluk işler yaptığını, görüşme yaptığımız günlerde garson olarak çalıştığını belirtmiş ve Türkiye’de kadının iş hayatıyla ilgili olarak olumsuz düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

“Çalıştığım yerlerde sık sık ırk ayrımcılığına dayalı baskılarla karşılaştım. Kadınların Türkiye’de iş yaşamında pek de özgür olduklarını düşünmüyorum. Ama İran’a göre daha iyi olduğu söylenebilir. Birkaç iş yerinde tacize uğradım.” (K10, 33, garson)

Uğradığı tacizle ilgili konuşmak istemediğini belirten K10, tüm şikâyetlerine rağmen yine de İran’a göre Türkiye’de daha özgür olduğunu düşünmektedir. Yaşadığı yerlerde hep kadın muhtarların olmasına dayanarak *“Türkiye’de siyasi olarak kadınlar daha özgür”* ifadesiyle görüşünü belirtmiştir.

Türkiye’de barmenlik yaptığını belirten K2 (25 yaş, barmen), instagramda paylaştığı fotoğrafları nedeniyle tacize uğradığından şikâyet etmiştir. Açık giyinmeyi, erkeklerle vakit geçirmeyi sevdiğini, evlilik kurumunu hiçbir açıdan desteklemediğini, özgür aşk destekçisi olduğunu söyleyen K2, *“fakat bunlar benim tacize uğramamı gerektirmez. Bu anlamda kadınlar Türkiye’de de özgür değiller”* şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.

Diğer olumsuz görüş K5’e aittir:

“Türkiye’de kadın dayanışması İran’dakinden daha az. İran’da kadın dayanışması daha güçlüdür. Ayrıca, Türkiye’de kadına yönelik erkek şiddeti fazla, İran’da daha az.” (K5, 27, spor eğitmeni)

Son olumsuz görüş olarak, İranlı katılımcılardan ikisi (K6, K1) Türkiye’de kadının soyadıyla ilgili yasal uygulamaları yadırgadıklarını belirtmişlerdir:

“Annem ve babamla birlikte 10 yıl önce....ailecek geldik Türkiye’ye. Ev tuttuk fakat komşular bir süre sonra bizimle hiç konuşmamaya başladılar. Nihayet sonra öğrendik ki annemle babamın soyadlarının farklı olduğunu öğrenmişler ve evli olmadıkları halde aynı evde yaşadıklarını zannetmişler. O yüzden konuşmuyorlarmış bizimle.

Halbuki resmi olarak da evliydim ama İran'daki yasalara göre kadın kocasının soyadını almaz...soyadları farklı oldukları için sık sorunla karşılaştık. İnsanlar farklı gözle bakıyorlar” (K6, 32, bakıcı)

“İran'da kadın evlenince erkeğin soyadını almıyor. Annemin soyadı farklı, babamın soyadı farklı. İlk geldiğimizde buraya [Türkiye'ye] insanlar anneme babama ‘nasıl anlayacağız karı-koca olduğunuzu?’ diyorlardı. İlk geldiğimizde sorunlar vardı. Şimdi anlıyorlar...öğrendiler artık” (K1, 30, çalışmıyor)

Sonuç olarak, görüşme yapılan İranlı kadınların Türkiye'deki kadınlık deneyimlerini İran'daki örtünmeyle ilgili yasal zorunluluklar, evlenme ve kadın-erkek ilişkilerindeki baskıcı uygulamalarla kıyaslayıp “daha özgür” olarak niteledikleri görülmektedir. Öte yandan görüşmelerden anlaşılmıştır ki, İran'da baskı rejimi kadınların erkeklerle ilişkilerinde “norm”u yakalamalarını zorlaştırmaktadır. Bu durum görece daha serbest bir toplum içinde yaşamaya başladıklarında kendilerini erkeklerce istismar edilmeye açık kılmaktadır. Elbette söz konusu istismar, sadece kadınları değil, erkekleri de içeren bir toplumsal sorundur.

Lotfi ve Porsuk (2021: 1056) araştırmalarında Türkiye'ye göç etmiş olan İranlı kadınların sosyo-ekonomik durumlarını değerlendirmektedir. Buna göre işsizliğe bağlı gelir yetersizliği, kayıt dışı istihdamdan kaynaklı olumsuzluklar ve dışlanma temel sorunlar olarak tespit edilmiştir. Dışlanma problemi, İranlı kadınların Türkçe'yi kullanmalarındaki yetersizliklerinden kaynaklandığı bulgulanmıştır.

SONUÇ

İran’da, devrim sonrası dönemde değişen yönetim biçimi ile birlikte birçok alanda değişime gidilmiştir. Rejimin getirdiği değişim tüm toplumsal alanlarda görülürken; toplumun dezavantajlı kesimi olan kadınlar üzerindeki baskıları daha net hissedilmiştir. Kadınların yasal ve kamusal anlamda değişen hakları; İran’daki yaşam şartlarını da zorlaştırmaktadır. İkinci sınıf muamelesi görmek istemeyen ve haklarını arayan kadınların çözüm yöntemlerinden biri, yakınlarındaki bir ülkeye yerleşmek olmuştur. Özellikle Türkiye’nin yakın ve Müslüman bir ülke olması, İranlı kadınların tercihlerinde etkili olmuştur. Böylelikle kadınlar hem ülkelerinden hem de içinde yaşadıkları dini kültürden uzaklaşmamış olacaklarını umut ederek Türkiye’ye göç ederken, bazıları için göç süreci Türkiye’de son bulmamış Avrupa hedefine yönelmişlerdir.

Türkiye’ye yerleşen ve araştırmaya katılan kadınlar; Türkiye’yi görece daha özgür bir ülke olarak tanımlamaktadır. Buradaki özgürlük kavramı; özellikle giyim ve kadın-erkek ilişkilerindeki serbestlik üzerine yoğunlaşan, temel insan haklarının kullanımını kapsamayan bir tanımdır. Örneğin siyasi haklara ilgisi oldukça düşük olduğu görülen İranlı kadınların bu ilgisizliği elbette onların sığınmacı veya şartlı mülteci statülerinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan İran’da olmasalar dahi İran’ın siyasi rejimi ve kadınların gelecekleri hakkında konuşmaktan, fikir belirtmekten çekindikleri görülmüş, kendilerini görüşmeye ikna etmek bu nedenle güç olmuştur.

İranlı kadınların ülkelerinden ayrılmalarının diğer bir nedeni, ekonomik faktörlerdir. Ekonomik kaygılardan ötürü ülkesini terk eden kadınları bu terke yönelten neden yine cinsiyet ayrımcılığına dayanmaktadır. İran’da meslek tercihi yapan kadınların, cinsiyetlerinden bağımsız karar veremedikleri ve sporcu, avukat gibi bazı meslek alanlarının kendilerine doğrudan ya da dolaylı olarak kapalı olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye’de yaşamlarını sürdüren İranlı kadın katılımcıların çoğu üniversite eğitimi almış, profesyonel meslek sahibi kadınlar olmalarına rağmen göç olgusunun getirdiği sorunlarla ilişkili olarak kayıt dışı istihdamda yer aldıkları, düşük ücret düzeyine sahip oldukları görülmüştür. Dolayısıyla kadın olmakla beraber sığınmacı ya da şartlı mülteci olmak İranlı kadınlar için katmanlı bir probleme dönüşmektedir. İran siyasi rejiminin kendisini dine, İslam dinine dayandırması ve halk nezdindeki meşruiyetini ve gücünü buradan elde etmiş olması değişim ve dönüşümü zorlaştıran en önemli

nedendir. Zira İran’da feminist hareketler güçlenmekte ve bu siyasi rejimi kadınların dönüştüreceği umudu oluştursa da, son zamanlarda yaşanan olaylardan kaynaklı şiddet ortamı ve rejimin yeniden sertleşme eğilimine girmesi bundan sonra da göçün İranlı kadınlar için çözüm seçeneği olmaya devam edeceğini düşündürmektedir. Kendilerine en yakın modern Müslüman ülke olarak Türkiye’yi görmeleri burayı hedef ülke haline getirse de bazı İranlı kadınlar için Türkiye Avrupa’ya geçiş yapabilecekleri transit ülke konumundadır. Türkiye’nin İranlı kadınlarca transit ülke olarak görülmesi toplumsal aidiyet hissinin kurulmasını geciktirmekte, hem kendileri hem de içinde bulundukları toplum için problemlerin devamına neden olmaktadır. Dolayısıyla asıl çözümün İran’da kadınlar için de demokratik standartların yasal güvenceye kavuşturulduğu, kadına yönelik ayrımcı uygulamaların son bulduğu siyasi rejim ve onu ayakta tutacak toplumsal dönüşüm olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

Afary, J. ve Anderson, K. (2012). *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Alavi, N. (2006). *Biz İran'ız*. İstanbul: Aykırı Güncel.

Algar, H. (1998). *Humeyni. Türk İslam Ansiklopedisi* (s. 358-364). içinde İstanbul:Diyanet İşleri Yayınları.

Anbarcı, B. (2022). Türkiye'ye Göç Eden İranlı Kadın Gözünden: İran'da Kadın Haklarına Bir Bakış, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Avşat, S. (26 Aralık 2019). *İran Parlamentosunda Kadın Milletvekilleri İçin Kota Çağrıları*. <https://turkish.aawsat.com/home/article/1696606/iran-parlamentosunda-kad%C4%B1n-milletvekilleri-i%C3%A7in-%E2%80%9Ckota%E2%80%9D-%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1lar%C4%B1>

(Erişim Tarihi:12.08.2021)

Başar, U. (2020). İran'da İslami Feminizm Hareketi. *İran Araştırmaları Dergisi*, 4-12.

Bilgiç, T. (2014). İnsan Haklarının ABD Örneğinde Dış Politikada Kullanılması. *Ankara Üniversitesi Yayınları*, 183-192.

Bolat, G. (2013). Anglo Persian Oil Company'den British Petroleum'a İngiltere'nin İran'daki Petrol Macerası. (P. D. Hülagü ve A. P. Köse, Dü) *History Studies*, 5/2, 57-77.

Bozarslan, H. (2010). *Ortadoğu Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğunun Sonundan El- Kaide'ye*. (C. Belge, Dü.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Böhürler, A. (2008). İran. A. Böhürler, & A. Eker içinde, *Duvarların Arkasında:*

Müslüman Ülkelerde Kadın (s. 380-413). İstanbul: Sistem Matbaacılık.

Caycı, B. Ve Karagülle, A. (2014). Mobil İletişim Teknolojileriyle Değişen Örgütlenme Biçimleri: Ağlarda Örgütlenen Toplumsal Hareketler, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 9(36), s. 6370-6379. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/19150/203336> (Erişim Tarihi: 10.01.2023)

Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Çandar, C. (1981). *Dünden Yarına İran*. Yalçın Yayınları: Yalçın Yayınları.

Çakır, S. (2022). Egemen Kültür Gölgesinde Kadın: İran İslam Devrimi Sonrasında İran'da Kadın Olmak. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 49-83.

Çetin, M. (2022). İranlı Mültecilerin Toplumsal Uyum Süreci ve Sosyal Sermayeye Etkisi: Denizli Kenti Örneği, *İran Çalışmaları Dergisi*, 6(29), 251-287.

Çitlioğlu, E. (2015). *İran'ı Anlamak*. Başkent Üniversitesi Yayınları, 5-87.

Dönmez, İ. K. (2006). *Müt'a. Türk İslam Ansiklopedisi* (s. 174-180). içinde İstanbul: Diyanet İşleri Yayınları.

Dursun, D. (1988). *Bağdat İslam Paktı. Türk İslam Ansiklopedisi* (s. 446-447). içinde Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Edi, A. (2019, Eylül). İran'da İslam Devrimi Öncesi Siyasi Olaylara Bakış: Ak Devrim ve Lale Meydanı Katliamı. *Türk Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 732-744.

Ersoy, E. (2016, Eylül-Ekim). 1905-1911 Iranian Constitutional Revolution: Reform, Rebellion and Revolution. *Kapak Dosyası*, 8, s. 11-13.

Farsaie, F. (16 Eylül 2009). *İran'da 30 Yıl Sonra Kadın Bakan*. Made of Minds, <https://www.dw.com/tr/i%CC%87rand-a-30-y%C4%B1l-sonra-kad%C4%B1n-bakan-2009-38/a-4704005> (Erişim Tarihi: 25.08.2021)

Fekri, A. A. (2011). *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*. İstanbul: Mızrak Yayınları.

Ferhad İbrahim, H. W. (1997). *Ortadoğu'da Sivil Toplum Sorunları*. (Çev. E. Özbek) İstanbul: İletişim Yayınları.

Garthwaite, G. R. (2011). *İran Tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayın Evi.

Ghanbary, R. (2013). İran Kadınları. Aile ve Kadın Sempozyumu (s. 67-72). Kırıkkale:Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Güneş, H. N. (2018). Feminist Akımlarda Aile. *Social Sciences Reserch Journal*, 142

Haleti, M. (13 Mayıs 2016). *İRAN- Açık baş vekillikten etti!*

<https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/iran/13052016>, (Erişim Tarihi:22.10.2021)

İran'da Kadın Vekilin Erkeklerle El Sıkıştı Diye Vekilliği Düşürüldü. (14 Mayıs 2016).

Yolculuk: <https://www.yolculukhaber.net/iranda-kadin-vekilin-erkeklerle-el-sikisti-diye-vekilligi-dusuruldu>. (Erişim Tarihi 28.11.2021)

İran'da Kadınlardan Çocuk Yaşta Zorla Evliliklerin Yasaklanması İçin Yasa Tasarısı.

(17 Ağustos 2018). Gazete Karınca: <https://gazetekarınca.com/iranda-kadinlardan-cocuk-yasta-zorla-evliliklerin-yasaklanmasi-icin-yasa-tasarisi/> (Erişim Tarihi: 13.10.2021)

İran'da Kadınların Televizyonda Pizza ve Sandviç Yemesi Yasaklandı. (9 Ağustos

2021). A3 Haber: <https://www.a3haber.com/2021/10/08/iranda-kadinlarin-televizyonda-pizza-ve-sandvic-yemesi-yasaklandi/> Erişim Tarihi: (11.09.2021)

İran'da Protestoların 50. günü: Eylemler sonrası günlük yaşam nasıl değişti? (4 Kasım

2022). BBC Nexw Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cllq71eg2z1o> (Erişim Tarihi: 03.01.2023)

İran seçimleri; Kadın Milletvekili Sayısı Rekor Kırdı. (2 Mayıs 2016). T24 News <https://t24.com.tr/haber/iran-secimleri-kadin-milletvekili-sayisi-rekor-kirdi,338617> , (Erişim Tarihi: 14.08.2021)

İbrahimi, H. (11 Ağustos 2017). *İran'da Yeni Kabine Açıklandı.* İran Araştırmaları Merkezi: <https://iramcenter.org/iranda-yeni-kabine-aciklandi-976> (Erişim Tarihi: 20.09. 2019)

Kahraman, L. (2014). İranlı Kadınların Toplumsal ve Siyasal Profili. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 2, 72-114.

Kandiyoti, D. (2012). *Ataerkiyle Pazarlık.* In N. Holmstorm, Sosyalist Feminist Proje (251-277). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Karadeniz, Y. (2011). İran Batılılaşma Hareketinde Mirza Malkum Han'ın Rolü 1833 1908. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 103-111.

Kaştan, Y. (2007). *Ortadoğu'da Arap-İsrail Mücadeleleri ve Türkiye.* ICANAS, 38, 1797-1816.

Kaylı, D. (2009). *Feminist Eleştirel Yaklaşımlarda Özgürleşme ve Kadın Bedeni.*

Khiabani, K. N. (2010). İran'da İletişim Politikaları: Uydu Yayıncılığı ve internet Örneği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım*, Ankara.

Kırık, A. M. (2013). İran'da Radyo Yayıncılığı: Dinleyiciler Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 39.

Kırılmaz, A., & Erol, M. S. (2018). İran Diasporasında Kadın Üzerine Bir Okuma. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 15-28.

Kuduoğlu, A. (2018). İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2, 37-62.

Kurtuluş, R. (2005). *Muhammed Rıza Şah Pehlevi*. Türkiye İslam Ansiklopedisi (s. 565-566)

Kümbetoğlu, B. (2019). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam.

Kürkçü, E. (1988). *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (Cilt 4). İstanbul: İletişim Yayınları.

Lazreg, M. (2010). *Tesettürü Sorgularken: Müslüman Kadınlara Açık Mektuplar*. Ankara: Efil Yayınevi.

Lotfi, S. ve Porsuk, S. (2021). Türkiye'ye Göç Etmiş İranlı Kadınların Sosyo-Ekonomik Durumlarının Değerlendirilmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 1047-1059, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/59802/728170> (Erişim tarihi: 12.12.2022)

Mokhtarpour, A. (2012). İran Devlet Modeli. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku, Ankara.

Okyar, O. (2017). İran'da kadın hakları: Uluslararası Sisteme Feminin Bir Bakış. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 121-133.

Papic, M., & Noonan, S. (2011). Sosyal Medya: Bir Protesto Aracı. *Türk Kütüphaneciliği*, 165-172.

Radmard, S. (2013). Kadınlar, Yükseköğretim ve İş Gücü Piyasası: İran Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 82-92.

Rahimpur, R. (12 Ekim 2014). *İran'ın Beyaz Evlilikleri*. BBC News: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141210_iran_birlikte_yasayanlar (Erişim Tarihi: 11.09.2021)

Ramazanoğlu, C. (1998). *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*. İstanbul: Pencere Yayınları.

Rûdaw. (30 Kasım 2014). *İran'da Beyaz Evlilikte Artış*. 07 17, 2021 tarihinde Rûdaw News: <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/iran/301120142>

Sancar, S. (1991). *Din, Siyaset ve Kadın-İran Devrimi*. İstanbul: Nika.

Sander, O. (1994). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitapevi.

Şeriatî, A. (2000). *Fatima Fatimadır*. İstanbul: Fecr Yayınevi.

Taflıoğlu, M. S. (2013). II. Pehlevî Dönemi İran Dış Siyasetine Dair Bir Değerlendirme. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/7, 631-644.

Tandoğan, Ş. M. (2021). İran'da Kadın Hareketleri: Beyaz Çarşamba Hareketi Örneği. *İran Çalışmaları Dergisi*, IX(2), 205-234.

Tanilli, S. (1992). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Adam Yayınevi.

Tekin, B. (2020). İran Devrim Sürecinde Kadının Konumu. *Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-17.

Toğa, O. (2015). *Musaddık ve Ajax Operasyonu*. İstanbul Fikir Enstitüsü Yayınları.

Walters, M. (2005). *Feminizm*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

Wright, R. (2001). *Son Büyük Devrim Humeyni'den Bugüne İran*. İstanbul: Doğan Kitap.

Zelyurt, M. K. (2022). İran'da “Kadın Sorunsalı”nı Bir Spor Filmi Üzerinden Okumak: “Off Side”. *Sosyologca*, Sayı: 23, 85-96. <https://sosyologca.org/files/sosyologca/b20702d5-0658-4797-ab03-de5d55a6848b.pdf> Erişim Tarihi: 01.07. 2023

Zevki, İ. (2011). *Mesail-i Siyasi-i İktisadi Neft-i İran*. 50-58.

EK-1

“DEĞİŞEN DÜNYADA İRANLI KADINLARIN HAK VE ÖZGÜRLÜK ARAYIŞI: MANİSA’DA YAŞAYAN İRANLI KADINLAR ÖRNEĞİ” KONULU YÜKSEK LİSANS TEZİNE AİT YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

1. Katılımcının

- 1.1. (Bitirdiği) Yaş:
- 1.2. Medeni Durumu:
- 1.3. (Varsa) Çocuk Sayısı:
- 1.4. Eğitim Seviyesi:
- 1.5. Mesleği ve Çalışıp Çalışmama Durumu (kayıtlı veya kayıt dışı):
- 1.6. Geliri (nasıl temin edildiği ve miktarı):
- 1.7. Ne Kadar Zamandır Türkiye’de Bulunduğu
- 1.8. Türkiye’deki Statüsü (mülteci, göçmen, turist,..vs.)

2. Görüşme temaları

- 2.1. İran’dan göç etmeye yönelten sebepler
- 2.2. Göç edilecek ülke olarak niçin Türkiye’nin tercih edildiği
- 2.3. Gelecekte nerede yaşamak istendiği ve nedenleri
- 2.4. Kadın olarak İran’da yaşamının güçlükleri / avantajları
 - 2.4.1. Sivil hakların kullanımındaki özgürlük / sınırlılıklar (eğitim, çalışma, evlenme, boşanma, seyahat etme, iletişim, giyinme, inanç ve ibadet, dernek kurma-örgütlenme, mülk edinme, şirket kurma, sözleşme yapma, tasarruf etme,...vs.)
 - 2.4.2. Siyasi hakların kullanımındaki özgürlük / sınırlılıklar (seçme ve seçilme hakkının kullanımı)
 - 2.4.3. Sosyal hakların kullanımındaki özgürlük / sınırlılıklar (sivil-siyasi haklara bağlı olarak sosyal güvenlik sistemine dâhil olma, çocuk / yaşlı bakım hizmeti veren kurumsal veya bireysel imkânların yaygınlığı)
- 2.5. İran’da yaşayan kadınların hak ve özgürlükleriyle ilgili karşılaştıkları güçlüklerle baş etmede geliştirdikleri stratejiler (kadınların aktif ya da pasif direniş yöntemleri, örgütlenme düzeyleri,...)
- 2.6. Diğer ülkelerle karşılaştırdığında, İran’da kadın hakları ve özgürlüğüyle ilgili mevcut durum hakkındaki görüşler (rejimin kadınlar açısından doğurduğu sonuçların anlamlandırılma biçimleri, eğitim-ekonomi-din-aile gibi toplumsal kurumların mevcut durumu destekleyip desteklemediğine dair ne düşünüldüğü)

- 2.7. Kadın hakları ve özgürlüğü bakımından İran toplumunun geleceğı hakkında ne düşünöldüğü
- 2.8. Türkiye’deki kadınların hak ve özgürlükleri hakkında ne düşünöldüğü (olumlu ve olumsuz yönleriyle)
- 2.9. İran’daki kadınlarla Türkiye’deki kadınların hak ve özgürlükleriyle ilgili benzerlik ve farklılıkları

